

BİLİMSEL EKSEN

SCIENTIFIC AXIS - НАУЧНЫЙ МЕРИДИАН

Yaz-Sonbahar/Summer-Autuna / Лето-осень 2017 ■ Yıl/Year/Год 7 ■ Sayı/Number/Число 22

DÖRT AYDA BİR YAYIMLANAN ULUSLARARASI HAKEMLİ DERGİ

[İletişim-Arkeoloji-Sosyoloji-Felsefe-Tarih-Antropoloji-Etnoloji-Onomastik-Sanat Tarihi-Hukuk]

FOUR MONTH INTERNATIONAL PEER-REVIEWED JOURNAL

[communication- archeology -sociology- philosophy- history-anthropology- ethnology - onomastic-art history-law.]

РЕФЕРИРУЕМЫЙ ЖУРНАЛ ИЗДАВАЕМЫЙ ОДИН РАЗ В ЧЕТЫРЕ МЕСЯЦА

[Социальные науки- Археология- Социология- Философия- История- Антропология- Этнография- Ономастика- Искусствоведение- Юриспуденция]

ISSN: 1309-5811

Sahibi / Owner / Хозяин

Hayrettin İVGİN

Kültür Ajans Tanıtım ve Organizasyon Ltd. Şti. - Konur Sokak 66/7 Bakanlıklar-ANKARA
Tel: 0090.312 4259353 – bilimseleksendergisi@gmail.com

Sorumlu Yazı İşleri Md./ Associate Editor

Ответственный секретарь

Erhan İVGİN

Editörler Kurulu/ Editorial Board/

Руководитель работы

Hayrettin İVGİN

Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK

Genel Koordinatör / Director / Директор

Erhan İVGİN

Redaktör/Redacteur/Редакция

Osman BAŞ – Ayşe İKİZ

Yayın Kurulu/Editorial Board/Редколлегия

Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY ■ Dr. Yaşar KALAFAT ■ Prof. Dr. Mehman MUSAOĞLU
Prof. Dr. Taciser ONUK ■ Prof. Dr. İsmail PARLATIR ■ Prof. Dr. Saim SAKAOĞLU
Nail TAN ■ Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN

Yazışma Adresi / Correspondance Adres / Адрес издательства

Kültür Ajans Ltd. Şti.

Konur Sokak No: 66/7 Bakanlıklar/ANKARA-TÜRKİYE

Tel.: 0090.312 425 93 53 (PBX) - Fax: 0090.312 419 44 43

E-mail: bilimseleksendergisi@gmail.com

www.bilimseleksen.com

Fiyatı / Price /

Стоимость

20 TL (Yurt içi / Domestic)

20 \$ / 15 Euro (Yurt dışı / Abroad)

Abone Bedeli / Subscription Price/ Стоимость

подписки

80 TL (Yurt içi / Domestic)

80 \$ / 60 Euro (Yurt dışı / Abroad)

Baskı Tarihi/ Press Date/ Год Издания

25 Kasım 2017

Baskı / Pres / Типография

Atalay Matbaası

Kapak Resmi:

Özbek Divan Şairi Alişir Neval

Temsilcilikler / Representative / Представители

AZERBAYCAN

Prof. Dr. Gülnaz ABDULLAZADE

e-mail: gabdullazade@rambler.ru Tel: 00994506737860

NAHÇIVAN ÖZERK CUMHURİYETİ

Akd. Prof. Dr. Ebulfez AMANOĞLU

e-mail: ebulfezamanoglu@yahoo.com Tel: 00994503218726

KAZAKİSTAN

Doç. Dr. Bakıtgul KULCANOVA

e-mail: bahit777@mail.ru Tel: 00787017314047

TÜRKMENİSTAN

Wezir AŞİRNEPESOW

e-mail: wezdip@gmail.com Tel: 0099365681139

KOSOVA

Prof. Dr. Nimetullah HAFIZ

e-mail: trhafiz@yahoo.com Tel: 0038129231108

RUSYA FEDERASYONU

Prof. Dr. Elfina SIBGATULLIONA

e-mail: alfine2003@yandex.ru Tel: 0079153847317

ÖZBEKİSTAN

Doç. Dr. Tahir KAHHAR

e-mail: tahirkahhar@gmail.ru Tel: 00998712241310

GÜRCİSTAN

Prof. Dr. Roin KAVRELİŞVİLİ

e-mail: roinkav@rambler.ru Tel: 00995599588461

Bilimsel Eksen dergisinin yayın ilkelerine göre yazılarını yayımlatmak isteyenler,
yazışma adresine veya temsilcilerimize başvurmalıdırlar.

Articles submitted for publication will comply with the Publication Policy and the Submission Instructions for
manuscripts. For publication you can refer to adres or to our representative

Желающим публиковаться в журнале **Вселенная Культуры** следует оформлять материалы в соответствии
с требуемыми правилами и обратиться к указанному адресу или к местным представителям журнала

Danışma Kurulu
Advisory Board
Консультативный Совет

- Akd. Prof. Dr. İsa HABİBBEYLİ (Azerbaycan Milli İlimler Akademisi/AZERBAYCAN)
- Akd. Prof. Dr. İsmayıl HACIYEV (Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Nahçıvan Bölmesi/AZERBAYCAN)
- Prof. Dr. Abdurrahman KÜÇÜK (Ankara Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Ahmet Bican ERCİLASUN (Gazi Üniversitesi. Em./TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Ahmet GÖKBEL (Cumhuriyet Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Ahmet TAŞĞIN (Necmettin Erbakan Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Ali Berat ALPTEKİN (Necmettin Erbakan Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Ali Osman ÖZTÜRK (Necmettin Erbakan Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Amanjol KALISH (El-Farabi Kazak Milli Üniversitesi/KAZAKİSTAN)
- Prof. Dr. Asker KARTARI (Kadir Has Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Aynur KOÇAK (Yıldız Teknik Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Bereket KARİBAEV (El-Farabi Kazak Milli Üniversitesi/KAZAKİSTAN)
- Prof. Dr. Dilaver DÜZGÜN (Atatürk Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK (Ardahan Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN (Ege Üniversite/TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Gülnaz ABDULLAZADE (Üzeyir Hacıbeyli Bakü Müzik Akademisi/AZERBAYCAN)
- Prof. Dr. Juliboy ELTEZAROV (Semerkant Devlet Üniversitesi/ÖZBEKİSTAN)
- Prof. Dr. Kurtuluş KAYALI (Ankara Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Maarife HACIYEVA (Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi/AZERBAYCAN)
- Prof. Dr. Makbule SABZİYEVA (Anadolu Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Madiyar ELEUOV (El-Farabi Kazak Milli Üniversitesi/KAZAKİSTAN)
- Prof. Dr. Mahir NAKİP (Çankaya Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Mehmet DEMİRYÜREK (Hitit Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Metin EKİCİ (Ege Üniversitesi-/TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Metin ERGUN (Gazi Üniversitesi, Em./TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Muhtar KUTLU (Ankara Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Mustafa CEMİLOĞLU (Uludağ Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Nabijan MUHAMETHAN (El-Farabi Kazak Milli Üniversitesi/KAZAKİSTAN)
- Prof. Dr. Nazım Hikmet POLAT (Niğde Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Nebi ÖZDEMİR (Hacettepe Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Nevzat GÖZAYDIN (Ankara Üniversitesi. Em./TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Nikolos AKHALKATSİ (Samtskhe-Javakheti Devlet Üniversitesi/GÜRCİSTAN)
- Prof. Dr. Nimetullah HAFİZ (Piriştina Üniversite Em. /KOSOVA)
- Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU (Hacettepe Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Reşat GENÇ (Gazi Üniversitesi. Em./TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Roin KAVRELİŞVİLİ (Samtskhe-Javakheti Devlet Üniversitesi/GÜRCİSTAN)
- Prof. Dr. Sağingali AYDARBAEV (El-Farabi Kazak Milli Üniversitesi/KAZAKİSTAN)
- Prof. Dr. Saim SAKAOĞLU (Selçuk Üniversitesi. Em. /TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Suphi SAATÇI (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Tacida HAFİZ (Piriştina Üniversitesi. em./KOSOVA)
- Prof. Dr. Taciser ONUK (Gazi Üniversitesi. Em. /TÜRKİYE)

Prof. Dr. Telgoja JANUZAKOV (Ahmet Baytursunuly Dil Bilimi Enstitüsü/KAZAKİSTAN)

Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY (Erciyes Üniversitesi. Em. / TÜRKİYE)

Prof. Dr. Tülay ER (Başkent Üniversitesi/TÜRKİYE)

Prof. Dr. Umay GÜNAY (Girne Amerikan Üniversitesi/TÜRKİYE)

Prof. İsmail ÖZTÜRK (Dokuz Eylül Üniversitesi, Em./TÜRKİYE)

Doç. Dr. Bakıtgül KULCANOVA (El-Farabi Kazak Milli Üniversitesi/TÜRKİYE)

Doç. Dr. Bayram DURBİLMEZ (Erciyes Üniversitesi/TÜRKİYE)

Doç. Dr. Çulpan Zaripova ÇETİN (Kars Üniversitesi/TÜRKİYE)

Doç. Dr. Iryna M. DİRYGA (Ukrayna Bilimler Akademisi/UKRAYNA)

Doç. Dr. Tahir KAHAR (Devlet Cihan Dilleri Üniversitesi/ÖZBEKİSTAN)

Doç. Dr. Vasili MOSİAŞVİLİ (Samtskhe-Javakheti Devlet Üniversitesi/GÜRCİSTAN)

Yrd. Doç. Dr. Kenan KOÇ (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi/TÜRKİYE)

Yrd. Doç. Dr. Mehmet KILDIROĞLU (Ardahan Üniversitesi/TÜRKİYE)

Yrd. Doç. Dr. Mitat DURMUŞ (Ardahan Üniversitesi/TÜRKİYE)

Yrd. Doç. Dr. Vedi AŞKAROĞLU (Ardahan Üniversitesi/TÜRKİYE)

Dr. Yaşar KALAFAT (Araştırmacı-Yazar/TÜRKİYE)

Dil Danışmanları/Foreign Language Consultants/Советники по иностранным языкам

Doç. Dr. Çulpan Zaripova ÇETİN (Kars Üniversitesi/TÜRKİYE)

Prof. Dr. Makbule SABZİYEVA (Anadolu Üniversitesi/TÜRKİYE)

Gül Mükerrerem ÖZTÜRK (Artvin/TÜRKİYE)

Dr. Reşide GÜRSES (Ankara/TÜRKİYE)

Prof. Dr. Roin KAVRELİŞVİLİ (Samtskhe-Javakheti Devlet Üniversitesi/GÜRCİSTAN)

Yrd. Doç. Dr. Vedi AŞKAROĞLU (Ardahan Üniversitesi/TÜRKİYE)

Not : Ada göre Alfabetik olarak sıralanmıştır.

Note : It is arranged in accordance with an alphabetical order.

К сведению : Следует в алфавитном порядке

* * *

Bilimsel Eksen Dergisi'ne, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı abonedir.

•

Ministry of Turkish republic Culture and Tourism is a subscriber to Scientific Axis Magazine

•

Министерство Культуры и Туризма Республики Турция является абонементом на журнал «Bilimsel Eksen» («Научный Меридиан»)

İÇİNDEKİLER/ CONTENT / СОДЕРЖАНИЕ

Editör'den/From The Editor/ От Редактора Hayrettin İvgin/Prof. Dr. Erdoğan Altınkaynak	7
“Kitabi-Dədə Qorqud”da Müqəddimənin Mətn İnformasiyası Və Poetik Sistemi Text Investigation Of Introduction Part Of "Dede Qorqut Book" And The Epic System Анализ Текста Вступительной Части «Дедэ Коркут» И Система Дастаны Prof. Dr. Mahmud Allahmanli	9
Ahmet Yesevi'den Günümüze Anadolu ve Aras Vadisi Türk-İslam Kültür Coğrafyasında Memoratlar Anatolian And Aras Valley From Ahmet Yesevî To Today Memorats In Turkish-Islamic Culture Geography От Ахмета Ясеви До Сегодняшнего Меморате В Тюркско-Исламской Анатолии И Долине Араса Dr. Yaşar Kalafat-Veli Cem Özdemir	20
Hoca Ahmed Yesevi ve Alevilikte Musahipliğin Sosyal Yapıdaki İzdüşümleri Hodja Ahmed Yesevi And Social Considerations Of Being Fellow Traveller In Alevism Основополагающие Социальные Взгляды Ходжа Ахмета Яссеви И Мусафилиг Аллевитов Yrd. Doç. Dr. Veli Aşkaroğlu	37
Âşıklarda ve Nevruz Bacı Özelinde Geleneğe Bağlı Unsurlar The Factors That Concerning Tradition In Ashiks And Nevruz Bacı Specific Традиционные Приемы В Творчестве Ашыков И Неврузы Баджы Yrd. Doç. Dr.Mehmet Yardımcı	44
Azerbaycan Aşık Sanatının İlk Folklor Yayınlarında veya Veli Hulufu'nun “El Aşıkları” Eserinde Azerbaijan Ashug Art In Early Folklore Publications Or The Collection Of “Folk Ashugs” By Veli Khulufu В Первых Фольклорных Изданиях Искусства Ашыков В Азербайджане Или В Романе Вели Хулуфу «El Âşıkları» Doç. Dr. Sönmez Abbashlı	55
Türklerde Ehlibeyt Sevgisi Ahl Al-Bayt (Ehl-i Beyt) Love In Turks Любовь Ehl-İ Beyt В Турецкой Литературе Necdet Bayraktaroğlu	61

Кожә Ахмет Йасауидиң Екі Түлі Өмірбаяны Hoca Ahmet Yesevi'nin İki Çeşit Biyografisi Two Different Biographies Of Khoja Ahmet Yassawi Doç. Dr. Zikiriya Zhandarbek	69
Azerbaycan' da Nevruz Bayramı'nı Kutlama Geleneği Nawruz Feast Of Tradiational In Azerbaijan Традиции Празднования Навруза В Азербайджане Nuran Baygül	75
Hoca Ahmet Yesevi'nin Anadolu Ocakları Üzerindeki İzleri Hoca (Hodja) Ahmet Yesevi's Traces On Anatolian Hearths Наследие Ахмета Ясеви В Анадолю Gülağ Öz	105
Harf İnkılabı'nın 89. Yıldönümü: Dilimiz ve Alfabemiz 89 th Anniversary Of Letter Revolution: Our Language And Our Alphabet 89-Й Юбилей Письменности: Алфавит И Язык Dr. Reşide Gürses	110
Haber/ The News/ Новости “Dilimiz Kimliğimizdir” Konferansları The Conferences Of “Our Language is Our identity.” Конференции “Язык Наша Идентичность” Dr. Reşide Gürses	123
Kitap Tanıtımı/ Book Launches / Знакомство Книги Bir Şehrin “Betonlaşma” Tarihi ile Bir Kişinin Hayat Hikâyesi: History Of Concretion Of A City With Life Story Of A Person История Жизни Одного Человека В Истории Одного Города «Бетонирование» Prof. Dr. Tuncer Gülensoy	125
Kastamonu Mezar Taşlarında Sanat ve Tarihin Buluşması The Meeting Of Art And History in Kastamonu Tombstones Взаимосвязь Искусства И Истории На Примере Надгробных Камней Кастамону Nail Tan	129

EDİTÖRDEN

Saygıdeğer okuyucularımız,

Bilimsel Eksen dergisinin 22. sayısıyla ve çok değerli makalelerle yine karşınızdayız.

Bu sayımızda 10 adet makale yer almaktadır. Ayrıca, bir haber yazısı, bir de kitap tanıtımı yazısı bulunmaktadır.

Bu dergide; Prof. Dr. Mahmut ALLAHMANL, Dr. Yaşar KALAFAT-Veli Cem ÖZDEMİR, Yrd. Doç. Dr. Vedi AŞKAROĞLU, Yrd. Doç. Dr. Mehmet YARDIMCI, Doç. Dr. Sönmez ABBASLI, Necdet BAYRAKTAROĞLU, Doç. Dr. Zikiriya ZHANDARBEK, Nuran BAYGÜL, Gülağ ÖZ, Dr. Reşide GÜRSES'in yazıları yayımlanıyor.

Derginin sonunda; Dr. Reşide GÜRSES'in "Dilimiz Kimliğimizdir" seri konferanslarıyla ilgili bir haber yazısı, Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY'un Halil Yıldırım'ın Nar Tanem-Side adlı kitabının tanıtım yazısı yer alıyor.

Bu yazıları derginin web sitesinden indirebilir ve okuyabilirsiniz.

Dergimize yazı göndermek isteyenler, her derginin sonunda yer alan, Türkçe, İngilizce, Rusça "Yayın İlkeleri"ne göre makalelerini hazırlayıp üsule uygun olarak göndermelilerdir.

Derginin bilim dünyasına hayırlı-uzurlu olmasını, işlerinizde ve çalışmalarınızda başarılar dileriz. Saygılarımızla...

Hayrettin İVGİN

Editör

Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK

Editör

FROM THE EDITOR

Esteemed Reader,

We are together again with the 22nd issue of the Scientific Axis magazine and very valuable articles in it.

There are 10 articles in this issue. In addition, there are a news article and a book presentation.

In this magazine; Prof. Dr. Mahmut ALLAHMANL, Dr. Yaşar KALAFAT-Veli Cem ÖZDEMİR, Assist. Assoc. Dr. Vedi AŞKAROĞLU, Assist. Assoc. Dr. Mehmet YARDIMCI, Assoc. Dr. Sönmez ABBASLI, Necdet BAYRAKTAROĞLU, Assoc. Dr. Zikiriya ZHANDARBEK, Nuran BAYGÜL, Gülağ ÖZ and Dr. Reşide GÜRSES's writings are published.

At the end of the magazine; a newsletter about the series of conferences of Dr. Reşide GÜRSES "*Our Language is Our Identity* (Dilimiz Kimliğimizdir)" and Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY's writing of introduction of Halil Yıldırım's book: "Nar Tanem-Side"

You can download and read these writing from the magazine's website.

Who want to send their articles to our magazine should prepare them according to the "Publication Principles" written at the end of each magazine in Turkish, English and Russian languages.

We wish the magazine to be auspicious to the science world and we wish you success in your work and studies. Yours sincerely...

Hayrettin İVGİN
Editor

Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK
Editor

ОТ РЕДАКТОРА

Дорогие читатели,

22 номер журнала «Научная ось» снова с Вами.

Этот выпуск содержит 10 научных статей, знакомство с одной книгой, новости этого года.

В 22 номере представлены научные труды известных ученых: проф. др. Махмут Ахманлы, доц. др. Веди Ашкароглу, доц. др. Мехмет Ярдымджи, доц. др. Сонмез Аббаслы, Неджет Байрактароглу, доц. др. Зикирья Зхандырбек, Нуран Байгуль, Гульх Оз, др. Решиде Гюрсес.

В конце журнала – информация о конференции «Идентификация языка», подготовленная др. Решиде Гюрсес, рецензия проф. др. Тунджера Гуленсоя на книгу Халила Йылдырыма «Нар Танем-Сиде».

Все публикации этого номера размещены на веб-сайте и вы можете их скачать.

Как правило, для тех, кто желает опубликовать свою статью в конце выпуска содержится рубрика «Yayın İlkeleri» даются требования к оформлению публикаций на турецком, английском и русском языках.

От имени редакции журнала и всего научного мира приносим поздравления и надеемся, что он вам принесет пользу.

С добрыми пожеланиями и уважением,

Hayrettin İVGİN
Editör

Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK
Editör

“KİTABİ-DƏDƏ QORQUD”DA MÜQƏDDİMƏNİN MƏTN İNFORMASIYASI VƏ POETİK SİSTEMİ

“DEDE KORKUT KİTABI’NDA” GİRİŞ BÖLÜMÜNÜN METİN İN- CELENMESİ VE DESTANLIK SİSTEMİ

TEXT INVESTIGATION OF INTRODUCTION PART OF "DEDE QORQUT BOOK" AND THE EPIC SYSTEM

АНАЛИЗ ТЕКСТА ВСТУПИТЕЛЬНОЙ ЧАСТИ «ДЕДЕ КОРКУТ» И СИСТЕМА ДАСТАНА

Prof. Dr. Mahmud ALLAHMANLI*

Xülasə

“Kitabi-Dədə Qorqud” mətn hadisəsi kimi bir bütövdür. Onun möhtəşəmliyi əvvəldən axıra qədər bu bütövün daxilində reallaşır. Məzmun, struktur bütünlükdə həmin mahiyyətin ifadəsinə hesablanmışdır. Ona görə də bu abidənin söz yaddaşında hər bir komponentin özünün yeri və funksiyası vardır. Dastanın müqəddiməsi də mətn faktı kimi buna xidmət edir. Müqəddimə o qədər geniş və funksional xarakterlidir ki, oradakı simvollar, mətnin işarələdiyi məzmun bütünlükdə dastanın mahiyyətini özündə ifadə edir. Bir növ möhtəşəm abidəyə qapı rolunu oynayır. Müqəddimənin məzmunu, demək olar, dastan boyu səpələnir. Məhz bu səbəbdən də daha geniş təhlilləri aktuallaşdırır.

Açar Sözlər: Kitab-ı Dede Qorkud, mətn, dastan, informasiya, anane.

Öz

Dede Korkut Kitabı mətnlər arasındakı ilişki olaraq bir bütünlük göstərir. Onun görkəmliliyi baştan sona kadar bu bütünlüğün gerçəkləşməsindədir. Məzmun və olaylar bütünlükdə tamamilə içeriğindən kaynaklanmaktadır. Bundan dolayı, bu əsərin söz hafızasında hər bir kəlimə və cümlənin bir yeri və funksiyonu vardır. Dastanın giriş bölümü də mətn bütünlüyü olaraq buna xidmət etməkdədir. Giriş

* Azərbaycan Dövlət Pedagoji Universiteti Filoloji İlimlər Öyrətim Üyesi.
Bakü/AZERBAYCAN
(m.allahmanli@mail.ru)

bölümü o kadar geniş ve fonksiyonel karakterdedir ki oradaki semboller; metnin ifade ettiği mazmun, bütünlükte destanın içeriğini açıklamaktadır. Bir tür, görkemli esere kapı rolünü üstlenir. Giriş bölümünün mazmunu denilebilir ki destanların hepsinde hissedilir. Bundan dolayı, yapılacak geniş tahlilleri güncelleştirir.

Anahtar Kelimeler: Dede Korkut Kitabı, giriş bölümü, destanlık-sistem, metin incelemesi.

Abstract

The book of Dede Qorqut shows an integrity as the relation between the texts. His splendor is in the realization of this unity from beginning to end. Poetic themes and events are totally arised due to their content. Therefore, in the memory of this work, each word and phrase has a place and function. The introduction part of the epic is also useful as text integrity. The introduction is so extensive and functional that the symbols on it explain the poetic themes and the content of the epic as a whole. It acts as a kind of door to the magnificent work. It can be said that poetic themes of introduction part are felt all epics. So that, this can update the large surveys to be carried out.

Keywords: Dede Qorqut Book, introduction section, epic-system, text review.

GİRİŞ

Elmi ictimaiyyətə məlum olduğu vaxtdan həmişə böyük maraqla qarşılanan “Kitabi-Dədə Qorqud” müxtəlif tipli araşdırmaların mövzusu olmuş və həmişə də yeni tədqiqatlara yol açmışdır. Dastan üzərində aparılan müşahidələr hələ müxtəlif müstəvilərdə araşdırılmalı kifayət qədər ciddi problemlərin olduğunu düşünməyə əsas verir. Çünki artıq iki yüz ildir ki, dünya ədəbi-nəzəri fikri “Kitabi-Dədə Qorqud”u öyrənməklə məşğuldur. Qoqrqudşünaslıq kimi möhtəşəm bazaya malik bir elmi mühiti formalaşdırmışdır. Mətn üzərində aparılan müşahidələr hər bir sözün, ifadənin, cümlənin poetik sisteminin əvəzsizliyini, mahiyyətəyönəlikli böyük bir məzmun ifadəliliyini özündə ehtiva etdiyini tam aydınlıqla göstərir. Folklorşünaslar, dilçilər, etnoqraflar, tarixçilər, musiqişünaslar və s. üçün əvəzsiz mənbə olan bu abidə türkün keçib gəldiyi yol haqqında dolğun təsəvvür yaradır.

Dastanın poetik sisteminin, mətn fenomenliyinin müəyyənləşməsində çoxlu aydınlaşmalı problemlər vardır. Bunlardan biri və bəlkə də birincisi mətn strukturunun poetik sisteminin müəyyənləşməsidir. Dastan müqəddiməsi bu zəngin problemlər kontekstində daha çox əhəmiyyət daşıyan məsələlərdəndir. Bu haqda müxtəlif səviyyələrdə müəyyən mülahizələr söylənsə də problemin geniş şəkildə öyrənilməsinə diqqət yetirilməmişdir. Fikrimizcə, müqəddimənin ifadə etdiyi məzmun bütünlükdə dastanın mahiyyətini, mətn hadisəsi olaraq nələrlə səciyyələndiyini aydınlaşdırmağa imkan verir. Onu da deyək ki, dastan müqəddiməsi bir problem olaraq Azərbaycan və türk dastan ənənəsində araşdırılmalı məsələdir. Çünki mövcud dastan ənənəsində müqəddimə (ustadnamə)

mətn funksionallığı, sözün məna yaddaşı, janr məzmunu ilə diqqəti cəlb edir. Məhəbbət dastanlarında ustadnamə adı ilə vurğulanan üç nümunə hansısa təsadüfi mətn tipinin hadisəsi deyildir, əslində bütünlükdə dastan məzmununun elementləri, semantik yaddaşı orada cəmləşir. Məhz bu müstəvidə “Kitabi-Dədə Qorqud”un müqəddiməsi daha geniş məzmunla malikliyi ilə araşdırmalara imkan verir. Prof.P.Əfəndiyev yazır: “Müqəddimədə əsas etibarilə Dədə Qorqud təriflənir, onun nəsihətamiz tövsiyələri və müdrik xalq ifadələri verilir. Maraqlıdır ki, bu aforizmlərin çoxusu hal-hazırda atalar sözü və məsəl kimi xalq içərisində dolaşmaqdadır” (1, 316). Görkəmli folklorşünas alimin müqəddimədə Dədə Qorqudun təriflənməsi kontekstində dediyi məsələnin bir tərəfidir. Bu mətn Dədə Qorqud timsalında oğuz elinin məişətini, həyat tərzini, düşüncəsini, inam və etiqadlar sistemini, dünyagörüşünü, etnos münasibətlərini, davranış sistemini və s. özündə ehtiva edir. Burada ciddi olan məhz bütünlükdə dastan boyu həmin məsələlərin müxtəlif istiqamətlərdə təhlil zərurətidir. Müqəddimədə hər bir ifadə, söz mətnin ümumi məzmununa, dastan boyu daşınan ideyanın açılışına xidmət edir. Məsələn, müqəddimənin başlanğıc cümləsində dastan faktı olaraq tarixiliklə səslənən maraqlı bir qeydlə qarşılaşırıq: “Rəsul əleyhüssalam zamanına yaxın Bayat boyundan Qorqud Ata derlər bir ər qopdu. Oğuzun ol kişi tamam bilicisiydi. Nə dersə olardı, qayıbdən dürlü xəbər söylərdi. Həq-təala onun könlünə ilham edərdi” (4, 14). Göründüyü kimi, bu mətn özlüyündə informasiyalılığı, daşdığı məzmun etibarilə mühüm faktı aşkarlayır. Biz burada Dədə Qorqud haqqında mükəmməl bir düşüncənin şahidi oluruq. Qorqud Atanın hansı zamanda, yaşaması, şəxsiyyətinin müdriklik keyfiyyəti, fərqləndirici tərəfləri ilə məlumatlanırıq. “Kitabi-Dədə Qorqud”, ümimilikdə dastan ənənəsi, xalqın zəngin məişəti, inam və etiqadları haqqında zəngin informasiya bazası yaradır. Məlum olduğu kimi, dastan öz janr məzmunu, ifadə etdiyi mahiyyət etibarilə daha çox tarixi reallıqlara bağlanır. Janrın özünün spesifikasiyası, janr məzmunu bunu dikte edir. Dastan ənəsinə diqqət yetirdikdə də belə bir halın ciddi xarakterliliyi ilə qarşılaşırıq. Qhrəmanlıq dastanlarımız, “Bilqamis”, “Manas”, “Alpamış”, “Boz Qurd”, “Oğuz Kağan”, “Şu”, “Törəyiş”, “Ərqənəkən”, “Köç”, “Uralbatır”, “Boqlandıbatır”, “Corabatır”, “Edige”, “Koroğlu”, “Qaçaq Nəbi”, “Qaçaq Kərəm”, “Qandal Nağı”, “Qara Tanrıverdi”, “Qaçaq İsmayıl” və s. kimi zəngin dastan bazası bunun faktıdır. Akademik T.Hacıyev yazır: “Dastanşünaslıqda belə bir fikir var ki, qəhrəmanlıq dastanı xalqın tarixinin şifahi dərsliyidir. “Dədə Qorqud” qəhrəmanlıq dastanıdır. Ancaq o, Şumer dastanları kimi, bizə tarixin dərinliyindən yazılı şəkildə, kitab kimi gəlib çatmışdır” (2, 3). Düzdür, dastan tarix deyildir, ancaq tarixilikdən də uzaq dayanmır. Onun mətn bazası, düşüncə formulası sırf bədiliyə hesablanmaqla tarixi, etnosun mövcudluğunu şərtlə daşımaq kimi möhtəşəm vəzifəyə hesablanır. Bir növ xalqı bu dəyərlər üzərində kökləməyə və bu böyük mədəniyyət, qəhrəmanlıq düşüncəsinə sahib durmağa səsləyir. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanları bu mənada çox böyük abidədir.

Məhəbbət dastanlarında isə bəzi kiçik məzmun fərqlərinə baxmayaraq eyni funksionallığı, məzmunu görürük. Sadəcə olaraq dastan işarələdiyi ad (məhəbbət) bir qədər fərqli tərəflə səciyyələnir. Xalqın genetik düşüncəsinin bütün elementləri

ilə biçimlənərək eyni funksiyanı, dəyərləri toplum şəkildə yaşatmaq və toplum şəkildə gələcəyə daşımaq vəzifəsini yerinə yetirir. “Tahir və Zöhrə”, “Qurbanı”, “Əsli və Kərəm”, “Abbas və Gülgəz”, “Aşıq Qərib və Şahsənəm”, “Valeh və Zərnigar”, “Alı xan- Pəri”, “Məhəmməd və Güləndam”, “Xançoban”, “Soltan və Qəndab”, “Avdı və Mehriban” və s. onlarla dastanımız hamısı etnosu, onun məişətini, həyat tərzini, arzu və istəklərini, ideallarını özündə ümumiləşdirir. Çünki bu nümunələr xalqın içindən keçmiş, onun sazında, yaddaşında cıllanmış möhtəşəmləşməklə əbədi yaşarlıq qazanmışdır. Ona görə də bunlara adi bədii nümunə faktı kimi baxmaq çox azdır və mahiyyətinə bu cür yanaşma ilə aydınlıq gətirmək mümkünsüzdür. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarına da məhz belə bir geniş planda, bütünlükdə dastanın işarələdiyi yaddaş və məzmun müstəvisində yanaşmaq zəruridir. Yuxarıda verdiyimiz nümunədən çıxış edərək folklorşünas alimimiz V.Vəliyev yazır: “Dastanın müqəddimə adlanan bu hissəsində Dədə Qorqudun kəlamlarından nümunələr verilir, hal-hazırda folklorumuzda əsas janrlardan biri olan atalar sözü və məsəllərin forma və məzmunu ilə eyniyyət təşkil edən və əksəriyyəti dilimizin lüğət tərkibində işlənən bu kəlamlar eyni zamanda dastan yaradıcılığında mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarının müqəddiməsi adlanan həmin həkimanə sözlər zaman keçdikcə öz formasını nisbətən dəyişərək, sonra yaranan məhəbbət dastanlarının ustadnaməsinə çevrilmişdir” (5, 303-34). Əlbəttə yaddaş, genetik düşüncənin müəyyənlanmış ifadə formulları bütün zamanlarda özünün ilkinliyini, mahiyyətini müxtəlif formalarda qoruyur və bunu bir nömrəli vəzifə olaraq yerinə yetirir. Orda olan dəyişikliklər isə formal xarakterliliyi, müəyyən fərqli əlavələrin olması səviyyəsində həyata keçirilir. Folklorşünas alimin müqayisələri, məhəbbət dastanları müstəvisində məsələyə aydınlıq gətirməsi məhz bunun nümunəsidir.

Müqəddimənin mahiyyətində işarələnən düşüncənin vahid sistem üzrə sıralanması və kifayət qədər qeyri - adiliklə mətnə gətirilməsi onun sistem mükəmməlliyini göstərir. Belə ki, başlanğıc informasiyadan sonrakı abzasda mahiyyətin, düşüncənin daha da aydınlaşmasına hesablanmış digər bir faktla qarşılaşırıq: “Qorqud Ata ayıtdı:

-Axır zamanda xanlıq geri Qayıya dəgə, kimsənə əllərindən almaya, axır zaman olub qiyamət qopunca”.

Bu dediyi Osman nəslidir, işlə sürülüb gedəyüdür. Və dəxi neçə buna bənzər sözlər söylədi” (4, 14). Göründüyü kimi, burada mühit və zaman müstəvisində tarixi və tarixiliyi, ictimai, siyasi, mədəni sferada olan istəyi, siyasi proseslərin gedişini, faktik müəyyən bir tarixi olayın mənzərəsini görürük. Burada etnosun həyatında baş vermiş hakimiyyət dəyişikliyi, Qayı tayfasının hakimiyyətdən uzaqlaşdırılması, sonrakı siyasi arenada yaranan gərginliklər, etnosun üzləşdiyi ağır vəziyyət və onun xeyli müddət çəkəməsi, Qayı tayfasının ədalətliliyi, sosial sferaya münasibəti, xalqa arxa dura bilməsi və s. kimi məsələlər bir cümlə ilə təfərrüatlı olaraq daşınır. Hətta ibrət çıxarmaq kimi dəyər boy göstərir və “kimsənə əllərindən almaya, axır zaman olub qiyamət qopunca” arzulaması mətn faktı kimi böyük bir informasiya məzmunu ilə səciyyələnir. “Doğurdan da, əlimizdə olan “Dədə Qorqud” kitabdır. Və Azərbaycanın uzaq və ilk orta əsrlər keçmiş tarixi-xronoloji

və mənəvi-etnik bütövlüyü ilə bu kitabda əks olunur. Burada Azərbaycanın sənədlərdə təsdiq olunan tarixi coğrafiyası var (hələ bir çox hallarda dastandakı hadisələr yazılı sənədləri daha da etibarlı edir), Azərbaycanın milli-etnik mənşəyi – oğuz-qıpçaq kökü göstərilir, əski xaqan və şah idarə üsulundan ibarət qədim türk dövlət quruculuğu əks etdirilir, ordu quruluşu və hərbi döyüş sistemi, sərhəd qoruculuq institutu haqqında bilgi verilir, ailə-əxlaq tərbiyə mənzərəsi canlandırılır, ölkənin demoqrafik vəziyyəti ilə bağlı dövlət qayğısından danışılır, dövlətin insan şəxsiyyətini qiymətləndirməsindən söz açılır, dilimizin bugünkü əsas lüğət fondu və qrammatik quruluşu ilə tarixin çox dərinliyinə getdiyi təsdiqlənir və s., və s. Həç bir xalqın qəhrəmanlıq dastanında onun tarixi Azərbaycanın müəyyən dövr tarixini “Dədə Qorqud kitabı”nda verdiyi qədər canlı, mötəbər və dəqiq əks olunmur” (2, 3). Dastan fakt zənginliyi ilə doludur və müqəddimədəkilər də bunun bir hissəsidir. Düşünəndə ki, bu Dədə Qorqud kimi bir el müdriki tərəfindən deyilir, məsələnin mahiyyəti daha da önəm kəsb edir. Tarixin ayrı-ayrı dövrlərində, eləcə də son dövrün hadisələri müstəvisində məsələyə diqqət yetirdikdə bu arzulamanın, istəyin real gərginlikdən, siyasi vəziyyətin doğurduğu şəraitdən qaynaqlandığı tam aydınlığı ilə müşahidə olunur.

Dastan müqəddiməsinin sonrakı abzası bu informasiyalar kontekstində yenə Dədə Qorqud böyüklüyünün, oğuz elində hansı ucalıqda dayanmasının aydınlaşdırılmasına hesablanmışdır. “Qorqud Ata Oğuz qövminin müşkülünü həll edərdi. Hər nə iş olsa Qorqud Ataya danışmayınca işləməzlərdi, Hər nə ki, buyursa qəbul edərlərdi. Sözü tutub tamam edərlərdi” (4, 14). Əlbəttə bu informasiyanı mətn bazası əsasında bir neçə istiqamətdə aydınlaşdırmaq gərəyi yaranır. Ən birincisi, Qorqud Ataya Oğuz elində münasibət müstəvisində yanaşmanın zəruriliyidir. İkincisi, Oğuz elində böyük-kiçik, ağsaqqal statusu səviyyəsində olan münasibətdir. Daha sonra Qorqud Ataya inam məsələsidir. Yuxarıda “haq-talanın onun könlünə ilham etməsi” faktını göstərmişdik. Türk düşüncə tərzində Atanın statusu ucalıqdı. Məhz Dədə Qorqud da bu ucalığa xalqın daxilindəki inamdan gəlir. Onu da əlavə edək ki, son dövrlərdə bunu (“Ata”-nı) sufi ideologiyası müstəvisində hallandırırırlar. Bir neçə belə terminlər vardır. Ancaq bizə belə gəlir, sufi ideologiyasına qədər Ata bir termin olaraq böyük yol gəlmişdir. Və təriqət düşüncəsi ondan müəyyən məqamlarda yararlanmışdır.

“Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarının müqəddiməsində olan zənginlik bütünlükdə yaddaş hadisəsi olaraq türkün keçib gəldiyi mədəniyyət laylarına işıq tutur. Verdiyimiz bu qeydlər həmin zənginliyin faktıdır. Burada məsələ təkəcə Dədə Qorqud haqqında danışmaqla, xalq təsəvvüründə olanları sadalamaqla bitmir, digər bir tərəf onun söhbətlərinin, dilindən, düşüncəsindən qopanların yazıya gətirilməsidir. Qorqud Atanın dediklərini (sonrakı abzası) veririk: “Dədə Qorqud söyləmiş:

Allah-allah deməyincə işlər önməz,
Qadir tanrı verməyincə ər bayılmaz,
Əzəldən yazılmasa qul başına qəza gəlməz.
Əcəl vədə verməyincə kimsə ölməz,

Ölən adam dirilməz.

Çıxan can geri gəlməz” (4, 14)

Əgər biz Dədə Qorqudun bir şəxsiyyət olaraq dastan müqəddiməsinin ilk cümləsi əsasında varlığına aydınlıq gətiriksə, bu kəlamların onun dilində işləkliyi məsələsi ətrafında düşünməliyik. Fikrimizcə, bu cümlələrin hər birinin arxasında böyük ümumiləşdirmə, zəngin həyat təcrübəsi dayanır. Son dərəcədə qeyri-adiliyə hesablanmış bu ifadələr Dədə Qorquda qədər insan həyatının gəldiyi yolun dəfələri baş verən sınağından keçmişdir. Hər birisinin arxasında min illərin təcrübəsi dayanır. Dədə Qorqud bir müdrik, “haq-təala könlünə ilham edən” kimi etnosun təəvvürlərini ümumiləşdirir. Yunis Əmrə “nə dilərsən haqdan dilə söyləyirdi”. Dastanın müqəddiməsində isə bunun mükəmməl bir forması özünə yer tapmışdır. Və bu formatın davamı olaraq bir başqa xətdə məsələnin aydınlığını sonrakı epizodda görürük: “Bir yigidin Qaradağ yumrusunca malı olsa yığar durar, tələb eylər, nəсібindən artıq (xanım) yeyə bilməz (4, 14). Doğurdan da, müşahidələr, ekperimental təcrübə, elmi-nəzəri müstəvidə aparılan təhlillər mətn konstruksiyasının məzmun yaratmada əlahiddəliyini düşünməyə və mükəmməl düşüncə dominantlığını aydınlaşdırmağa əsas verir. İnsanın psixoloji aləmini, xarakter keyfiyyətlərini ümumi müstəvidə ifadə etmək üçün əvvəlki deyimlə (“allah-allah deməyincə işlər enməz”) bu düşüncə (“bir yigidin Qaradağ yumrusunca malı olsa yığar durar”) arasında bu və ya digər bağlantılar var. Hər ikisi insan aqlının faktıdır və həyatı başqa-başqa dərklərdir. Fundamental mətn nümunəsi olaraq bütün zamanlara hesablanacaq qənaətlərdir. Son dövrün hadisələri müstəvisində məsələyə diqqət yetirsək görürük ki, müqəddimənin əzəməti, Dədə Qorqudun böyüklüyü məhz “haq-təala könlünə ilham etməsi” statusuna bağlanır. (Bu gün dünyada gedən proseslər, özündən razı, iddialı padşahların (məən isə kasad) dünyanı və xalqları uçuruma yuvarlatmaq tendensiyasının kökündə məhz mənəmmənəmlik mərzəi dayanır. Azərbaycan bu mərzəin platonik nümunəsidir. Böyük və balaca padşahların fəaliyyəti, gözlərimiz qarşısında baş verənlər bunun nümunəsidir). “Kitabi-Dədə Qorqud”un əvəzsizliyi, müqəddimənin möhtəşəmliyi həyatın və dünyanın bütün olacaqlarını, insan xislətinin mahiyyətini qeyri-adi səviyyədə ehtiva edə bilməsindədir. Çünki bu gün Azərbaycanda bir Qaradağ yumrusunca deyil, bəlkə də yüz Qaradağ yumrusunca malı olanlar var, yenə də tutulduqları mərzədən uzaqlaşa bilmirlər, yığıb dururlar, ancaq bir kimsəsizə əl tutmaq düşüncəsi yoxdur. Əlacları olsa Ulu yaradanın verdiyi havaya da haqq qoyarlar. Necə ki, indi xalqı çörəyə-suya möhtac qoyurlar. Azərbaycanı talamaq yolu tutublar. Mətn informasiyasında ikinci tərəf “nəсібindən artığını yiyə bilməz”dir. Yaxın-uzaq tarix, bu günümüz bunun şahididir.

Müqəddimə iki istiqamətin (Dədə Qorqudun müdriqliyinin və dastanın möhtəşəmliyinin) ifadə faktıdır. Etnik-mədəni düşüncənin hadisəsi olaraq hər cümlə, hər epizod düşüncə tipi olaraq özündə bütöv dünyagörüşü, həyatı dastan modelləri ilə özündə ehtiva edir. Burada maraqlı cəhət ayrı-ayrı epizod və abzaslar arasında bağlılıq və fərqlilik nümunəsidir. Katib bu qeyri –adiliyi o qədər möhtəşəm, folklor mətninin poetik – semantik sxemləri ilə təqdim edir ki, bu nümunələr ətrafında müxtəlifönlü mülahizələrə ehtiyac duyulur. Müqəddimə və

dastan vahid bir düşüncə xəttində əvəzsiz mədəniyyət hadisəsinə çevrilir. Janr, müəllif, mətn paradiqması vahid mexanizm kimi bir-birilə bağlanır. Müqəddimənin sonrakı epizodunda digər bir zənginlik qatı, həyatın özündən gələn dərs nümunələri vardır:

Ulaşan sular daşsa dəniz dolmaz,
Təkəbbürlük eyləyəni tanrı sevməz,
Könlün yuca tutan ər də dövlət olmaz.
Yad oğlu saxlamaqla oğul olmaz,
Böyüyəndə salur gedər, gördüm deməz.
Kül tərək olmaz (göyü oğul olmaz).
Qara eşşək başına yüyən ursan qatır olmaz.
Qaravaşa don geydirsən qadın olmaz.
Yapa-yapa qarlar yağsa yaza qalmaz.
Əski pambıq bez olmaz,
Qarı düşməni dost olmaz.
Qaraqoça qıymayınca yol alınmaz.
Qara polad üz qılıcı çalmayınca qırım dönməz,
Ər malına qıymayınca adı çıxmaz.
Qız anadan görməyincə öyüd almaz,
Oğul atadan görməyincə süfrə (yaymaz).
Oğul atanın yetiridir,
İki gözünün biridir.
Dövlətli oğul qopsa, ocağının gözüdür (tirkeşində tiridir).
Dövlətsiz oğul qopsa ocağının küridir!)
Oğul dəxi neyləsin, baba ölüb mal qalmasa,
Baba malından nə fayda, başda dövlət olmasa?
Dövlətsiz(lər) şərinədən allah saxlasın xanım, hey!” (4, 14-15)

Məlum olduğu kimi, folklor etnosun mədəniyyət, mənaviyyət, yaddaş faktıdır. Hər bir bədii nümunə folklor etnosun tarixinin, varlığının hansısa yaşam prinsipini, müəyyən olmuş davranış mexanizmlərini özündə ehtiva edir. Tarixi proses ilkin düşüncədən, xalqın genefondunun əsasında dayanan dəyərlərin hamısının bir toplum olaraq ötürüldüyünü və onun üzərində toplum nəzarətinin getdiyini düşünməyə əsas verir. Bu nümunə də həmin prinsipin faktı olaraq mətnə reallaşır və dastanla müqəddimə arasında prinsipial sistemin varlığını düşünməyə imkan yaradır. “Kitabi-Dədə Qorqud” türk bədii düşüncəsinin, bəşər sivilizasiyasının mükəmməllik hadisəsidir. Onun poetik konstruksiyası, mətn sxemi o qədər qeyri-adiliklə qurulmuşdur ki, elmi-nəzəri sfera artıq iki yüz ildir üzərində müxtəlif səviyyələrdə təhlillər aparır və yenə də tədqiqatlara zərurət yaranır.

“Kitabi-Dədə Qorqud” etnosun bilik, əxlaq, davranış kompleksidir. Burada həyatı dərk, sosial mühitin yaşam prinsipi, münasibət mexanizmləri vahid xətt üzərində sıralanır. Mətn nümunəsi olaraq ilk anda bu kompleksdə bədii sistemin, poetik ölçülərin pozulması, ölçüsüzlüyü təsəvvürü nəzərə çarpır. Ancaq diqqət yetirdikdə burada olan mükəmməllik bütün mahiyyəti ilə maraqlı doğurur, mükəmməl mətn faktı kimi ciddi müşahidələr aparmağın gərəkliyini ortaya qoyur.

Qorqud Atanın dediklərini sırf reallıq, həyatı olma baxımından böyük ümumiləşdirmə nümunəsi kimi qəbul edirik və onu əski çağlardan bu yana olan bilgi kimi görürük. Sadəcə olaraq mühüm olan bunun dastan strukturunda yerləşdirilməsinin uğurlu formulunun müəyyənlişməsidir. “Ulaşan sular daşsa dəniz dolmaz”, “təkəbbürlük eyləyəni tanrı sevməz”, “könlün yuca tutan ərdə dövlət olmaz” və s. hər birisi Dədə Qorqud şəxsində xalq müdrikliyinin hadisəsidir. Dədə Qorqud etnosun müdriklik nümunəsidir, dünənə, bu günə, sabaha gedən yolunun müəyyənliyidir. Müqəddimə məhz Dədə Qorqudun şəxsində bütöv bir mədəniyyəti, etnosun düşüncə sxemini ortaya qoyur. Mətnə gerçəklik / şüur prinsipi ilə fenomen səviyyədə işlənmişdir ki, burada nəyinsə kənarda qalmasını, nəyisə artırıb və ya çıxarmanı düşünmək olmur. “Dədə Qorqud bir dəxi söyləmiş” prinsipi ilə əvvəldə qeyd olunan müdriklik, “qeybdən dürlü xəbər vermək statusu aydınlaşır. Məsələn, “Dədə Qorqud bir dəxi söyləmiş:

-Sərp yürürkən qazlıq ata namərd yigit minə bilməz, minincə minməsə yey” təsəvvürü Oğuz elinin həyat və yaşam prinsipindən gəlir. Bir növ dastan boyu olan qəhrəmanlığın ifadəsi tezisi kimi müqəddimədə qoyulur. Müqəddimədə bu bir təsəvvür sistemi olaraq özünün ifadəsini tapır:

“Çalıb kəsər üz qılınca müxənnətlər çalınca çalmasa yey,
Çala bilən yigidə oxla qılncdan bir çomaq yey.
Qonağı gəlməyən qara evlər yıxılsa yey,
At yeməyən acı otlar (bitincə) bitməsə yey,
Adam içməz acı sular, sızınca sızmasa yey.
Ata adını yürütməyən xoyrad oğul ata belindən enincə enməsə yey
Ana rəhminə düşüncə (doğunca) doğmasa yey”. (4, 15)

Hər bir folklor nümunəsi mətn / mühit, mətn / subyekt, mətn / mətn müstəvisində elmi nəzəri mühitin müəyyənləşdirdiyi mexanizmlərlə açılır. Yazılı ədəbiyyatın təhlil prinsipində də bu belədir. Təkrar bir məsələni vurğulayaq ki, “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarının möhtəşəmliyi onun poetik siteminin mükəmməlliyi, fakturasının əhatəliliyi və zənginliyi ilə bağlıdır. İndiyə qədər dediklərimiz bir tərəf kimi məzmun mündəricəsinin dinamik xarakterliliyi və bütünlükdə çoxluğun təsəvvürlərini əhatələməsi ilə seçilir. Yuxarıdakı mətnə mərd / namərd məsələsi ciddi şəkildə vurğulanır. Oğuz elinin həyat tərzində, bütünlükdə etnosun yaşam prinsiplərində namərdlik ən mənfi hal kimi qeyd olunur. Dastan boylarında da bu davamlı olaraq özünü göstərir və namərdliyin nəticəsi cəzası isə sonuncu addımın, bağışlanmazlığın baş verməsinə gətirib çıxarır. Məhz dastan faktları, bütün müləhizələr Oğuz həyat təzi sistemində qəhrəmanlığa, ləyaqətli ömrə hesablanmışdır. “Çala bilən yigidə oxla qılncdan bir çomaq yey” təsəvvürü də Oğuz düşüncə tərzinin hadisəsi olaraq daşlaşmışdır. Eləcə də “adam içməz acı sular”, “at yeməyən acı otlar” həyat və yaşam prinsipinə münasibət mənasında müqəddimədə özünə yer alır və bunlar hamısı həyat və dünya nizamına, varlığın yararlanmasına hesablanır.

Azərbaycan xalqının, bütünlükdə türk dünyasının yaddaşında bir qonaqpərvərlik, xeyirxahlıq anlayışı qəlibləşmişdir. Bu etnosun əxlaq, dəyər etiketində mühüm tərəfdir. Dədə Qorqud da dəyərlərin sadalanmasında və

müəyyənliyində bunlara diqqət yetirir. Dastanın mükəmməllik və möhtəşəmlik nümunəsinin formalaşmasında mühüm tərəf Dədə Qorqud kimi bir obrazın, müdrikin yaradılması və dastanın onun adına bağlanmasıdır. Çünki etnosun dəyərlərinin belə bir müdrik ozan, şəxs tərəfindən söylənməsi özlüyündə təsir hadisəsidir. Dastan, bütünlükdə dastan müqəddiməsi bu prinsipə hesablanmış və bütün bir etnosu ifadə edə bilmək funksiyasını özündə ümumiləşdirmişdir.

Dastan mexanizmində hadisələr, açıqlımlar Dədə Qorqudun müdrikliyini və şəxsiyyətini ifadə edən “Dədə Qorqud söyləmiş”, “Dədə Qorqud bir dəxi söyləmiş”, “yənə Dədə Qorqud bir dəxi söyləmiş” formulu ilə reallaşır. Müqəddimənin sorakı abzasında Dədə Qorqud Oğuz həyat tərzində yaşananların və düşüncəsində müəyyənlanmış təsəvvürlərin digər tərəfini açır: “Yənə Dədə Qorqud bir dəxi söyləmiş, görəlim, xanım nə söyləmiş:

Getdikdə yerin otların keyik bilir,
Gənəz yerlər çəmənlərin qulan bilir.
Ayrı-ayrı yolların izin dəvə bilir,
Yeddi dərə qoxuların tülkü bilir,
Oğul kimdən olduğun ana bilir.
Dünlə karvan keçdiyin torağay bilir,
Ər ağırın, ər yünüsün at bilir,
Ağır yüklər zəhmin qatır bilir,
Nə yerlər sızlarsa çəkən bilir,
Qafil başın ağrısın beyin bilir,
Qolça qopuz götürüb eldən-elə, bəydən-bəyə ozan gəzər,
Ər comərdin, ər nakəsin ozan bilir,
İləyinizdə çalıb ayıdan ozan olsun!

Azıb gələn qadanızı tanrı sovsun, xanım hey, (bəyim hey!) (4, 15-16)

Müqəddimə mətninin poetik-semantik, struktural qəlibləşməsi, mətn tipi olaraq arxetipləri, etnik yaddaş və düşüncə mexanizmlərini, həyat təsəvvürlərini, anlayış sxemlərini cızmağa və onlar ətrafında müşahidələr aparmağa imkan verir. Çünki dastan mətninin sistemliyi və fenomenliyi ilə müqəddimənin mətn bazası eyni xətdə dayanır və biri digərinin davamı (daha doğrusu, sistemin tamlıq vahidi) kimi görünür. Müqəddimənin əzəməti məhz düşüncə arsenalının əhatəliliyi, həyatın müxtəlif tərəflərinə işıq sala bilmək, bilgi çatdırmaq qabiliyyətliliyi ilə seçilir. Burada ciddi ümumiləşdirmələr, həyatın özündən gələn həqiqətlərin çatdırılması və cəmiyyətə, etnosa ötürülməsi vardır. Bu ötürülmədə Qorqud Atanın, müdrik olanın müdriklik statusu, ozanın Oğuz elindəki funksial səviyyəsi, etnosun bilgi sistemi və təkrarən etnosun ağsaqqallı tərəfindən sadalanması sxemi cızılır. Müqəddimə məhz bu mənada bütünlükdə sinxron və diaxron müstəvidə Oğuz cəmiyyətinin həyat və yaşam prinsiplərini, mənəviyyat və davranış mexanizmlərini aydınlaşdırır. Bu sadalamalarda fəvqəlməkanlılıq və fəvqəlzamanlılıq elementləri həyati reallıqlardan qaynaqlanır. Dədə Qorqud, elin müdrik ağsaqqalı tərəfindən cəmiyyətə bilgi olaraq çatdırılır və Ozanın statusu müəyyənləşir. Bu gün bizim aşiq kimi tanıdığımız ozanın gəldiyi yol, onun sənət funksiyası təqdim edilir. Həmin vəzifədir ki, ənənədə bu gün də aşığın fəaliyyətində təkrarlanır. “Qolça qopuz

götürüb eldən-elə, bəydən-bəyə ozan gəzər” modeli ozanın sənət funksiyasını, fəaliyyət sferasını aydınlaşdırır.

Dastanın və müqəddimənin mətn semantikasi, struktur sxemi o qədər mükəmməldir ki, burada hər bir işarənin, sözün, cümlənin, epizodun, boyun özünün ümumiyyə hesablanmış funksiyası vardır. Dədə Qorqud bir müdrik olaraq oğuz düşüncəsindəki müdrikliyi ifadə etmir, həm də Oğuzun müdrikliyini özündə daşıyır. Müqəddimədə mühüm bir hissə dinlə bağlıdır. İslam dini, müqəddəs “Quran” kitabı, islamın müqəddəsləri haqqında deyilənlər bunun faktıdır və dastanda bir sıra istiqamətlər var. Dinlə bağlı Dədə Qorqudun dedikləri də bir tərəfdir. Oğuz elinin İslam dininə münasibətinin faktıdır. “Dədə Qorqud yenə söyləmiş, görəlmiş, xanım nə söyləmiş:

Ağız açıb öyər osam üstümüzdə Tnrı görklü,
Tanrı dostu, din sərvəri Məhəmməd görklü.
Məhəmmədin sağ yanında namaz qılan Əbubəkr Siddiq görklü,
Qılnc çaldı, din açdı Şahi-mərdan Əli görklü,
Əlinin oğulları, peyğəmbərin nəvələri Kərbəla yazısında, Yezidlər əlində
şəhid oldu Həsənə Hüseyn, iki qardaş belə görklü,
Yazılıb düzülüb göydən endi tanrı elmi Quran görklü,
Ol quranın yazdı-düzdü, üləmələr öyrəndikcə göydü
Bıçdı, alimlər sərvəri Osman Üffan oğlu görklü...
Qamusuna bənzəməyən cümlə aləmləri yaradan allah – tanrı görklü.
Ol öydüyüm yuca tanrı dost oluban mədəd irsin,
Xanım hey! (4, 16)

Məlum olduğu kimi, islam dini, onun qanun və prinsipləri, müqəddəs kitabımız “Quran”, dinin müqəddəs şəxsləri haqqında müxtəlif istiqamətli mülahizələr, qalaq-qalaq şərhlər, fikirlər söylənmiş, kitablar yazılmışdır. Ancaq fikrin mükəmməlliklə ifadəsi, dəqiqliklə qiymətləndirilmənin aparılması baxımından bu mətnin yeri müstəsnaıqdır. Maraqlı, həm də aydınlaşmalı olan mətn texnologiyasının mükəmməlliyi, paradıqmaların, ifadə, söz, cümlə simvolikasının qeyri-adiliyyə hesablanmasıdır Bu gün Azərbaycan poeziyasında, eləcə də nəsrə müəyyənənmiş klişələr, kanonik sistem vardır. Və ədəb-nəzəri fikir, bütünlükdə yaradıcı mühit də bu prinsiplərə əməl edir. Lakin “Kitabi-Dədə Qorqud”un poetik sistemi, mətn texnologiyası bir qədər cəsarətlə desək fərqli, orijinal düşüncənin nümunəsidir. Dastandakı mexanizm məhz poetik sistemin işarələdiyi məzmunu ifadəyə hesablanmışdır. Tədqiqatlarda dastan mətnində və müqəddimədə olanların bir hissəsinin (məsələn, islam dini ilə bağlı olanların katib artırması) sonrakı dövrün hadisələri ilə bağlanması haqqında da fikirlər dolaşır. Əlbəttə dastan şifahi ənənəyə hesablanır və kollektivin hadisəsi olaraq şüfahiliyi, variantlılığı zəruri edir. Ona görə də buna, yazıya qədərki dəyişmələrin faktı olaraq baxır və təbii axarlı hadisə kimi qəbul edirik. Bütün müşahidələrimiz, elmi sferada söylənilənlər yazılı nümunə əsasında. Artırmalar adı ilə vurğulanan fikirlər də sonrakı dövrün faktıdır. Dastanın formalaşması prosesi təbii axarlı hadisə olub onilliklərlə, hətta yüzilliklərlə də ölçülə bilər. Etnoslar dastanlaşma prosesində həmişə əlavələrini, ayrı-ayrı mərhələnin faktlarını yaşatmaq, gələcəyə çatdırmaq

üçün bu yolu seçmişlər. İslam dini ilə bağlı olanlara da bu müstəvidə yanaşmaq lazımdır. Əsas olan odur ki, ozan (yazıya alan) tərəfindən eyni qeyri-adiliklə mətnə oturulmuşdur. Dastanın əvəsizliyi, möhtəşəmliyi də məhz bununla bağlıdır. Mətnin üslubi paradiqması, hansısa epizodun daşdığı üslubi məzmun janr yaddaşının işarələdiyi məzmunla bağlanır. Məcəzaların ənənəvi şəbəkəsi, üslubi semantizm mükəmməl bir mətn proyeksiyasının mövcudluğundan xəbər verir. Son olaraq mətndə vurğulanan bir epizod bütövü də var. Bu qadınların “dörd dürlü”lüyü ilə bağlıdır. Burada da poetik sistemin, məzmunun obrazlı daşınışı vardır. Məhz bu səbəbdən də dastan müqəddiməsi genişməhiyyətli hadisə olaraq ciddi təhlilləri və daha ətraflı müşahidələri zəruri edir. “Kitabi-Dədə Qorqud”un mətn strukturu müqəddimə ilə bütövləşir. Müqəddimə mətnin işarələdiyi məzmunun ümumi ruhunun, türk düşüncə sisteminin, dastan ənənəsinin mükəmməllik hadisəsidir. Bütün bunlar hələ dastanın poetik mətni haqqında daha ətraflı təhlillərin aparılmasını bir problem olaraq ortaya qoyur.

ƏDƏBİYYAT

1. Əfəndiyev P. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı. Bakı: Maarif, 1992, 477 s.
2. Hacıyev T. “Dədə Qorqud kitabı”: tariximizin ilk yazılı dərsliyi. Bakı: Elm və təhsil, 2014, 344 s.
3. Kırımıttatar dastanları. Bakı: Nurlan, 2003, 166 s.
4. Kitabi-Dədə Qorqud. Bakı: Gənclik, 1978, 183 s.
5. Vəliyev V. Azərbaycan folkloru. Bakı: Maarif, 1985, 414 s.

AHMET YESEVÎ'DEN GÜNÜMÜZE ANADOLU VE ARAS VADİSİ TÜRK-İSLAM KÜLTÜR COĞRAFYASINDA MEMORATLAR

ANATOLIAN AND ARAS VALLEY FROM AHMET YESEVÎ TO TODAY MEMORATS IN TURKISH-ISLAMIC CULTURE GEOGRAPHY

ОТ АХМЕТА ЯСЕВИ ДО СЕГОДНЯШНЕГО MEMOPATE В ТЮРКСКО-ИСЛАМСКОЙ АНАТОЛИИ И ДОЛИНЕ АРАСА

Dr. Yaşar KALAFAT* -Veli Cem ÖZDEMİR**

Öz

Bu yazı; alandan yapılmış halk kültürü ve inançları derlemelerinden oluşmuştur. Bu derlemeler Anadolu'nun üç bölgesi ile Güney Kafkasya'nın iki ayrı bölgesinden yapılmıştır. Yazıdan amaç; Ahmet Yesevî düşüncesinin inşa edildiği toplumun halk inançlarını tespit etmek ve bu inançların arka planındaki mitolojik dönemlere ulaşabilmektir.

Memoratlar bilindiği gibi; tabiatüstü varlıklarla ilgili halkın kısa anlatılarıdır. Bu tabiat üstü varlıklar; cin, peri, şeytan, alkız, karabasan gibi varlıklar ve ruhlardır. Bu yazıda; memoratlarla ilgili derlenen değerlendirmeler yapılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Memorat, Ahmet Yesevî, Anadolu, Aras Vadisi, kültür coğrafyası.

Abstract

This text is made up the compilation of folk culture and beliefs. These compilations are made from three regions of Anatolia and two different regions of the South Caucasus. Purpose from the article is identify the society in which Ahmet

* Halk Bilimi Araştırmaları Kültür ve Strateji Derneği Başkanı. Ankara/TÜRKİYE
(yasarkalafat@gmail.com/www.yasarkalafat.info)

** Halk Kültürü Araştırmacısı-Yazar. Amasya/TÜRKİYE
(ozdemirvelicem@gmail.com)

Yesevi thought is built the folk beliefs and reach the mythological periods behind these beliefs.

Memorats, as known are short description told by people about the supernatural beings. These supernatural beings are genie, fairy, devil, alkız, nightmare, and spirits. In this text; compiled evaluations about memorats are made.

Keywords: Memorat, Ahmet Yesevi, Anatolia, Aras Valley, cultural geography.

GİRİŞ:

Memoratlara; çok kere tabiatüstü ferdi bir tecrübeye dayanmaktadır. Öteki dünya gibi farklı bir boyutta oluşları ile cin, peri, şeytan, alkız karabasan gibi varlıklar ve ruhlarla insanlar aynı vasatı paylaşırlar. Böyle olunca da, dokunma, hissetme, konuşma rüya ve benzeri yollarla kurulan iletişimleri de içerirler.

Memoratlara kapsamında; Hızır, yatırlar, nazar değmesi, ölümlerle kurulan temas, fal ve büyü yoluyla kurulan ilişki kapsamına giren bulgular da tartışılmaktadır.

Bu yazı; alandan yapılmış derlemelerden oluşmuştur. Tespitler Anadolu'nun üç ve güney Kafkasya'nın iki ayrı bölgesinden yapılmıştır. Yazıdan amaç, Ahmet Yesevi tefekkürünün inşa edildiği toplumun halk inançlarını tespit ve bu inançların arka planındaki mitolojik döneme ulaşabilmektir.

Bu kapsam, Türk halk kültürünün karşılaştırılması araştırmalarında, memoratlara geniş yer verilmesini gerektirmiştir. Özkul Çobanoğlu'nun¹ bu alanı Türk halk bilimine açmasından evvel, monografi derlemelerinde, memoratlar kapsamına giren veriler, sözlü kültür verileri içerisinde ele alınıyordu. Memoratlar konusunda makale² ve tez çalışmaları da³ yapılmaya başlanınca, karşılaştırma yaparak kültür akrabalığı bağlarının tespiti de kolaylaştı.

Memoratlara şahsa mahsus olması gibi ayrıcalık arzeden bir özelliği vardı. Ayrıca memoratların sözlü kültürün fal, büyü, ruh gibi birçok türünü bir arada ele alması, ona, konuları toplayıcı, ilişkilendirici bir özellik kazandırdığından resmin tamamının görülmesine imkân verebiliyordu. Biz bu karşılaştırma araştırmasını Aras vadisi için yaptık.

Türk kültür coğrafyası elleri arasında halk kültürü köprüleri araştırılırken Türkiye-Azerbaycan kültür coğrafyaları batı Türklüğünün en önemli köprüsü olduğu görülür. Aras Vadisi Türk kültür coğrafyası ise bu köprünün merkezi bölgelelerinden birisidir.

¹ Özkul Çobanoğlu, **Türk Halk Kültüründe, Memoratlar ve Halk İnançları**, Akçağ Yayınları, Ankara, 20103

² M.Adil Özder, "Ardanuç'ta Rom-Rom Ana İnanması" **Türk Folklor Araştırmaları Dergisi**, Temmuz 1968, C.11, S. 232, s. 515-516

³ Müjdat Koloğlu, **Tortum ve Köylerinde Derlenen Memoratlar Üzerine Bir Araştırma**, Atatürk Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Erzurum 2013, Yüksek Lisans Tezi

METİN:

Aras Vadisi Türk kültür coğrafyasında Memoratlar kapsamına giren kara iyeler Arif Acalov'un tasnifine göre iki üst bölümde düşünülmüştür. Bunlar, **Çer** ve **Çor**'dan oluşan **cinler** ve **Bizden Yeyler**dir. Cinler yeni giysileri alıp gitmektedirler. Bunun önlenmesi için yeni giysilerin üzerine **iğne** takılmalıdır.⁴

Bizden Leyler yani çer ve çor insanlara ait mallara zarar vermeleri ile bilinirler. Çer, Terlemiş atı vurup öldürmek süetiyle sahibini yaya kalmasını amaçlarlar. Çorlar ise **Ak Çorlar** ve **Kara Çorlar** olmak üzere iki çeşittirler. Ak Çorlar bostanlara ve Kara Çorlar ise bağa ve bostana zarar verirler⁵.

Bizden Yeyler su kenarlarındaki ağaçların altında olurlar. Onların kendilerine mahsus konutları vardır. Bunların genellikle insanlarla iyi geçindiklerine inanılır. İki demir parçasının birbirine vurulması halinde Bizden Yeylerin korkup kaçtıklarına inanılır.

Hal Anası soğan ve şışeden korkar. Onun bütün cinlerin anası olduğu inancı vardır. O, bazen küçük bir kız, bazen dağınık saçlı, uzun seyrek dişli şekliyle göze görünür. Onu yakalayan kimsenin evinde bolluk bereket olacağına inanılır.⁶ **Hal Karısı/Al Ruhı**'nın bütün cinlerin anası olduğuna dair olan inanç, sistemin çözümlenmesinde önemli bir bulgudur. Al Ruhunun, ruh inanç sisteminde farklı önemli bir mevkie sahip olduğu inancını doğrular mahiyettedir. Al/Hal ruhunun farklı donlarda görülebilmiş olması, bu varlıkların bilinen don değişme özelliği açıklanabilir.

Kuzey Doğu Anadolu ve Kuzey Azerbaycan Türk Kültür coğrafyasında bebegin kesilen ilk **turnakları** bazen yastığın içine koyulur, bazen de meyve veren ağacın dibine gömülür. Bu uygulama gelecekte bebeğin rızkının bol olması inancı ile bağlantıdır⁷.

Burhaniye tarafında Cinlerin İncir ağaçlarının dibinde yuva edindikleri inancı vardır⁸. Nahçıvan'da gündüz ceviz ağacında uyuyan kimsenin öleceği şeklinde bir inanç vardır⁹.

Bitlis'in anadili Arapça olan Sego aşiretinde, uyuyan kimseleri al/hal basması diye onların yastıklarının altına **gevşen** konur¹⁰. Nevşehir yöresinde yeni doğan çocuğun yastığının altına bıçak koyulur ise çocuğun büyüyünce zeki olacağına inanılır¹¹.

⁴ Arif Celilov **Azerbaycan Mitoloji Metinleri**, Bakü, 1988.

⁵ Arif Celilov a..g.e

⁶ Arif Celilov a..g.e

⁷ Türkan Qadizade, **İslama Gederki Adetlar, İnanmalar ve Merasimler (Nahçıvan Metarialları Esasında)** Bakı, 2006

⁸ Sebahattin Güngör, **Tasavvuf Sohbetleri**, Burhaniye, 2016 (Basılmamış Notlar. www.yasarkalafat.info).

⁹ Yaşar Kalafat, "Kelekide Dört Gün Üç Gece ve Nahçıvan Halk İnançları", **Türk Dünyası Araştırmaları**, Ekim 1996, S. 104, s.9-32

¹⁰ Kaynak kişi; Şekernaz Çelik, 65 yaşlarında okuryazar olmayan Gölbaşı/Serigoli köyünde ev hanımı

¹¹ Turgay Kabak, "Nevşehir Yöresi Halk İnanışları", **Nevşehir Halk Kültürü Araştırmaları**, Editör Âdem Öger, Nevşehir 2011, s. 155-169

Bitlis'in anadili Arapça olan Sego aşiretinde, uyuyan kimseleri al/hal basmasın diye onların yastıklarının altına **gevşen** konur¹². Nevşehir yöresinde yeni doğan çocuğun yastığının altına bıçak koyulur ise çocuğun büyüyünce zeki olacağına inanılır¹³.

Cinler ise hamam, tavla ve viraneliklerde yaşarlar. Cinlerin/Ecinlilerin ateşten yaratıldığına inanılır. Bunların da iyi ve kötü huylu olanları vardır.¹⁴

Güney Azerbaycan Türk halk inançlarında Al Karısı'na dair derlenen bilgilerde **çöpün** kara iyeler için özel önem arz ettiği görülmektedir. İnsanoğlu tarafından esir alınan bir al karısı insan melezi olan yavrusunun yaşayabilmesi onun beşiğinin altındaki çöpün atılmaması ister, bu isteğine uymayan insanlar bebeğin ölümüne sebep olurlar¹⁵.

Borçalı Karapapak Türklerinde meradan gelen koyun sürüsünün sırtının ahır süpürgesi ile temizlenmek istenmesi çok sakıncalı bulunur. Ahırın çöpü süpürülmüş süpürge'nin koyunların sırtına değdirilmesi istenmez. Türk kültürlü halklarda kendisine herhangi şekilde dokunmuş süpürgeye **tu tu tu** yapılarak tükürülmesi istenir Aksi halde bir iftiraya uğranacağına uğursuzlukla karşılaşılacağına inanılır. Merzifon'daki bir türbede huysuz çocukların fena huylarını bırakmaları için türbenin özel süpürgesi ile yere yatırılan çocuğun üzerinin süpürülmesi sağlanır. Özetle çer-çöp ile kara iyiler arasında mahiyeti henüz yeterince açıklık kazanmamış bir ilişki vardır.

Biz bunlardan Anadolu'da Hal Karısı ve daha çok da Al Karısı olarak bilinen memoratı oldukça ayrıntılı olarak inceledik. Memorattaki al karısının yakasına iğne takılarak esir alınması, elinin çok bereketli olması ve kendisinin çok hamarat olması, yakasından iğnenin çıkarılması ile özgür kalması, ayrıldığı zaman kendisine sorulmayanların pişmanlığını duyurması, bazı olumlu ve olumsuz izler bıraktığı hususlar bu konudaki bilenlerle ile Güney Azerbaycan'daki inançlar tamamen aynıdır. İnsanoğlu ile bu tür varlıklar evlenebilmektedirler ancak Al karısının evlenmesi ve çocuk sahibi olması örneği ilktir. Keza al karısından korunmak için demirden yararlanıldığı biliniyordu ve fakat demirden koktuğu tespiti de ilk defa yapılmış oldu. Bu tür varlıkların insanları taklit ederek çıldırttığı inancı bilinirken, bu bulguda Al Karısından hareketle çok net olarak bu özellik anlatılmaktadır. Onu cezalandırmak isteyenlerin ona yemek kaşığı vermediği tespiti de yenidir. Al karısının çöpe önem verdiği ve zibilin atılması halinde bebeğinin öleceği, yakasından iğnenin çıkarılmasındaki gelişme de bu derece ayrıntılı ilk defa anlatılmıştır.

Memoratlarla, kapsamlarına giren canlılarla ilgili anlatılardaki ayrıntı çok ke-re karışır. Bazı özellikler bunlarda ortak mıdır, Bunların hepsi farklı isimler almış

¹² Kaynak kişi; Şekernaz Çelik, 65 yaşlarında okuryazar olmayan Gölbaşı/Serigoli köyünde ev hanımı

¹³ Turgay Kabak, "Nevşehir Yöresi Halk İnanışları", **Nevşehir Halk Kültürü Araştırmaları**, Editör Âdem Öger, Nevşehir 2011, s. 155-169

¹⁴ Arif Alalov, **Azerbaycan Mitoloji Metinleri**, Bakü, 1988 a...g.e.

¹⁵ Ehed Ferahmendi, "Nağıllar", **Birinci Tebriz Folklor Antolojisi**, Azer-Folklor Yayınları, Tebriz, 2008, s.230-258

aynı varlıklar mıdır, bu karmaşa anlatıcı katkısından mı gelmektedir, yeterince bilinmemektedir.

Güney Azerbaycan'dan yapılan Hal Arvadı ile tespitlerde; Bir gün bahçesinde çalışırken bir çiftçi yanında bir kadın görür Kadın kişinin bütün hareketlerini yansıtmakta taklit etmektedir. Durumu gözleyen çiftçi kendi el ve ayaklarını bağlar, kadın da onun gibi kendi el ve ayaklarını bağlar. Çiftçi yanındaki demir orakla kendi el ve ayaklarının ipini kesip açar. Kadının demirden kaçındığını el ve ayaklarını bunun için çözemediğini çiftçi anlar. Bunun üzerine çiftçi yakasındaki demir saçağı/kilitli iğneyi çıkarıp kadının yakasına takar ve kadını evine götürüp onunla evlenir bu evlilikten bir çocukları olur. Elinden her iş gelen kadına ağır işler yaptırılır ve yemeklerde ona kaşık verilmez. Kadın bunlara hiç itiraz etmez. Onun bir tek isteği vardır o da körpe yavrusunun beşiğinin altının süpürülmesidir. Süpürülmesi halinde bebeği ölecektir. Aradan zaman geçer çiftçinin diğer eşi birikmiş zibilden rahatsız olur ve beşiğin altını da süpürüp çöpleri atar. Böylece kadının bebeği ölür. Bu esnada annesi dışarda çalışmaktadır. Körpesinin öldüğünü hisseder ve eve gelir. Ev halkını toplar onlara körpenin altının çöpten temizlenmemesi, süpürülmemesi gerektiğini, temizlenmesi halinde bebeğimin öleceğini size söylemiştim, der. Sonra evden yemeniler toplayıp çeşme başına gider. Topladığı yemenileri çeşme başındaki çocuklara verip yakasındaki iğnenin çıkarılmasını sağlar. Özgür olan kadın son olarak eve gelip bacadan içeri kafasını sokar ve ev halkına, “Siz benim yakama sancak takıp kendinize kul ettiniz körpemin altını süpürerek temizleyip onu öldürdünüz. Şimdi gidiyorum. Ancak bunu bilin ki, nesiller boyu eviniz hep zibilli kalacak. Bana kaşıksız yemek yedirdiniz, kaşıktan azlık göreceksiniz, Sizin tuz ekmeğinizi yediğim için hiçbir zaman zahı /yeni doğum yapmış kadınınz ölmeyecek. Onun sırrını ben biliyorum. Sizinle yaşadığım sürece bana hiçbir şey sorup öğrenmek istemediniz şimdi de ben söylemiyorum.” der oradan uzaklaşır ve bir daha görülmez.

Hakkâri'de, Al basmasın diye, yorgana **iğne** batırılır. Ayrıca, loğusa yatağının yanına, kırkı çıkıncaya kadar **süpürge** bırakılır. Böyle yapılırsa, o kişiyi Alkarısı'nın basmayacağına inanılır. Anadilleri Kürtçe olan Pinyaniş ve Ertuşi Türk aşiretlerinde anneyi al basmasın diye, onun başucuna, yastığını yanına üzerine iğne batırılmış soğan konur. Annenin yanına **makas** bırakıldığı olur. Bebeğin başucuna ise **Kur'an-ı Kerim** veya Yasin suresi koyulur.¹⁶ Türk kültürlü halklarda süpürge sıradan bir bitki olmayıp, onun etrafında¹⁷ soğan¹⁸ ve sarımsakta¹⁹ da olduğu gibi bazı inançlar oluşmuştur.

¹⁶Yaşar Kalafat, **Harezmi'den Hakkâri'ye Hakkâri'den Golan'a, Türk Kültürlü Halklarda Halk İnançları**, Ankara 2009, Berikan yayınları s.86

¹⁷Yaşar Kalafat, “Antalya Yöresi Örnekleri İle Türk Kültür Coğrafyasında Süpürge İnançları”, **Kodlar ve Kültür-1: Türk Kültürlü Halklarda Karşılaştırmalı Halk İnançları**, Berikan Yayınevi., Ankara, 2009, s. 43-55

¹⁸ Yaşar Kalafat, “Türk Halk İnançlarında Zile ve Çevresi Örnekleri İle Soğan” **Kültür Evreni**, Bahar 2011, S. 10, s. 108-124,

¹⁹ Yaşar Kalafat, “Türk Halk İnançlarında Sarımsak ve Soğanla İlgili Hususlar”, **Erciyes**, Haziran 2002, S. 294, s.18-20

Çor'un da bir kara iye olduğu veya kara iyelere verilmiş isimlerden birisi olduğunu, Doğu Karadeniz halk söylemlerinden biliyoruz. “**Çor çıksın suratına**” denilirken, “**yüzün dökülsün**” denilmiş olur. Veya Sinirli anne çocuğuna “**otur da yemeğini çorlan**” derken, afiyetle ye dememiş olur. Nahcivan halk inançlarında **Çor**, kara iye türlerindendir.

“Bizden Yeyler” tanımlaması ile Kars ve Iğdır’da, insanlardan farklı güçleri olan ve onlara bulaşılmaması gereken, görünmeyen varlıklar kastedilmiş olunur.

Anadolu’nun birçok yerinde evlerde ve iş yerlerinde günlük yaşamın içinde kayıp eşyaların cin türü varlıklar tarafından alınıp saklanıldığına inanılır. Bunların bulunması için Ayetel Kürsü okunur. Bazen de **Hatem Baba** olarak bilinen geçmişte yaşamış bir şahıs anılarak

“Hatem Baba Hatem Baba

Kayıbımı bulam Baba

Sana bir göbek atam Baba” türünden göbek atma adağı yapılır.

Ayrıca “**şeytan aldı götürdü saklayamadı getirdi**” denilip sandalyenin veya masanın ayağına bir düğüm atılır.

Şeytanın halk inançları algılayışında cinler içerisindeki yerinin ve cinlerin iyi veya kötü, imanlı veya imansız oluşları gibi sınıflandırılmasının yapılması, cinlerle diğer benzeri varlıkların sınıflandırma şeklinin belirlenmesi için bu konularda yapılmış çalışmalar yetmemektedir.

Yeni giysilere **iğne** takmak, yakada ihtiyaten iğne bulundurmak, kaplanan yorganın üzerinde usulünce iğne bırakmak, esir alınan al karısının kaçmaması için yakasına iğne takmak, kırklı annelerin kırklarının karışmaması için üzerlerinde iğne bulundurmaları veya iğne değişimi yapmaları, al karısından korunmak için kırklı kadının yastığına iğne takılması iğnenin madeni bir yapıya sahip olmasının yanı sıra kesici olmasa da batıcı özelliğin bulunması, ilişkilendirmesinde kolaylığının olmasının da payı olmalıdır.

Halk inançları tasnifindeki **ak iyeler** ve **kara iyeler** sınıflama tanımlaması ile **ak çorlar** ve **kara çorlar** tanımlamaları mahiyet ve adlandırma bakımından ortaklık içermektedir.

Anadolu halk inançlarında çok kere **at binen cin** olarak tanımlanan varlık, ahırlardaki bağlı atları binmesi, onları terletip kan revan içerisinde bırakmaları, onların yelelerini örmesi, onların, bu varlıkların yakalanabilmesi için atın sırtına zift gibi yapıştırıcıların sürüldüğü bilinmektedir. Atları binerek terletmek gibi bu uygulamaların muhakkak belirli varlıklar tarafından mı yapıldıkları veya bu tür varlıkların birçok etkinlikleri arasında bu uygulamanın ortak bir tutum şekli mi olduğu şimdilik bilinmemektedir. Halkın genel kanaati bunların da cin oldukları şeklindedir. Bu arada **Ecinli** tanımlaması Kars ve Erzurum’da Cinli, cinlenmiş, cinlere ait olan anlamında kullanılır. Erzurum’da **Ecinli Mağarası** vardır. Kars’ta bazı ruhi rahatsızlıkları tanımlamak için **Ecinli**, cinlenmiş, cinler çarpmış anlamında kullanılır.

Iğdır ve havalisinde cinlerin zayıf olduklarına dair inanç vardır. Nitekim bir deri, bir kemik kalanlar için “**cin değişeceği**” ifadesi kullanır. Ayrıca yörede cinle-

rin kendi hastalıklı ve cılız bebeklerini insanların nur topu gibi bebekleriyle değiştirdiklerine de inanılmaktadır²⁰.

Onların İmanlı olanları ve olmayanları olduğu gibi Onlardan Müslüman olanlar gibi Hristiyan, Musevi olanları da vardır. Onların da yönetimleri, idarecileri hükümdarları vardır. Onlar da bölüm bölümdürler içlerinden bir bölümünün bayanları çok güzeldir. Onların göz bebekleri gözleri içerisinde fıldır fıldır dönerler. Onlar ortalama 45 cm boyundadırlar. Onlar ağızlarından doğum yaparlar. Onlar bir batımda 70-80 yavru yaparlar. Bunlardan insanoğlundan bayanlarla ilişki kuranları vardır ki bu bayanlardan onunla ilişki kurmaktan kurtarılacak istenmeyen çok vardır. İnsanlardan bayanlarla ilişki kuranların üst sınıftan olanların yanında 2 tane falan uşak durumunda olan ve daha pasaklı durumda olanlar vardır ki, insanlardan bayanlar uşakları seçmezler. Bunlar cinci hocalar tarafından okunarak öldürülebilirler, bunlar için en acı ölüm ateşte yakılmaktır. Ateşte yakılmak türünden ölümü hiç istemezler.²¹

Cinler veya cinlilerin zayıf veya çelimsiz oldukları bulgusunun üzerinde durulmalıdır. Cinler türü varlıkların bebeklere musallat oldukları onların, beşikler boş sallanması halinde, bebeklerin beşiklerini sahiplendiklerini, beşiği sahiplenen bebeğin iştahtan kesilip zayıfladığı, gelişemediği, bu hallerin önlenmesi için **Beşik Toyu** ile başlanılan süreçte “**aldım sattım**” türünden uygulamaların yapıldığı bilinmektedir. Ayrıca erginlik yaşındaki kızlarla ilişki kuran bir kısım cinlerin, çok şık giyimli ve bakımlı olduklarına ve bir kısımlarına dair edinilen bilgilere göre hiç de böyle olmadıklarına dair tespitler vardır. Cin Değişisi tespiti bizim için yeni bir bulgudur. “**Cin Çarpmışa dönmek**” sözündeki çarpılmış, felçli olmuş, yamulmuş, bedenlen deforme olmuş anlamındadır.

Anadolu Türk kültür coğrafyasında Sünnet Yatağı, çok kere **ak** olur. Yatak takımlarının rengi hastalıklarla da ilişkilendirilmiştir. Kızamık olan çocuğun yatak takımı **kızıl** renkten kumaşlardan yapılır. Sarılık tedavisinde de **sarı** renkli örtüler ve yaygılar önem kazanır²².

Güney ve Kuzey Azerbaycan da, Aras Vadisi’nde Kuzey Doğu Anadolu ile Van bölgesi Türk kültür coğrafyasında bebek dünyaya geldiğinde onu bet nazarından, cinlerden, şeytanlardan korumak için yastığının altına konulan nesnelerin arasında **tuz** ve **çörek/ekmek** de vardır. Bu iki nesne yörede genel koruyucu olarak bilinirler²³.

Al Karısı ve Kara Basan’dan korunmak için alınan tedbirler, yatağın, sadece üzerinde yatılan aksamı değil müstemilatı ile bir bütünü anlatması bakımından açıklayıcı özelliktedir. Al karısından korunmak için loğusanın yastığına, başucuna, yatmakta olduğu karyolanın hatta etrafına ve yatağın bulunduğu odaya bazı koruyucu tedbirler alınır. Bunlardan öncelik yastık ve başucu kısmındadır. Bu tedbirler

²⁰ Z.Makas-Y.Kalafat, **Aras Vadisinde Karşılaştırmalı Türk Halk İnançları** Barikan Ankara, 2016

²¹ Sabahattin Güngör, “**Tasavvuf Sohbetleri**”, Burhaniye, 2015 (Basılmamış notlar) www.yasarkalafat.info

²² Yaşar Kalafat, **Türk halk İnançlarında Renkler**, Berikan, Ankara, 2012

²³ Yaşar Kalafat, **Türk Halk İnançlarında Beslenme**, Berikan, Ankara, 2012

eşikte **ateş** yakılmasından **erkek at** kışnetilmesinden, **akarsu hançerlenmesinden** başlatılmış olsalar da, hastaya rahatsızlık verecek olan kara iye onun göğsünün üzerine oturduğuna, ağzını kapattığına inanılır. Bu itibarla tedbirlerin yoğunlaşmaları da bu bölgede olur.

Kara iyelerden loğusanın korunması için yastığının altına; **demir, tuz, sarımsak, üzerlik, ekmek, silah, iğne** türü nesneler konulur. Bu şeyler giderek yerlerini koruyucu dualara bırakmışlardır²⁴.

Farklı kara iyeler için uygulanan korunma yöntemleri de çok kere aynı olabilmektedir. Genel koruyucu olarak **demir** aksamalar, çeşitli kesici delici alet ve silahlar, iğne, Soğan, Sarımsak, bazen tuz çok kere Kur'an-ı Kerim ve ondan alınmış bazı ayetler, palto gibi erkek giysisinin olduğu bilinir Bunlar daha ziyade korunacak kimsenin yattığı yerde kullanılırlar. Korunacak loğusasının yatağının etrafı **iple** bağlanır. Bu ip çok yerde yerini al kurdeleye bırakır. Al Karsına karşı al rengin koruyucu gücüne inanılır.

Hasananlı Halk inanmalarındaki bir diğer kara iye de **Mêrîstê' (yatakların Kocası)** dir. Yatak yüklüklerinin üzerinde yaşadığına inanılır ve bununla daha ziyade haylaz çocuklar korkutulur.²⁵ Ahlat halk inanmalarında yatak yüklükleri tekin sayılmazlar²⁶.

Anadolu Türk kültür coğrafyasında Sünnet Yatağı, çok kere **ak** olur. Yatak takımlarının rengi hastalıklarla da ilişkilendirilmiştir. Kızamık olan çocuğun yatak takımı **kızıl** renkten kumaşlardan yapılır. Sarılık tedavisinde de **sarı** renkli örtüler ve yaygılar önem kazanır²⁷. Kızıl rengin Al Karısına sarı rengin de sarılığa karşı koruyucu olduğuna inanılır.

Güney ve Kuzey Azerbaycan da, Aras Vadisi'nde Kuzey Doğu Anadolu ile Van bölgesi Türk kültür coğrafyasında bebek dünyaya geldiğinde onu bet nazar-dan, cinlerden, şeytanlardan korumak için yastığının altına konulan nesnelerin arasında **tuz** ve **çörek/ekmek** de vardır. Bu iki nesne yörede genel koruyucu olarak bilinirler²⁸.

Al Karısı ve Kara Basan'dan korunmak için alınan tedbirler, yatağın, sadece üzerinde yatılan aksamı değil müstemilatı ile bir bütünü anlatması bakımından açıklayıcı özelliktedir. Al karısından korunmak için loğusanın yastığına, başucuna, yatmakta olduğu karyolanın hatta etrafına ve yatağın bulunduğu odaya bazı koruyucu tedbirler alınır. Bunlardan öncelik yastık ve başucu kısmındadır. Bu tedbirler eşikte ateş yakılmasından erkek at kışnetilmesinden, akarsu hançerlenmesinden başlatılmış olsalar da, hastaya rahatsızlık verecek olan kara iye onun göğsünün üzerine oturduğuna ağzını kapattığına inanılır. Bu itibarla tedbirlerin yoğunlaşmaları da bu bölgede olur.

²⁴ Yaşar Kalafat, "Doğu Anadolu'da Kara İyeler ve Onlara dair Halk İnançları" VIII. Milletlerarası **Türk Halk Kültürü Kongresi, 21-24 Kasım 2011**

²⁵ Kaynak kişi; Kerem Karakurt, Akademisyen,

²⁶ Kaynak Kişi: Esmâ Gülbahar, Ahlatlı 50 yaşlarında, lise mezunu bir ev hanımı

²⁷ Yaşar Kalafat, **Türk Halk İnançlarında Renkler**, Berikan, Ankara, 2012; "Yastık ve Yorgan Etrafında Gelişmiş Halk İnançları", **Yorgan Kitabı**, editör Emine Işın Nascalı,, Kitapevi, İstanbul, 2013, s. 177-199

²⁸ Yaşar Kalafat, **Türk Halk İnançlarında Beslenme**, Berikan, Ankara, 2012

Kara iyelerden loğusanın korunması için yastığının altına; **demir, tuz, sarımsak, üzerlik, ekmek, silah, iğne** türü nesneler konulur. Bu şeyler giderek yerlerini koruyucu dualara bırakmışlardır²⁹.

Hal anasının eve girmemesi için içinde soğan ve makas olan bir torbayı kapının eşiğine koyarlar. Hal anası hakkında sohbet ederken “xalasına (teyzesine) lanet” demek lazım.³⁰

Farklı kara iyeler için uygulanan korunma yöntemleri de çok kere aynı olabilmektedir. Genel koruyucu olarak **demir** aksamalar, çeşitli kesici delici alet ve silahlar, iğne, Soğan, Sarımsak, bazen tuz çok kere Kur’an-ı Kerim ve ondan alınmış bazı ayetler, palto gibi erkek giysisinin olduğu bilinir Bunlar daha ziyade korunacak kimsenin yattığı yerde kullanılırlar. Korunacak loğusasının yatağının etrafı **iple** bağlanır.

Hasananlı Halk inanmalarındaki bir diğer kara iye de **Mêrîstê’ (yatakların Kocası)** dir. Yatak yüklüklerinin üzerinde yaşadığına inanılır ve bununla daha ziyade haylaz çocuklar korkutulur.³¹ Ahlat halk inanmalarında yatak yüklükleri tekin sayılmazlar³².

Geçmişte Kars’da “**Ses Alan**” diye bilinen bir kara iyenin varlığından bahsedildiğini hatırlıyoruz. Geceleri bilhsasa eşiğin dışında bağırsarak konuşan genç kızları korkutmak yatma saati geldiği halde uyumayan, yatakta sesli ağlayarak gürültü yapan çocukları uykuya yönlendirmek için bu iye uyarı unsuru olarak kullanılırdı. Keza Tatar Türk halk inançlarında da birçok kara iyenin varlığından hareketle çocuklar korkutulurken uslu olmaları sağlanılmak istenirdi.

Doğu Anadolu yöresinde de Alkarısı ile ilgili inançlar çok yaygındır. Kimi yerlerde Alkarısı, Karakura diye ayrışır ki bize göre doğrusu da budur. Meselâ, Erzurum ve Erzincan çevresinde Alkarısı loğusa kadınlara değil, ahırda yatan atlara musallat olurmuş.³³ Bu iye gece ahıra girip **atların** yelelerini örmekten hoşlanırmış.³⁴ Doğu Karadeniz’de Çorap, pantolon gibi belden aşağıya ait giysileri yatağının altına koyarak uyuyan kimseleri kara kuranın basacağına inanılır.

Karabasan, genellikle erkek görünümündedir ama bazen bir gölge veya **kara kedi** şeklinde de ortaya çıkar. Başında bir kasketinin olduğu söylenir. Uyuyan insanların üzerine doğru süzülüp ağızlarını kapatarak bunların nefes almasını güçleştirir. Ancak, sol avucunda **üç delik** vardır, bazı insanların bu deliklerin sayesinde nefes alarak kurtulduğuna inanılır. Karabasandan korunmak için bir çok yerde yatağın altına iğne, bıçak gibi metal bir şey konur veya baş yastığa konulmadan evvel muayyen sureler okunur. Ayrıca Karabasana; “Denizdeki kumları, gökteki yıldızları say gel,” denildiği vakit de hemen gideceği söylenir.

²⁹Yaşar Kalafat, “Doğu Anadolu’da Kara İyeler ve Onlara dair Halk İnançları” VIII. Milletlerarası **Türk Halk Kültürü Kongresi, 21–24 Kasım 2011**

³⁰ **Şeki Folkloru**, s. 93, Bakü 2000

³¹ Kaynak kişi; Kerem Karakurt,

³² Kaynak Kişi: Esmâ Gülbahar, Ahlatlı 50 yaşlarında, lise mezunu bir ev hanımı

³³ N. Sarı, “Erzurum’da Alkarısı”, **Halkbilgisi Haberleri**, İstanbul, 1930, Sayı 8, s. 11-13.

³⁴ C. Öztelli, “Albastı, Alkarısı Koruma ve Tedavisi”, **Türk Folklor Araştırmaları**, 1966, Sayı 209,s.42-61.

Uyku sırasında karabasanın üzerine okunmuş bir **kilitli iğne** takılır veya başından kasketi çalınrsa, hiçbir yere kaçamayacağına inanılır. Bazı yöre halkının inancına göre, karabasanı yakalayıp bir dilek tutanların dileği kabul olur.”

Karabasan da olduğu gibi Al Karısı ve benzerlerinde de iğne koruyucu ve kurtarıcı konumdadır. Al Karısı dişi ve Kara Basan/Kara Kura erkek olarak düşünülmünde Kara Basan’ın şapkası vardır.

Kara Basan ile Al Karısı’nın ortaklık arz eden diğer bir yönü de Al Karısı esir edildiği zaman bereketli ve hamarat oluşundan yararlanılabilmektedir. Ona ait herhangi bir şeyi bulunduran veya onun duasını almış olanlara yedi kuşak Al Karısı dokunmamaktadır. Kara Basan da tutulan dileği karşılayabilmektedir. Bu bulgular kara iyelerin **tabu** özelliği de arz edebildiğini göstermektedir.

Kara Basan avucunun içerisinde **üç delik** bulunan ve kedi donunda görünebilen bir varlık.

Harput’ta Kamos’a ya da Kara-kura’ya atfedilen, yatmakta olan insanın üzerine çullanıp onu nefessiz bırakma özelliğine sahip kötü varlık, Doğu Karadeniz’de **Kara Koncolos** olarak da bilinir.”³⁵ Karabasan’a “**Hıblık/Gıblık** (Malatya), **Kapoz** (Bingöl), **Kâbus**, **Abdülmay** (Adana), **Cazı/Kırım Cazısı**, **Mayısa**, **Hobur-Ubur**, **Dağ adamı**, **Cika**, **Davaro/Ağırbasan** (Doğu Karadeniz) vs. gibi isimler de verilir. Aynı yaratık Hendek’te; “**Karabasan**”, “**Ağırbasan**”, “**Congul**” ve “**Koncolos**” gibi isimlerle de bilinir.”³⁶

Burdur’un Dirmil ilçesinde genç kız iken cinlerle konuşmaya başlayan kadınların “Şeyh” olduklarına inanılır. Bunlardan Çörten köyünde yaşayan **Şeyh Cennet**’in hikâyesi dikkate değerdir.³⁷

Şeyh Cennet genç kız iken (henüz evlenmemişken), bir **Kadir Gecesi**’nde su doldurmak için evlerinin biraz ilerisinde bulunan Karapınar isimli suyun başına gelir. Tam su doldurmak için eğildiği sırada birden akan suyun durduğunu ve Dirmil yöresi tabiriyle “**suyun uyuduğunu**” görür ve donakalır. Tam bu sırada su doldurduğu çeşmenin başında birden bire uzun boylu, beyaz elbiseli, aksakallı ve beyaz sarıklı bir pir-i fani elinde beyaz bir bastonu da olduğu halde kendisine seslenir. Eğer suyun uyuduğu sıraya denk geldiği anda sudan birkaç sefer testiye doldurup **besmele** ile dökmüş olsa testiden dökülen suyun pul pul altın olarak akacağını ancak bu fırsatın kaçmış olduğunu söyler. Yine de kendisinden korkmamasını ve eğer ileride hiç evlenmeden kız oğlan kız olarak kalırsa kaybolmuş eşyaların yerlerinin kendisine gösterileceğini ve bir takım gaipten olayları da **Allah**’ın izniyle haber vereceğini söyler. Daha sonra da gözden kaybolur. O günden sonra Şeyh Cennet asla gerçek anlamda evlenmez ve eline erkek eli değmez. Böylece aksakallı dedenin söyledikleri gerçekleşir ve özellikle bir kısım değerli eşyasını kaybedenler ile çeşitli hastalıklara uğrayanlar tarafından ziyaret edilen ve medet umulan bir

³⁵Yaşar Çoruhlu, **Türk Mitolojisinin Ana Hatları**, Kabcacı yay. İstanbul, 2010, s. 57, Krş Turgay Kabak a.g.e.

³⁶Esmâ Şimşek, Hendek Efsaneleri Üzerine Bir Değerlendirme, **I. Uluslar Arası Kocaeli ve Çevresi Kültür Sempozyumu**, 2006, krş. Turgay Kabak, a.g.e.

³⁷ Kaynak Kişi: Burdur-Dirmil Çörten Köyünden Abdurrahman Şimşek, 1955 doğumlu, Şeyh Cennet’in kardeşinin torunu...

kimse olur. Şeyh Cennet de dertlilerin derdini dinledikten sonra cin taifesinden dostlarıyla konuşarak **kayıpların** yerini bildirir ve **hastalıklara** neyin sebep olduğunu haber verir.

Memoratlarda alanına ulu kişilerin kerametleri içerikli bulguların da girdiği bilinmektedir. Şeyh Cennet, cinleri olan cinlerine hükmeden şeyh ünvanlı, Kadir Gecesi'nde nasip alan, besleme ile söze başlayan ve Allah'ın izni ile hikmet gösterebilen, hikmetlerinin arasında kayıpları bulabilme ve hastalıklara şifa olabilmek de vardır.

Her insanın cini veya cinleri olduğu ifade edilebilirken, bu tespit Ulu bir zat, insanoğluna, cinlerden yardımcı verebilmektedir.

Dirmil merkezden **Şeyh Zühre**'nin de cinlerle konuştuğu ve **gaipten** bir kısım olayları onlara danışarak haber verdiği söylenir.³⁸ Nitekim gece yarısından sonra hırçın bir **köpek** kılığında evlerine geleceğini haber verdiği azgın cinlerden birisini damadına haber vermiş ve ondan korunmak için **41 düğüm** atılmış urganı eline vererek okuması gereken duaları da söyleyerek bu yaratıktan ev halkını korumayı bilmiştir.

Cin taifesinden bir kısım **perilerin** dağda yalnız yatan erkek çobanları aldatmaları, kaçırdıkları ve onlarla evlendikleri söylenmektedir. Nitekim Dirmilli İbrahim Eral, gençliğinde Dirmil'in Er bölgelerinden Kerkeli eteklerinde davar güderken bir gece cinler tarafından kaçırlır.³⁹ Sabaha kadar bahsi geçen dağın çeşitli yerlerinde gezdirilir ve sabaha karşı tekrar yatağına geri bırakılır. Bu olay senelerce devam eder. Hatta çoban İbrahim'in cinlilerle **evlendiği** ve çocuklarının olduğu söylenir. Cinlerle evlenmesi neticesinde kendisine bir takım ilimler verilir. Öyle ki bir tarlanın yanı başına gelse ve bu tarladan şu kadar kile **mahsul** kalkacak dese gramı gramına dediği ölçüde mahsul kalktığına defalarca şahit olunmuştur. Çoban İbrahim askere gittiğinde de bu durum devam etmiştir. Sürekli olarak geceleri kaybolmakta, askeriyenin her tarafı didik didik aranmasına rağmen Dirmilli İbrahim bulunamamaktadır. Bir gün durumdan haberdar olan komutanı olayın aslını İbrahim'e sorar. Dirmilli İbrahim de durumu anlatır. Komutanı ise abdestli-namazlı ve imanlı bir kimsedir. Cinlerden evlenmiş olduğu kadının işaret parmağı büyüklüğünde **bir tutam saçını** getirebilirse kendisini bu durumdan ebediyen kurtarabileceğini söyler. Dirmilli İbrahim de sabah elinde bir tutam kadın saçını getirir. Komutanı hemen bu saçtan bir muska yazar ve İbrahim'in boynuna asar. İbrahim o günden sonra bir daha asla geceleri kaybolmaz. Dirmil yöresinden saçtan yapılan muska ve büyü'nün asla bozulamayacağına ve ancak saçlı muskanın ortaya çıkarılması ile büyü'nün ve tılsımın bozulacağına inanılır.

Cinlerle evlen ve çocuk sahibi olma bu evliliklerde daha ziyade cinin erkek insanoğlunun bayan olduğu ve çocuk sahibi de olduğunun örneği çoktur. Peri ile cinin de farklı oldukları bilinmektedir. Bu tespit de gaipten haber verilebilmekte ve bu kez köpek donuna girilebilmektedir. Şeyh Zühre de hikmet gösterebilmektedir.

³⁸ Kaynak Kişi: Burdur-Dirmil merkezden Ömer Tekin, 1928 doğumlu, Şeyh Zühre'nin damadı...

³⁹ Kaynak Kişi: Burdur-Dirmil merkezden 1958 doğumlu Kadir Eral ve 1961 doğumlu İsmail Erol, Çoban İbrahim Eral'ın oğulları...

Halk inanmalarında saçtan hareketle büyü yapıldığı ve bozulduğu da bilinmektedir.⁴⁰

Bitlis'in anadili Arapça olan Sego aşiretinde, uyuyan kimseleri al/hal basmasın diye onların yastıklarının altına **gevşen** konur⁴¹. Nevşehir yöresinde yeni doğan çocuğun yastığının altına bıçak koyulur ise çocuğun büyüyünce zeki olacağına inanılır⁴².

Çilleler büyük çille ve küçük çille olmak üzere Türk halk takviminde önemli yer tutarlar. **Çille kovulması** uygulamaları yapılır. İran'ın Karapapah Türklerinde dört Çarşamba'dan birincisi "**Yalancı Çarşamba**", ikincisi "**Doğrucu Çarşamba**", üçüncüsü "**Kara Çarşamba**", dördüncüsü "**Pay/ Hediye Çarşamba**" olarak bilinir. Birinci çarşambada gençler tepelerde ateş yakarlar, havaya silahla ateş ederler ve buna "**Çille Kovması**" denir. Böylece tabiatın yorganı açılmış olur.

Düğünü olacak kızın çeyizi hazırlanırken, yorganı kaplanırken ilk iğneyi analı babalı birisinin batırması gerektiğine inanılır. Analı babalı kimselerin uğurlu oldukları inancı yaygındır⁴³. Anadolu ve Azerbaycan Türk kültür coğrafyasında gelin kızın kinasının karılmasında, gelin odasının ilk görülmesinde **Başı Bütöv/Başı Bütün** hanım aranır. Bu işe, evli ve eşi hayatta olan hanımlar uygun görülürler.

Halk inançlarında ailenin ilk çocuğuna, ilk kız çocuğuna, ilişkin inançlar vardır. Keza **kalığ** diye bilinen evlenmesi gecikmiş kızlar, **dul** kalmış hanımlar, Çocuğu olmayan ve **kör ocak** diye bilinen kimseler bilhassa hanımlar için uğursuzluk ile bağlantılı bir takım inançlar vardır. İslamiyet ise, yetimlere, öksüzlere ve himayeye muhtaç olanlara şefkatli davranılması gerekli görür.

Özellikle yetimler için getirilmiş koruyucu hükümler vardır. Bu türden bilgileri kişioğlu kültü içerisinde ele almak mümkündür. Kişinin er kişi veya kadın kişi oluşu içerdiği kişiye özel kuvve belki iye kişilerin çeşitli halleri ile de farklılık içeren özellikler taşıyabiliyor. Mesela **Kırklı Anne** bunlardan birisidir.

Çiftlerin evliliklerinin ilk gününde onlara ait özel yatakta daha onlar yapmadan evvel erkek çocuk yatırılıp yatağın içinde yuvarlanması istenir. Böylece yeni evlilerin ilk çocuklarının erkek olması dilenilmiş olur. Adeta erkek çocuktan yatağa bir şeylerinin belki kokunun sinmesi istenilir. Kültür coğrafyasının bazı yörelerinde bu uygulama aynı amaçla gelinin kucağına erkek bebek verilmesi şeklinde de yapılır.

Trabzon, Kars ve Bitlis'ten yapılmış tespitlerde çocuğu yaşamayan anne adayları çok çocuklu annelerin beşiklerini bebekleri hayatta iken ödünç alır, beklerini ölmemesi için o beşikte büyütme isterler. Bu uygulama erkek çocuk istemi ile çok oğlu olan ailenin beşiği alınarak da yapılır.

⁴⁰ Yaşar Kalafat, "Balkan Türklerinde Örneklemelerle Halk İnançlarında Saç", **Erciyes**, Ocak 2003, S. 301 s. 15-16

⁴¹ Kaynak kişi; Şekernaz Çelik, 65 yaşlarında okuryazar olmayan Gölbaşı/Serigoli köyünde ev hanımı

⁴² Turgay Kabak, "Nevşehir Yöresi Halk İnanışları", **Nevşehir Halk Kültürü Araştırmaları**, Editör Adem Öger, Nevşehir 2011, s. 155-169

⁴³ Kaynak kişi: Ülkü Ünal, halkbilim araştırmacısı, 50 yaşlarında, Artvinli, yüksek tahsilli

Türk kültürlü halkların halk inançlarında bebeğin hayatını tehdit eden onu hasta edebilen, ölümüne yol açabilen bazı görünmeyen güçlerin ve aynı zamanda keza koruyan güçlerin beşik, nenni, salıncak olabileceği inancı vardır. Bunun en tipik örneğini Uluğ Türkistan kültür coğrafyasında Türkmenistan ve bilhassa Özbekistan’da **Beşik Toyları**’nda görmekteyiz. Özbekistan’da bebek beşiğine konurken beşiğin sağında ve solunda karşılıklı oturan birisi bebeğin annesi iki hanım **“aldım-verdim”** veya **“sattım-aldım”** uygulaması yapar. Bu pratikte bebek temsili olarak satılır ve bu satışta belirli sözler 3 defa tekrarlanırlar. Böylece inanca göre bebek kara güçler tarafından sahipsiz sanılıp sahiplenilmeğe kalkışmaları önlenmiş olur. Bu inancın izlerini ninnilerde de görmek mümkündür⁴⁴.

Müsiyan: Kandıra Çevresindeki Manav Türkmenlerinde bebekleri boğduğuna inanılan bir kara iyedir.⁴⁵ Bu türden özellikle bebeklere musallat olduğuna inanılan başka kara iyeler de vardır.

Anadolu Türk kültür coğrafyasında bilhassa Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu’nun Bitlis ve Van çevresinde boş beşik sallanılmaz **“bebek hastalanır, sancılanır”** denir. Boş iken sallanılan beşiği görünmeyen bazı varlıkların binebileceği sahiplenebileceği inancı vardır. Bu itibarla bu güçlerden bebeği koruma adına bebek ninnisine besmele ile konulur. Besmele yer yatağı serilirken, ham yatak misafire açılırken de çekilir⁴⁶.

Artvin_Şavşat’ın Atalar köyü Köknar Mevkii’nde geniş bir düzlük ve burada Tepede taşlarla çevrili birkaç mezar vardır. Bu alanda hoca yağmur duası yaptırır köylüler de toplu halde **“âmin”** derler. Burada kurban olarak bir koyun kesilir eti birlikte yenir. Niyet tutulup uykuya yatılır. Gençlerin kismetlerinin açılması için buradaki yatır mezarından **toprak** alınıp yastığın altına konur. Ayrıca derdi, sıkıntısı olan kişilerin yastığının altına diğer kişilerce mezardan alınan toprak gizlice koyulur. Görülen rüyalar yorumlanır ona göre hareket edilir.

Halk inanmalarında yakınları tarafından yapılan bazı uygulamaların ilgili kimse tarafından bilinmesi istenilmez. Onların bilgisinin dışında yapılmasında bir hikmet aranır ve yapılan işlem saklı tutulur.

Burdur’un Dirmil ilçesinde genç kız iken cinlerle konuşmaya başlayan kadınların **“Şeyh”** olduklarına inanılır. Bunlardan Çörten köyünde yaşayan **Şeyh Cennet**’in hikâyesi dikkate değerdir.⁴⁷

Şeyh Cennet genç kız iken (henüz evlenmemişken), bir **Kadir Gecesi**’nde su doldurmak için evlerinin biraz ilerisinde bulunan Karapınar isimli suyun başına gelir. Tam su doldurmak için eğildiği sırada birden akan suyun durduğunu ve Dirmil yöresi tabiriyle **“suyun uyuduğunu”** görür ve donakalır. Tam bu sırada su doldurduğu çeşmenin başında birden bire uzun boylu, beyaz elbiseli, aksakallı ve

⁴⁴Yaşar Kalafat, **Abay’ın 150. Yılında İpek Yolu Güzergâhları Bayır-Bucak/Naçıvan/Türkmenistan/ Kırgızistan / Kazakistan / Özbekistan/Kuzey Afganistan (Güney Türkistan)**, Ankara, 1997

⁴⁵İşıl Altun, **Kandıra Türkmenlerinde Doğum, Evlenme ve Ölüm**, İzmit, 2004 s. 110.

⁴⁶Yaşar Kalafat, **İslamiyet ve Türk Halk İnançları, Türk Kültürlü Halklarda Halk İnançları**, Berikan yayınları, Genişletilmiş 2. Baskı Ankara, 2009

⁴⁷ Kaynak Kişi: Burdur-Dirmil Çörten Köyünden Abdurrahman Şimşek, 1955 doğumlu, Şeyh Cennet’in kardeşinin torunu.

beyaz sarıklı bir pir-i fani elinde beyaz bir bastonu da olduğu halde kendisine seslenir. Eğer suyun uyuduğu sıraya denk geldiği anda sudan birkaç sefer testiye doldurup **besmele** ile dökmüş olsa testiden dökülen suyun pul pul altın olarak akacağını ancak bu fırsatın kaçmış olduğunu söyler. Yine de kendisinden korkmamasını ve eğer ileride hiç evlenmeden kız oğlan kız olarak kalırsa kaybolmuş eşyaların yerlerinin kendisine gösterileceğini ve bir takım gaipten olayları da **Allah**'ın izniyle haber vereceğini söyler. Daha sonra da gözden kaybolur. O günden sonra Şeyh Cennet asla gerçek anlamda evlenmez ve eline erkek eli değmez. Böylece aksakallı dedenin söyledikleri gerçekleşir ve özellikle bir kısım değerli eşyasını kaybedenler ile çeşitli hastalıklara uğrayanlar tarafından ziyaret edilen ve medet umulan bir kimse olur. Şeyh Cennet de dertlilerin derdini dinledikten sonra cin taifesinden dostlarıyla konuşarak **kayıpların** yerini bildirir ve **hastalıklara** neyin sebep olduğunu haber verir.

Yine Dirmil merkezden **Şeyh Zühre**'nin de cinlerle konuştuğu ve **gaipten** bir kısım olayları onlara danışarak haber verdiği söylenir.⁴⁸ Nitekim gece yarısından sonra hırçın bir **köpek** kılığında evlerine geleceğini haber verdiği azgın cinlerden birisini damadına haber vermiş ve ondan korunmak için **41 düğüm** atılmış urganı eline vererek okuması gereken duaları da söyleyerek bu yaratıktan ev halkını korumayı bilmiştir.

Cin taifesinden bir kısım **perilerin** dağda yalnız yatan erkek çobanları aldatıkları, kaçırdıkları ve onlarla evlendikleri söylenmektedir. Nitekim Dirmilli İbrahim Eral, gençliğinde Dirmil'in Er bölgelerinden Kerkeli eteklerinde davar güderken bir gece cinler tarafından kaçırılır.⁴⁹ Sabaha kadar bahsi geçen dağın çeşitli yerlerinde gezdirilir ve sabaha karşı tekrar yatağına geri bırakılır. Bu olay senelerce devam eder. Hatta çoban İbrahim'in cinlilerle evlendiği ve çocuklarının olduğu söylenir. Cinlerle evlenmesi neticesinde kendisine bir takım ilimler verilir. Öyle ki bir tarlanın yanı başına gelse ve bu tarladan şu kadar kile mahsul kalkacak dese gramı gramına dediği ölçüde mahsul kalktığına defalarca şahit olunmuştur. Çoban İbrahim askere gittiğinde de bu durum devam etmiştir. Sürekli olarak geceleri kaybolmakta, askeriyenin her tarafı didik didik aranmasına rağmen Dirmilli İbrahim bulunamamaktadır. Bir gün durumdan haberdar olan komutanı olayın aslını İbrahim'e sorar. Dirmilli İbrahim de durumu anlatır. Komutanı ise abdestli-namazlı ve imanlı bir kimsedir. Cinlerden evlenmiş olduğu kadının işaret parmağı büyüklüğünde **bir tutam saçını** getirebilirse kendisini bu durumdan ebediyen kurtarabileceğini söyler. Dirmilli İbrahim de sabah elinde bir tutam kadın saçını ile gelir. Komutanı hemen bu saçtan bir muska yazar ve İbrahim'in boynuna asar. İbrahim o günden sonra bir daha asla geceleri kaybolmaz. Dirmil yöresinden saçtan yapılan muska ve büyü'nün asla bozulamayacağına ve ancak saçlı muskanın ortaya çıkarılması ile büyü'nün ve tılsımın bozulacağına inanılır. **Düğüm atma** ve **düğüm açma** büyü yapma ve büyü uygulamalarındandır.

⁴⁸ Kaynak Kişi: Burdur-Dirmil merkezden Ömer Tekin, 1928 doğumlu, Şeyh Zühre'nin damadı...

⁴⁹ Kaynak Kişi: Burdur-Dirmil merkezden 1958 doğumlu Kadir Eral ve 1961 doğumlu İsmail Erol, Çoban İbrahim Eral'ın oğulları...

Dirmil yöresinde dünyanın gidişatına yön veren “**erler**”in senenin belli bir vaktinde Kerkeli Dağının zirvesinde toplanarak dünyanın hal ve ahvalini kararlaştırdıklarına inanılır.⁵⁰

Dirmil’in eski çobanlarından Duran Erkan, henüz genç bir delikanlı iken bahsi geçen dağda arkadaşı ile beraber koyun gütmektedir. Gece yarısı koyun gütmekte oldukları yerin hemen yakınlarına gökten büyük bir **alev topu** iner ve içerisinden erler çıkarlar. Duran Erkan ve arkadaşı çok korkarlar ve hemen en yakında bulunan ağacın altına saklanarak birbirlerine sarılmış bir halde saatlerce beklerler. Alev topunun ışığı ortalığı gündüz vakti gibi aydınlatmaktadır ve içerisinden çıkan erler halka şeklinde oturup dünya nizamını kararlaştırdıktan sonra tekrar alev topunun içerisinde yerden havalanıp giderler. Uzunca bir süre iki çoban kendilerine gelemmezler. Köye gelip durumu anlattıkları zaman köyün yaşlıları o tesadüf ettikleri olayın “**Erler**” olduğunu ve yılda bir kere Kerkeli Dağının zirvesinde bir araya gelerek dünyanın gidişatını kararlaştırdıklarını söylerler.⁵¹

Halk inançları-halk sofizmi bağlamındaki tespitler arasında Kırklar’ın karargâh kurdukları tepe türünden mekânların olduğu, bunlara Kırklar tepesi denildiği, buralarda kırkların toplandıkları, buralara gidilen onların bildiği gidiş yollarının olduğu, zaman zaman bu tepe ve yol güzergâhlarının değiştiği, gönül gözü açık kimselerin bu katılımlara şahit oldukları şeklinde bulgular vardır.⁵²

Dirmil’de dağ tepelerinde, geçitlerde, yol güzergâhlarının daraldığı bölgelerde üst üste yığılmış taşlar halinde “**Er Taşları**” vardır. Er’in önünden geçen veya oraya yolu düşen herkes muhakkak surette bir **fatiha üç ihlas** okuyarak yerden **üç** adet **taş** alır ve Er’e atarlar. Eğer Er’e taş atmadan geçilirse çeşitli uğursuzlukların geleceğine ve hatta ilk doğacak çocuklarının bile özlürlü olacağına inanılır. Nitekim Er’e saygısızlık gösteren kişilerin kendilerinde ve çocuklarında çeşitli hastalıklar görüldüğü olmuştur.⁵³ Kimi zaman çocuğu olmayan, çeşitli hastalıklara tutulmuş kadın ve erkekleri belli bir müddet bu Er’lere bağladıkları ve medet diledikleri de olur. Er’e dilek dileyen kişiler Er’in hemen yanı başında bulunan genellikle **ardıç** cinsinden **Eren Ardıç** vb. ağaçlara **yeşil, açık mavi (gök)** ve **al** renkler başta olmak üzere ince uzun şeritler bağlarlar. Bir türbe yakınında bulunan ağaçlara ise bez içerisinde genellikle madeni para bağlanır ve dilekleri kabul olana kadar bekletilir. Eğer dilekleri kabul olursa bu paralar bir çoluk çocuk eline verilir. Dilekler kabul olana kadar bezler ve paralar asılı kalır. Yıllarca asılı kalan paralar olduğu gibi bu paralar asla başka kişiler tarafından alınmaz ve bezler açılmaz.

Er Taşları Anadolu’nun farklı yerlerinde dağ yamaçlarında, tepelerde, meşelerin muayyen yerlerinde görülmektedir. Bunların Asya Türk kültür coğrafyasında **Yol İyesi**’ni temsilen varlıklarını sürdürülen **ovoo/oboo** oldukları bilinmektedir. Buralara atılan taşlar yol iyesine yapılmış saçılardır.⁵⁴

⁵⁰ Kaynak Kişi: Burdur-Dirmil merkezden Duran Erkan, 1930 doğumlu, eski çoban...

⁵¹ Kaynak Kişi: Burdur-Dirmil merkezden Teslime Erkan, 1931 doğumlu, çoban Duran Erkan’ın eşi...

⁵² Sebahattin Güngör, Tasavvuf Sohbetler 2015 (Basılmamış Notlar www.yasarkalafat.info)

⁵³ Kaynak Kişi: Burdur-Dirmil Kızılyaka köyünden Hatice Telin, 1931 doğumlu, eski yaylacı...

⁵⁴ Yaşar Kalafat, “Altaylardan Zile’ye Ovoo/Oboo’lar”, **Zile**, Güz, Ekim 2015, S. 6, s. 57-59

Dirmil’de cinler ile irtibat kuran kadınlar akşam yatacakları zaman muhakkak yanlarında çocuk bile olsa bir erkek bulundururlar.⁵⁵ Çünkü yanında erkek uyumayan kadınları gece cinlerin uçurdıkları ve sabaha kadar gezdirdiklerine inanılır. Nitekim Dirmilli **Fatma Ergan Nine** gece kendisini cinlerin uçurduğunu ve sabaha kadar gezdirdiklerini söylemiş ancak yanında bir erkek çocuk olursa cinlerin eşikten içeri giremediklerini ve böylece rahat ettiğini söylemiştir. Ölünceye kadar da yanında kendi torunlarından ve komşu çocuklarından erkek çocuklar yatmıştır.⁵⁶

Türk halk kültüründe kişiöğlü kültüründe erkişinin kara iyelere karşı farklı bir koruyuculuğı olduğuna inanılır. Al Karısı ve Kara Basan’a karşı erkeğıe ait bir giysi koruyucu olarak kullanılır ve bunun bulunduğı yere kırklı dönemde kara iyelerin gelemeyeceğıine inanılır.⁵⁷

Dirmil’de katlanmadan ve besmelesiz bir şekilde bırakılan kıyafetleri gece cinlerin alıp giydikleri ve sonra da geri getirip yerine bıraktıklarına inanılır. Bu durumu defalarca hanımına söyleyen ancak bir türlü eşini inandıramayan bir hocanın hikâyesi şu şekilde anlatılmaktadır:⁵⁸

Allah dostlarından olduğı bilinen bir hoca sürekli olarak hanımın dağınıklığından dert yanmaktadır. Öyle ki hanımı üzerinden çıkan kıyafetleri katlamadan olduğı gibi bırakmakta ve yıkanan kıyafetleri de katlamadan sandığın içerisine tepeştirmektedir. Kocası defalarca durumu anlatır ve hanımı ikaz eder ancak sözleri kar etmez. Bir gece teheccüd namazı kılmak için kalkan hoca evinin dışarısında davul-zurna sesleri duyar. Üzerini giyinip dışarı çıkan hoca cinlerin düğün etmekte olduğunu görür. Yanlarına yaklaşır ve selam vererek oturur. Oynamaya kalkan kadınlardan birini üzerinde eşinin bir gün önce üzerinden çıkardığı ve katlamadan sandığına koyarak kilitlediğı kıyafetini görür. Beklediğı fırsat gelmiştir. Hemen bir sigara çıkarıp yakar ve oynayan kadının yanına yaklaşıarak etek ucundan bir kısmını sigara ile deler. Daha sonra da kalkarak evine geri döner. Sabah kalkınca hanımına gece olan olayları anlatır ve hanımı da bu duruma inanmaz. Gidip sandıktan kıyafetini getirmesini ve etek ucuna bakmasını söyler. Hakikat hocanın söylediğı gibi eteğinin bir ucu sigara ile delinmiştir. O günden sonra kadın bir daha katlamadan ve besmele çekmeden kıyafetlerini orta yerde bırakmaz.

Halk inançlarında bu bulgu istikametinde başka tespitler de vardır. Gündüzden biriken kap-kacağın bulaşığı sabaha bırakılmaz aksi halde cinler tarafından onlara tükürüleceğı söylenir. Bu hal evin bereketini kaçıırır.

Akşam yemeğinden sonra ağızını yıkamadan çocukların ağız kenarları uçuklamış ise ağızlarını yıkamadıkları için yüzlerini cinler tarafından yalandığı söylenir. Gece su kaplarının ağızı açık bırakılmaz. Ağızlarının kapatılması istenir. Aksi halde kaplardaki sulardan cinler tarafından içilip artıklanacağı söylenir. Yeni evli çiftlere

⁵⁵ Kaynak Kişi: Burdur-Dirmil merkezden Mebrure Aksoy, 1930 doğumlu, ev hanımı

⁵⁶ Kaynak Kişi: Burdur-Dirmil Kızılyaka köyünden Nuriye Özdemir, 1947 doğumlu, ev hanımı

⁵⁷ Yaşar Kalafat, **Türk Kültürlü Halk İnançlarında Geçmişten Günümüze Kişioğlü**, Berikan Yayınları, Ankara, 2015

⁵⁸ Kaynak Kişi: Burdur-Dirmil Merkezden Hatice Eryavuz, 1927 doğumlu, ev hanımı

ilişki amaçlı birlikte olduklarında besmele ile başlayarak birbirlerine sokulmaları önerilir. Aksi halde şeytanın elini çabuk tutup zina yaptırabileceği uyarısı yapılır.⁵⁹

Göz kapaklarına yedi kere üst üste kapatanlara “**cinleri kızdırma**” derler.⁶⁰

Yeni evli çiftlere ilişki amaçlı birlikte olduklarında besmele ile başlayarak birbirlerine sokulmaları önerilir. Aksi halde şeytanın elini çabuk tutup zina yaptırabileceği uyarısı yapılır.

SONUÇ

Fal, büyü, rüya, hızır, evliya, peygamber ve benzeri memorat türlerine fazla yer vermediğimiz bu çalışma türü çalışmaların yoğunlaştırılması halinde, bize, memoratlardan hareketle kültürel akrabalık ilişkilendirmesinin genişletilebileceğini düşündürmektedir. Böylesi çalışmaların artırılması halinde, Türk kültür coğrafyasında ufkî coğrafya sınırların genişletilmesinin yanısıra, inançlara şakulî derinlik de getirilebilecektir.

Aras Vadisi-Anadolu coğrafî sınırlamasının hudutları genişletilirken, Ahmet Yesevi miadı da mitolojik dönem istikametinde derinleştirilebilir.

⁵⁹ Yaşar Kalafat, **Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri**. Ankara, 2010

⁶⁰ Arif Acalov, **Azerbaycan Mitolojisi**, Bakü, 1988

HOCA AHMED YESEVİ VE ALEVİLİKTE MUSAHİPLİĞİN SOSYAL YAPIDAKİ İZDÜŞÜMLERİ

HODJA AHMED YESEVI AND SOCIAL CONSIDERATIONS OF BEING FELLOW TRAVELLER IN ALEVISM

ОСНОВОПОЛАГАЮЩИЕ СОЦИАЛЬНЫЕ ВЗГЛЯДЫ ХОДЖА АХМЕТА ЯССЕВИ И МУСАФИЛИГ АЛЛЕВИТОВ

Yrd. Doç. Dr. Vedi AŞKAROĞLU*

Öz

Selçuklu döneminden başlayarak, hem devletin kurulması hem de askeri, siyasi, sosyal ve dini açıdan devlet kurumunun halkla ilişkileri bakımından Pir-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevi'nin öğretilerini hayata geçiren alevi inanç mensuplarının etkileri çok önemli olagelmıştır. Kimi zaman tasavvuf öğretisini şiar edinmiş toplulukların hayatı yorumlamaları ve ürettikleri kültürel birikim, kimi zaman ise doğrudan alevi toplumunun kardeşlik, birlik, ikrar, ahlak, inanç gibi kavramlar etrafında şekillenen uygulamalar sosyal hayatın biçimlenmesine aracılık etmiş, devletin bekasına doğrudan ve dolaylı biçimde hizmet etmiş, fetihlerden İslamlaşmaya kadar geniş bir alanda devlet politikalarının temelini oluşturmuştur. Bir toplumun ve devletin bekası her zaman insan kalitesi ve eğitim ile doğrudan bağlantılıdır. İnsan kalitesinin ahlaki yönü kadar, üretime dönük bir varoluş tarzı hem değerler hem de maddi üretim bağlamında ülkenin kalıcılığını, gücünü ve istikrarını önemli ölçüde etkiler. İslam dinine Hoca Ahmed Yesevi öncülüğünde kitlesel bir giriş yapan Türkler açısından sosyal adalet, doğruluk, paylaşım, itaat, eşitlik, yardımseverlik gibi değerler, Alevilik yoluyla en az dini ritüeller kadar önemli insani vasıflar olarak kabul edilerek, düzenin ve hukuksal uygulamaların sürdürülmesine katkı sağlamıştır. Genellikle dünya ve ahiret kardeşliği olarak tanımlanan musahiplik kurumu/uygulaması, böylesi bir sosyal ve hukuki düzenin yansımalarından birisidir. Dini yönden ziyade, toplumsal düzenin kurulması ve sürdürülmesi açısından çok önemli işlevlerinin irdelenmesi, ayrışma tohumlarının iç ve dış odaklarca ülkemizin kültürel dokusuna ekildiği günümüz dünyasında kılavuzluk edebilecek bir öğretinin tekrar gün yüzüne çıkarılması anlamına gelecektir.

Anahtar Kelimeler: Hoca Ahmed Yesevi, Alevilik, Musahiplik, Sosyal Düzen.

* Ardahan Üniversitesi Öğretim Üyesi. Ardahan/TÜRKİYE
(vediaskaroglu@ardahan.edu.tr)

Abstract

Beginning from the Seljuk period, both state establishment and military, political, social and religious aspects of the state institution in relation to the public, the effects of members of the Alevi faith who kept alive Pir-i Turkestan Hodja Ahmed Yesevi's teachings became very important. Sometimes the practices that shaped the concepts of life interpretations of the sufi teachings and the cultural accumulation they have produced, and sometimes the concepts of fraternity, unity, confession, morality, faith, etc., have directly mediated the shaping of social life, served directly and indirectly to the state, and constituted the basis for a wide range of inland state policies from conquest to Islamization. The permanence of a society and the state are always related directly to human quality and education. As much as the moral direction of human quality; a productive way of existence affects the permanence, strength and stability of the country considerably both in terms of values and material production. The Turks made a massive entrance to the Islamic religion under the leadership of Hodja Ahmed Yesevi. In terms of Turks, values such as social justice, righteousness, sharing, obedience, equality and benevolence have been accepted as important human qualities as at least religious rituals and contributed to the maintenance of order and legal practices. The companion institution/practice, generally defined as the brotherhood of the world and the afterlife, is one of the reflections of such a social and legal order. Apart from the religion, the examination of very important functions in terms of the establishment and maintenance of social order, it will come to mean that a teaching that can be guided in today's world, in which the seeds of decomposition are planted in the cultural texture of our country, both inside and outside.

Keywords: Hodja Ahmed Yesevi, Alevism, Companion, Social Order.

"Pir-i Türkistan" olarak bilinen ve 1093-1166 yılları arasında yaşadığı düşünülen Hoca Ahmed Yesevi'nin öğretileri özellikle Osmanlı döneminde, Alevilik, Yesevilik, Bektaşilik, Kalenderilik ve daha birçok inanç kolunun ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Tanımlamalar konusunda bir çok yönden benzerlikleri ve farklılıkları bulunan bu dini akımların dini kabulleri ve uygulamaları ne olursa olsun, temel anlamda insanı merkeze almaları ve insanlar arasındaki ilişkileri hukuk ve adalet kavramları üzerine oturttukları insan tekamülünü amaçlamaları bakımından, İslamiyet öncesinde Türklerin kültürel dokusunda yer alan eşitlik ve adalet kavramı ile bütünleştirilmesi bağlamında çok önemli işlevlere sahiptir. Hoca Ahmed Yesevi'nin öğretileri ile özellikle Alevi-Bektaşî inanç ve uygulamaları karşılaştırıldığında, Türk/Türkmen boylarının dini ve ahlaki kabullerinin temellerini Hoca Ahmed Yesevi'den aldığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Genel anlamda, bir topluluğun/toplumun herhangi bir inanca dönük yaşadığı dönüşümün önceki uygulama ve kabullerden tümü ile bağımsız olabileceğini söylemek hem bilimsel hem de mantık açısından gerçeklikle bağdaşmaz. Bu yüzden, Türk boylarının kültürel yapısının, İslamiyetin kabulü ile birlikte köktenci bir

değişim geçirdiği ve eski değerlerin tümü ile terk edilerek kabul edilen dinin de bütün özellikleri ile hemen kabul edildiği söylenemez. Kültürel değişimler, içindeki insan doğası ve çok uzun dönemler boyunca insan deneyimi yoluyla kazanılmış değerlerin kökleşmiş olması bağlamında çok kısa sürede gerçekleşmezler. Böylesi bir değişimin ardında yatan çok boyutlu olguların varlığı açıktır. Bunlardan öne çıkan en önemli iki olgu lider etkeni ile eğitimidir. Günümüze kadar dini ve kültürel boyutta varlığını sürdüren Türklerin İslamlaşma sürecinin ilk ve en önemli liderinin Hoca Ahmed Yesevi olduğunu söylemek, lider olgusunun başlangıç ve köken ile ilgili açıklaması açısından önemli bir tespit olacaktır. Horasan merkezli bir İslamlaşma akımı, doğal süreç olarak Türkistan'a yayılır. Ancak, etkileri bakımından Arap gelenekleri, kültürü ve uygulamaları Türk/Türkmen boyları açısından pek de cazip karşılanmaz. Köprülü'ye göre (2013:17-18), ilk olarak ticaret yapma amacıyla büyük İslam merkezleri Buhara, Semerkand gibi kentlere giden Türkler, oradaki dini ortamdan etkilenecek, yavaşça tasavvufi nitelikli bir inanca yönelirler. Buradan yola çıkan dervişler de dini inancı, o zamanlar hayvancılıkla uğraşan göçebe Türklerle taşımışlardır. Temel kültürel karakteri dini bir cezalandırma vasıtası olarak gören, insanı da lanetli bir varlık olarak kabul eden, koyu mutaassıp bir dünya algısına sahip Emeviler döneminde, İslam dininin böylesi bir bakış açısıyla sunumu, insan ve değer merkezli Türkler arasında pek kabul görmez. Barthold (1990:274), Arap kültürü ile Türk kültürü arasında genetik doku uyumsuzluğu olduğunu iddia eder ve ihtiyaç üzerinden hareketle, daha insancıl tasavvufi bir bakış açısıyla ancak Türklerin etkilendiklerini ve yeni dini benimsediklerini ortaya koyar.

Etkilenim açısından ne tür etkenlerin önemli olduğu hususu ayrı bir konu olarak farklı yönleri ile başka bir çalışmanın konusu olabilir. Bizim bu çalışmadaki ana amacımız, sadece Hoca Ahmed Yesevi'nin Türkler arasında özellikle XII. yüzyıldan başlayarak etkin olan Alevilik üzerinde etkisini belirledikten sonra, değerler bağlamında Alevilik inancının en önemli kavramlarından olan musahipliğin toplumsal açıdan nasıl bir insan tipini ortaya çıkardığını tartışmaktır.

Musahiplik, Alevilik-Bektaşilik öğretisine özgü dini kökenli bir sosyal örgütlenme biçimidir. Musahip olabilmek için evli olma şartını neredeyse Anadolu'daki tüm Alevi/ Bektaşî ocakları kabul eder. İki evli çift kendi aralarında sözleşirler ve musahip olma kararı alırlar. Ancak onların birbirlerine söz vermeleri tek başına herhangi bir şey ifade etmez, çünkü bunu toplumun geriye kalan diğer üyeleri ile paylaşmak, ikrar vermek, dedenin ve diğer insanların önünde yemin etmek, bir yıl boyunca kendilerini ve birbirini sınımadıktan sonra emin olmak, ortak bir kurban kesmek, kendilerinden razı olmayan herkesle barışmak, kendilerinden hak iddia edenlerle helalleşmek, kısacası herkesin rızasını almak zorundadır; "Birbirinizi taşıyacağınıza, bu yolu, erkânı süreceğinize, bu ikrarda duracağınıza kanaat getirirsek bir sene sonra esas ikrara bent olacaksınız." (Akbaş, 2011:449). Şimdi, belki de çok önemsiz birer ayrıntı gibi görünen her bir ilkenin aslında ne denli önemli sosyal ve kültürel öge olduğunu tartışmak gerekir. Musahipliğe adım atılması daha sonrasındaki kabul edilen yükümlülükler de düşünüldüğünde, toplumsal yapıyı sağlamlaştıran ve ilişkileri düzenleyen özellikleri ön plana çıkar.

1. Evli iki çift, dışarıdan herhangi bir zorlama olmaksızın kendi iradeleri doğrultusunda musahip olmaya karar verir. Böylesi bir karar, kişinin demokratik bir seçimi olarak düşünülmelidir ve sorumluluk altına girmeyi kişinin kendi rızası ile kabullenmesini anlatır. Bunun kararı hemen verilse de, dede tarafından kendilerini sınamaları ve hem ruhsal hem de kültürel anlamda hazırlamak için bir yıl süre ile kendilerini denemeleri ve kararlarından emin olmaları istenir. Sosyal ilişkilerin sağlamlığını pekiştirmek adına böylesi bir deneme süresi, olası hatalı kararların önüne geçilmesini sağlar ve önemli bir hazırlık evresi sunar. Hazırlıksız bir biçimde alınan kararlar, yapının bozulmasına ve verilen kararlardan dönülmesine neden olabileceği için, toplumsal dayanışmayı da zedeleyebilir. Hazırlık evresi, sağlam bir karar mekanizmasına dönüşür.

2. Musahip olan kişiler evli olmalıdır. Evli olmanın önemli iki özelliği bulunur. İlk olarak, evli çiftlerin ortak karar alma mekanizması işletilerek, evlilik kurumunun da eşitlik ve ortaklık ilkesi harekete geçirilir. Böylece, daha ilk aşamada eşler kendi aralarında sağlam bir ilişkiye yönlendirilmiş olur. Böylesi bir ilişki aile içi anlaşmanın, ortak karar almanın, birlikte yaşamı düzenlemenin, geleceği şekillendirmenin ve toplumun diğer üyeleri ile ilişkileri birlikte oluşturmaya yolunu açar ve sonuçta çok sağlıklı bir aile kurumunu ortaya çıkarır. İkinci olarak, eşlerin sadece birbirleri ile olan ilişkisini değil, dışarıdan başka bir aile ile sosyal, kültürel, inançsal ve ekonomik sorumlulukların paylaşılmasını zorunlu kılar. Denetleme, yönlendirme, yardımlaşma, paylaşma, zor zamanlarda destek olma, sorunları giderme gibi sosyal anlamda sorumluluk duygusunu ve eylemini ortaya koyar. Böylece, bencillikten uzak, kendi halinde dışarıdaki insanların acılarına, sıkıntılarına, sorunlarına uzak, kendisini bir bağımsız ada gibi içe kapatan insan tipinin ortaya çıkmasına engel olur. Toplumsal bir örgütlenme biçimine dönüşür. İnsanların sosyalleşmesini ve tekamül yolunda ilerleyerek, varlıklarını, imkanlarını, güçlerini, yeteneklerini paylaşmalarını ve toplum yararına kullanmalarını sağlar. Sosyal bağlar geliştikçe, kültürel ilişkiler de düzene girer, ekonomik sınıf farklılıkları ortadan kalkar, kin ve düşmanlık yerine uzlaşma, anlayış ve hoşgörü benimsenir.

3. Musahip olacak kişiler, bunu dedenin huzurunda cem sırasında toplumun diğer üyeleri ile paylaşmak ve onlardan onay almak zorundadır. Diğerlerinin varlığı denetleyici bir mekanizmadır ve yaptırım gücü vardır. Böylesi bir yaptırım, kişinin yine bencil biçimde kararlar almasını, davranmasını ve ilkeleri çiğnemesini engeller. Denetim, tüm davranışların bir gözetleyici mekanizma tarafından düzenlenmesini ve iyi olmayı sağlar. İnsanlar, toplumun kurallarını çiğneyemez, aykırı davranamaz, kin ve düşmanlığa neden olacak biçimde hareket edemez. Böylesi bir toplum içinde karşılıklı saygı, sevgi ve anlayış kolayca gelişir. O toplum içerden kolayca bölünemez, parçalanamaz. Toplumun bütünlüğü ve birliği böylece sağlanmış olur.

4. Musahip olma kararı alanlar, cem sırasında toplumun geriye kalanları ile helalleşmek, aralarındaki sorunları gidermek, herkesin rızasını almak zorundadır. Dedenin gözetiminde, böylesi bir uygulama, bir tür adalet mekanizmasının devreye girmesidir. İnsanların küskünlüğünü giderir. Haklı haksızın ortaya çıkmasını sağlar. Adaletsizliği ve zorbalığı önler. İnsanlar arasında iyi ilişkileri tekrar tesis eder.

Toplumsal düşmanlığın ortaya çıkmasına engel olur. Hatalı ve zararlı davranışları/eylemleri engeller. Birliği ve güveni sağlamlaştırır. Bir tür özdenetim mekanizmasını harekete geçirerek, kişilerin özeleştiri yapmasını sağlar ve hem geçmişe hem de geleceğe yönelik bağları pekiştirir.

Bir yıllık deneme süresi sonunda, musahip adayları tekrar cemde bir araya gelir ve dedenin toplum adına onlara sorduğu sorulara ikrar vermek zorunda kalır; "Ahiret yolu kardır, borandır. Bu yolda sermaye isterler. Sermaye dediğimiz ne paradır, ne de puldur. Sermayedeki amaç itikat bütünlüğüdür. Bu yolda iyi amel isterler, itikat isterler. Siz şimdiye kadar ne ettiyseniz, ne yaptysanız sizinle arasında bu saniyeden itibaren büyüğünüzü büyük, küçüğünüzü küçük bileceğinize; büyüklerinizi sayacağınıza, küçüklerinizi seveceğinize; komşu hakkı Tanrı hakkıdır, komşu hakkına riayet edeceğinize; kimsenin malına, namusuna iffetine göz dikmeyeceğinize; elinize, belinize, dilinize sahip olacağınıza, gözünüzle görmediğinizi 'ben gördüm' demeyeceğinize; kulağınızla duymadığınızı 'ben duydum' demeyeceğinize; dilinizle kov (gıybet) yapmayacağınıza; yalan söylemeyeceğinize; elinizle harama, ayağınızla naghah yere gitmeyeceğinize, tevellah dediğimize tevellah, teberra dediğimize teberra diyeceğinize; ehlibeytin dostuna dost, düşmanına düşman olacağınıza; rehberinizi rehber, pirinizi pir, mürşidinizi mürşit bileceğinize; aşınıza, işinize, eşinize bağlı kalacağınıza; dünya insanını seveceğinize; doğayı seveceğinize; doğayla kucaklaşacağınıza inanarak söz veriyor musunuz?" (Akbaş, 2011:451). Söz verilen ilkeler çok boyutlu bir toplumsal görevlendirmedir. Bu ilkelerin her biri kültürün taşınması, korunması ve sürdürülmesi için önemli bir işlev görür. Toplumsal yapıyı sağlamlaştıran, insanlar arasında ilişkileri düzenleyen, sağlıklı düşünen, doğru kararlar veren, sorumluluk taşıyan, bencillikten uzak, toplum adına her türlü fedakarlığı yapabilecek bir insan tipinin ortaya çıkmasını sağlar.

a. "*Bu saniyeden itibaren büyüğünüzü büyük, küçüğünüzü küçük bileceğinize; büyüklerinizi sayacağınıza, küçüklerinizi seveceğinize*" yönelik ikrar verilmesi, saygı ve sevgi temellerine duyulan inancın göstergesidir. Koruma ve saygı gösterme, tecrübelerden faydalanmayı, büyüklere danışmayı, işbirliğini artırmayı, ortak karar almayı ve küçüklere rehberlik ve öğretmenlik yapmayı gerektirir. Musahipler sadece birbirlerine karşı değil, toplumun diğer bütün kesimlerine karşı bir sorumluluk taşımaya başlarlar. Doğal ve sağlıklı kültürel bir hiyerarşi oluşur ve insanlar düzenin bozulmasına neden olacak davranışlardan uzaklaşmak zorunda kalır.

b. "*Komşu hakkı Tanrı hakkıdır, komşu hakkına riayet edeceğinize*" ifadesi hak gözetmek, adaletsizlik, zorbalık, bencillik, açgözlülük gibi olumsuz niteliklerden arınmak ve paylaşımcı olmak anlamına gelir. Birlikteliğin ana unsuru zaten bu kavram ve uygulamalarda yatar. Böylesi bir söz, sadece olumsuz ilişkileri engellemez, dayanışmayı ve paylaşmayı da artırır, haksızlık, dayatma ve zorbalığın yapılmasını engeller.

c. "*Kimsenin malına, namusuna iffetine göz dikmeyeceğinize*" ifadesi de mal, namus ve iffet kavramlarını içermesi bakımından maddi, ahlaki ya da cinsel herhangi bir istismarın önüne geçileceğine dair bir yemini anlatır. Mal ile kastedilen anlam, maddi ilişkileri düzene sokarak, paylaşımı artırır ve açgözlülüğün önünü

keser. Namus ve iffet kavramları ise, ahlaki bir göstergeye sahiptir. İnsanlar arasındaki kardeşlik duygusunun yok olmasını engelleyen, kin ve düşmanlığı yok eden, kıskançlığı, bencilliği, şehvet düşkünlüğünü ortadan kaldıran bir sözdür. Böylece, toplum bireyleri arasında kardeşlik hukuku gelişir, güven ortamı oluşur ve paylaşımlar daha da çoğalarak toplumsal yapının birliği ve bütünlüğü zarar görmez.

d. "*Elinize, belinize, dilinize sahip olacağınıza*" yemini, en temel yemindir. İnsanın eylemleri üç şekilde mümkündür: el, bel ve dil. Eline sahip olmak çok boyutlu bir anlam dizgesidir. Üretmek, sosyal ilişki kurmak, dünyayı kurmak, değiştirmek, dönüştürmek, yıkmak, onarmak, suç işlemek, öldürmek, yaratmak, iş yapmak gibi sayılamayacak kadar eylem el yolu ile işlenir. Eline sahip çıkmak, insanın eliyle işleyebileceği tüm olumsuz eylemlerden; kan dökmekten, insan öldürmekten, yıkmaktan, yakmaktan, kötü işlere bulaşmaktan, çalmaktan, zorbalık yapmaktan ve diğer tüm yıkıcı eylemlerden uzak durmak anlamına gelir. Bel, sadece cinsellik çağrışımına sahip değildir. Soy sopu da imler ve soyun devamını, nesillerin yetiştirilmesini, geleceğin sağlıklı bir biçimde kurulmasını içerir. Beline sahip olmak, namus ve iffete göz dikmemek, harama uçkur çözmemek anlamının dışında, herkesin çocuğuna çocuğuna yardım etmek, iyi nesiller yetiştirmek, eğitici ve öğretici olmak, ahlaklı bir toplum kurmak, bilimi rehber kılmak, kötülüklerden uzak durmak, iyi bir insan tipi geliştirmek ve böylece geleceği sağlama almak anlamına da gelir. Dil düşünce, duygu ifadesidir ve sosyal ilişkileri, iletişimi anlatır. Söz dünyayı kurabileceği gibi, toplumu ve düzeni de yıkabilecek güçlü bir araçtır. Diline sahip olmak, insanın iç dünyasında taşıdığı kötülüklerin dizginlenmesi, dışa aktırılmaması, yıkıcı yönde kullanılmaması anlamını taşır. İletişim anlamında, dil yoluyla yapıcı, onarıcı, bütünleştirici, birleştirici bir dünyanın kurulması önemli bir toplumsal gerekliliktir. Diline sahip olan biri hem zarar vermekten, öfke ile davranmaktan, kinle kırıcı olmaktan uzaklaşır hem de iyi ilişkiler kurarak geleceğin de inşasına önemli katkıda bulunabilir.

e. "*Aşınıza, işinize, eşinize bağlı kalacağınıza*" ifadesi, aş, iş ve eş sözcüklerinin çağrışımlarıyla irdelenmelidir. Aşa bağlı kalmak, ocaktan sapmamayı, kökünü bilmeyi, haram ve haksız lokma yememeyi, çıkar için başkalarına köle haline gelmemeyi, onurlu bir yaşam sürdürmeyi, dostunu, düşmanını bilmeyi ve çıkar için toplumu, kardeşlerini, komşularını, kendisi gibi olanları satmamayı anlatır. İşine bağlı kalmak ifadesi, tembellikten uzak durmayı, emek harcamaktan uzaklaşmamayı, kolay yollardan mal ve mülk edinmemeyi, haksız yere kazanca meyletmemeyi, sürekli üretmek, çalışarak topluma ve ülkesine hizmet etmeyi kapsayan bir anlam dizgesine sahiptir. Eşe bağlı kalmak, sadece evlilik kurumunu değil, eş-dost anlamında tüm topluma zarar vermemeyi, onlarla dostluğu, ilişkiyi bozmamayı, toplumsal huzuru yıkmamayı, düşmanlıktan uzak durmayı, çıkarları için onursuz davranmamayı, bağımlı değil ama sadık ve bağlı olmayı anlatır.

f. "*Dünya insanını seveceğinize; doğayı seveceğinize*" ifadesi, Alevi-Bektaşî inancının insan ve doğa merkezli ruhunu simgeler. İnsan, dünyanın merkezidir. İnsana saygı, dünyaya ve varlığa saygıdır. Alevi-Bektaşî inancının ana felsefesi, insana dayanır. Dünya insanını sevmek, ayrımcılığın, inanç, soy, kök, ten, ırk, cin-

siyet, sağlık, maddi konum gibi olgulardan dolayı dışlanmasının önündeki en büyük engeldir. İnsanı öldürmemeyi, ona zarar vermemeyi, ayrımcılık yapmamayı, aşağılamamayı, herkesin varlık alanına, fikrine, yaşamına, sağlığına, inancına, malına ve mülküne, değerlerine saygıyı anlatır. Doğanın sevilmesi ise, insanın varlığını mümkün kılan, ona yaşamını kazandıran, ev, yurt ve barınak sağlayan, ekmeğini, yemeğini kendisine sunan mekana ve dolayısıyla da diğer tüm varlıklara da saygıyı ve sevgiyi anlatır. İnsan, çevresini ve diğer yaşam biçimlerini yok ederse doğrudan ve dolaylı bir biçimde kendisini de yok etmiş olur. Bu yüzden başka insanlara, toplumlara, hayvanlara, doğanın diğer unsurlarına yönelik bir tehdit zaten insanın kendisine de dönecek yıkıcı bir davranış biçimidir.

Sonuç olarak, çok daha farklı biçimleri ve boyutları ile irdelenmesi gereken konuları kapsayan tartışmamız, bildiri olması nedeni ile kısaca bazı bilgilere odaklanmıştır. Hoca Ahmed Yesevi ile Türk dünyasında çok yankı bulan inanç sistemi, Türklerin ana yaşamsal ve inançsal değerini oluşturur. İnanç sistemi içinde musahiplik olgusu, sadece dini bir uygulama olarak görülmemeli, bunun yanında sosyal, kültürel ve toplumsal birliğin, değerlerin yeni nesillere açılmasının, geleceğin sağlam bir insan tipolojisi ile güvence altına alınmasının bir yolu olarak görülmelidir. Özellikle son dönemlerde artan, kültürel ve milli kimliğin dışarıdan, özellikle de Vahabi Arap İslam algısı ile birleştirilme çabası içindeki davranış ve kabuller, ülkemizin geleceği açısından önemli bir kimlik tehdidi olarak karşımıza çıkmaktadır. Milli kimliğin kültürel dokusunu dışarıdan yapay ve insanımızın yapısına, doğasına uygun olmayan değerler sistemi ile yeniden şekillendirmek yerine, kendi öz değerlerimizin yeniden keşfedilmesi ve kazandırılması önemli bir husustur. Bu açıdan Hoca Ahmed Yesevi'den başlayarak, çok geniş bir coğrafyaya yayılan ve nitelikleri bakımından tüm dünyaya örnek teşkil edecek Anadolu İslam algısının en yalın yansıması olan Alevilik-Bektaşilik inanç ve uygulamalarını yeniden keşfetmek, hayata geçirmek ve yapılandırmak, ülkemizin ve insanımızın aydınlık bir geleceğe sahip olması açısından zorunluluktur.

KAYNAKÇA

Akbaş, Rıza. (2011). "İmam Rıza Ocağı'nın Yol Erkan Süreğine Göre Musahiplik, Görgü Cemi ve Cem Ritüelleri", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S.60, s. 447-458.

Barthold, Vassiliy Vladimiroviç. (1990). **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**. (Haz.: Hakkı Dursun Yıldız), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Köprülü, Fuad. (2013). **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**. Ankara: Akçağ Yayınları.

ÂŞIKLARDA VE NEVRUZ BACI ÖZELİNDE GELENEĞE BAĞLI UNSURLAR

THE FACTORS THAT CONCERNING TRADITION IN ASHIKS AND NEVRUZ BACI SPECIFIC

ТРАДИЦИОННЫЕ ПРИЕМЫ В ТВОРЧЕСТВЕ АШЫКОВ И НЕВРУЗЫ БАДЖЫ

Yrd. Doç. Dr.Mehmet YARDIMCI*

Öz

Bu yazıda; âşıkların şiirlerinde ve yaratılarında kadınlara ait geleneksel davranış, anlayış ve sabit düşüncelerin neler olduğu ortaya konmaktadır. Ailedeki kadın, anne, eş, ablanın içinde bulunduğu bu küçük sosyal yapıdaki kadın kimliği âşıkların söyleyişleriyle tespit edilmektedir.

Âşık Nevruz Bacı, Tokatlı Âşık Semaî'nin eşidir. Yazıda; Nevruz Bacı'nın âşıklığa başlaması, badeli âşık olması, saz çalması, âşık geleneğine uygun davranması, eşi Tokatlı Âşık Semaî'nin eşine karşı tavır ve davranışları anlatılmaktadır.

Geleneğe bağlı olarak âşık sanatını devam ettiren Nevruz Bacı'nın şiirlerinden hareketle onun kadın âşık kimliği ortaya konmaktadır. Yazıda ayrıca bazı kadın âşıkların geleneğe bağlı unsurları da anlatılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Âşıklık geleneği, geleneğe bağlı unsurlar, Nevruz Bacı, kadın âşıklar, Tokatlı Âşık Semaî.

Abstract

In this text; in the poems and creations of the ashiks; traditional behavior, understanding and fixed thoughts of women are revealed. The female identity in this small social structure as women, mother, wife, and sister in the family is determined by the words of ashiks.

Ashik Nevruz Bacı is wife of Tokatli Ashik Semaî. Paper mentions how Nevruz Bacı started to be an ashik, became a badeli ashik, played reed, her act in accordance with the tradition of ashik, husband Tokatli Ashik Semaî's attitude towards the wife and behaviors are described.

* Dokuz Eylül Üniversitesi, Buca Eğitim Fakültesi Em. Öğretim Üyesi. İzmir/TÜRKİYE
(zileli.yardimci@gmail.com)

Based on the poems of Nevruz Bacı, who continues the art of ashik in accordance with the tradition, her identity as a woman is revealed. The article also describes the factors of some women ashiks' traditions.

Keywords: Tradition of ashik, factors of tradition, Nevruz Bacı, female ashiks, Tokatlı Ashik Semaî

Aile, tüm toplumların vazgeçilmez en küçük sosyal birliğidir. Bu birliğin temel taşı ise kadındır. Kadın; anne, eş, abla vb. unsurlarla aile içinde olduğu kadar, kadın kimliği ile de Türk toplumunda önemli bir yere sahiptir.

Bütün kültürlerde kadın ön plandadır. Yaratılış destanlarından anlaşıldığına göre, en eski dönemlerde Türkler arasında kadının çok önemli yeri vardır. Tanrı Karahan'a yaratmayı ilham eden de Ak Ana'dır¹.

Atatürk'ün dediği gibi "*Şuna kani olmak lazımdır ki, dünya yüzünde gördüğümüz her şey kadının eseridir.*"

Mitolojide dünyanın dört çağı kadın figürleriyle temsil edilmiştir. Bunlardan, Altın Çağı simgeleyen resimlerde, altın bukleli saçları omuzlarına kadar dökülen, kolundaki meyve ve çiçek sepetiyle bir zeytin dalına yaslanmış genç bir kadın olarak temsil edilir.

Gümüş çağı simgeleyen resimlerde, gümüş işlemeli beyaz bir elbise giymiş, başına beyaz çiçeklerle süslü taç takmış, bir elinde buğday başağı olan kadın olarak temsil edilir.

Tunç Çağı simgeleyen resimlerde süslü, cesur, eli tunç muştalı kadın olarak gösterilir.

Demir Çağı simgeleyen resimlerde de ayaklarında savaş süsleri olan savaşçı kadınlar temsil edilir.²

Eski çağda, Samsun Terme Çayı ve Amasya yakınlarında yaşayan Dede Korkut'ta Alp Kızları olarak söz edilen Amazonların da kadın savaşçılar olduğu bilinmektedir.

Türk kültür tarihine bir göz atıldığında destanlardan Dede Korkut hikâyelerine, Dede Korkut'tan günümüz yazınına kadar aile yaşamında işlenen konuların tümünde kadının önemli bir işlev yüklendiği görülür. Bu işlevi de en iyi yansıtanlar kadın âşıklardır.

Çocuğu olmadı diye üstüne kuma getirilen kadın, aile zoruyla evlendirilen kadın, gelenek-görenek ve töre zinciri içinde en ağır koşullarda cezalandırılan yine kadındır. Dede Korkut'ta, kadınların dört gurupta yer aldığı ve kimilerinin

"Dede Korkut dilinden ozan aydur:

Karılar dört dürlüdür.

Birisi solduran sopdur.

¹ Mehmet Yardımcı, Destanlar, Ankara, 2007, s. 89

² Mehmet Yardımcı, Türk Halk Edebiyatında Nesir ve Nazım Nesir Karışık Türler, İzmir, 2014, s. 20-21

Birisi tolduran topdur.

Birisi ivün tayağıdır.

Birisi niçe söyler ise bayağıdır.”³

biçiminde şiirsel bir yükü bazıların yerildiği de görülmektedir.

Oğuz Kağan, Dede Korkut gibi Türk kültürünün temel taşı metinlere bakıldığında, kadının anne hüviyetiyle kutsal bir özellik taşıdığı görülür.

Dede Korkut'ta kadın anadır, sevgilidir; Dede Korkut'un şiirsel dilinde ananın yeri:

Beri gel ak sütünü emdiğim kadın ana

Ak pürçekli, izzetli canım ana!..

biçiminde özgündür, her türlü zorluğa göğüs geren kadındır. Bu durum neslin devamı için kadının önemini vurgulanmasıdır.

Destanlarda kadın, yeri geldiğinde erkeğinin dertlerine ortak olan, zorluklara katlanabilen güçlü bir imge olarak görülür.

Dede Korkut'ta, söz ustalığında kimi zaman kadın ozanların da alp-ozanlar kadar etkili olduğu görülmektedir.

Dede Korkut'ta önemli bir yeri olan kadın ozan tipi, Türkiye sahası âşıklık geleneğinde de bulunmaktadır. Çeşitli yüzyıllarda ve günümüzde, bu tipte birçok kadın halk şairi yetişmiştir.

Kanturalı Destanında ‘Selcen Hatun’, Arzu ile Kamber hikâyesinde ‘Arzu’, Kerem ile Aslı hikâyesinde ‘Aslı’, Mahmihi ve Hurşit hikâyesinde:

Tamam yedi aydır yola bakarım

Muhabbetli yârim hoş safa geldin

Sana kavuşunca gitti kederim

Muhabbetli yârim hoş safa geldin

diyen ‘Mahmihi’ bunlar arasındadır.

Kadın, mânilerde ezikliğini, özlemine, duygu ve düşüncelerini en kısa şiir birliği içinde doğaçlama olarak dile getirirken, ninnilerde yüreğinin sesini, türkülerde de sosyal konumunu seslendirmiştir.

Türk kültüründe kadının sosyal konumunun çok yukarılarda olduğunu, Turfan harabelerinde bulunan:

Ayıbsız tişike er

Boyunun sumuş kerek

"Ayıpsız kadın önünde

*Başı eğmek gerek"*⁴

biçimindeki Uygur türküsü kanıtlamaktadır.

İslam öncesi Türk kültüründe yüce bir varlık olarak görülen kadını, adı bilinen ilk Türk şairlerinden Aprinçur Tigin:

Küçlög priştiler küç bız-ün

Koz-i karam birle

Külüşügin oluralım

³ Muharrem Ergin, Dede Korkut, İst. 2009, s. 76

⁴ Mehmet Eröz, Türk Ailesi, İstanbul 1977, s. 24

"Kudretli melekler kudret versin
Gözü karam ile
Güle güle oturalam"⁵

biçiminde dizelerine aktarmıştır.

Göktürklerde Kağan'ın eşinin devlet işlerinde kocasıyla birlikte söz sahibi olduğu bilinmektedir. Şiirlerde sevilen, aşık olunan, uğruna gurbetlere çıkılan ve kalem kaşlı, inci dişli, ak elleri boğum boğum kınalı, selvi boylu kızlar ve kadınlar için yazılan güzelleme, aşk, özlem ve ayrılık şiirleri çoğunluğu oluşturmaktadır. Kadın imajının kendine özgü bir tasviri vardır ve halk şiirinde görülen, "kara saçlı, kara gözlü, al yanaklı kadın" tiplmesi öne çıkmaktadır.

Saz şiirinde aile hayatı ve kadın konusunda şiirlerin genellikle erkek şairlerce yazılması nedeniyle daha çok erkek egemenli bir bakış görülmektedir. Örneğin, mutasavvuf bir âşık olan Kul Himmet'in kadını tasavvufi algılar bağlamında değil, aile ve toplum içinde yaşayan somut bir varlık olarak yerginin merkezine alıp

*Kıyamet kopsa kov söyler unutmaz
Eli değip kendi başın kaşmaz
Yükün çözüp içeriye taşmaz
Alçaktan yüceye çıkar avratlar⁶*

biçiminde eleştirmesi bu görüşümüzü doğrulamaktadır.

Âşıklar, kadın konusunda çeşitli eleştirilerde bulunmuş, özellikle taşlama türünün olanaklarından yararlanmışlardır.

Taşlamalar aracılığıyla kadına yönelik eleştiri; iğneleme, alay, kınama hatta bazen ağır bir sövgü biçiminde yer almıştır.

Kaygusuz Abdal'ın:

*Kaygusuz aydur atılmaz
Bâzara çeksen satılmaz
Soyunup koynuna yatılmaz
Bir manda çöküp oturur⁷*

Tokatlı Nuri'nin:

*Zamane hûbuna meylini verme
Kışın zemheride yaz eder seni
Hakikatli sanıp sakın inanma
Ganîlik vaktinde hazzeder seni⁸*

Zileli Ceyhunî'nin:

*Ne düşmüşsün Ceyhunî'nin kastına
Zebaniler yapışalar destine
Dokuz ay yatasın bir yan üstüne
On bir ayda can veresin sevdiğim⁹*

⁵ Reşit Rahmeti Arat, Eski Türk Şiiri, Ankara, 1965, s.20

⁶ İbrahim Aslanoğlu, Kul Himmet, İst. 1997, s. 113

⁷ Cemal Kurnaz-A. Tatçı, Türk Edebiyatında Şathiyye, Ank. 2001, s. 95

⁸ Nilgün Çıblak, Âşık Şiirinde Taşlamalar, Ank. 2008, s. 93

biçimindeki taşlamalarıyla kadın oldukça hırpalanmıştır.

Karacaoğlan'ı, sevecen ve kadınlara bol iltifatlı bir âşık olarak bilirken kadına:

*Kötü avratlara etmen emeği,
Midem çekmez pişirdiği yemeği,
Kazandan çıktı bir kıl eneği,
Alman kötü avradı hörü de olsa.¹⁰*

biçiminde hakarete varan bir üslupla karşımıza çıkmaktadır.

*Âşık Veysel'in de:
Güzelliğin on par'etmez,
Bu bendeki aşk olmasa
Eğlenecek yer bulaman,
Gönlümdeki köşk olmasa¹¹*

biçiminde sevgiliye seslenirken onu güzel kılanın kendi aşkı olduğunu vurgulayıp, ona üstten bakan, onu yeren bir bakış açısıyla seslendiği görülmektedir.

Geleneksel yaşam tarzından farklı olarak sosyal yaşantısını günümüz koşullarına göre uyarlayabilen, kendine zaman ayıran, evinin dışında da yeni yaşam alanları yaratabilen kadınların bazı âşıklar tarafından olumlu karşılanmadığını da görmekteyiz. Âşık Ferrahî'nin:

*Evine varılmaz pisli pashdır
Bir iş görmüyorlar sanki yashdır
Çarşıda gezerken süslü püslüdür
Kimisine dudak büzüyor bunlar*

biçimindeki taşlaması bir kısım âşıkların yaşadıkları çağın gerisinde kaldığını, değişen koşullara göre kadının kimlik değiştirmesini kabul edemediğini göstermesi bakımından önem taşımaktadır.”

Kadın duyarlılığı ön planda tutan kadın âşıklardan Şah Senem Bacı

*Avuç avuç çiçek ekim yollara
Barış seven canlar toplansın diye
Barut kokusuna gül yağı sürdüm
Tetik çeken eller koklasın diye*

gibi söyleyişlerle anne şefkati ile sazının teline vururken, zaman içinde kadına verilen önem ve duyulan saygının zaafa uğraması sonucu Şah Turna gibi kimi kadın âşıklarımız da âşıklık geleneği gereği vurup sazının teline:

*Toplumda oturur birer süs gibi
Kadın erkek ayrı sanki küs gibi*

s.74 ⁹ Hayrettin İvgin - Mehmet Yardımcı, Zileli Âşık Ceyhunî ve Diğer Ceyhunîler, Ank. 1996,

¹⁰ Mujgan Cumbur, Karacaoğlan, Ankara, 1985, s. 157

¹¹ Yavuz Bülent Bakiler, Âşık Veysel, Ankara, 1989,s. 127

*Dünyası kararmış kara is gibi
Neden ses çıkartmaz kadınlarımız¹²*

biçiminde katı gerçekleri sergilemiştir.

Âşık Sarıcakız gibi âşıklar da:

*El kızı dediler ele saydılar
Sineye çekip de ağlamadık mı
Töre namus dedi cana kıydılar
Rıza göstermeyi yeğlemedik mi
At kaderi it kaderi
İlle de avrat kaderi
Berdel oldu öldü hem diri diri
Çift kuma getirdi sütsüzün biri
Boş ol dedi karı elinin kiri
Duyduk da karalar bağlamadık mı
At kaderi it kaderi
İlle de avrat kaderi*

biçimindeki yargıyı sezdirirerek Anadolu kadınının dramını sazının teline dökmüş-tür.

Her türlü olanaksızlıklara karşı varoluş mücadelesi veren kadın âşıklarımız, sayıları neredeyse yok denecek kadar az da olsa, varlıklarını sürdürmektedirler.

Halk şiirine sınırsız, zarif duygularıyla, mücevher pırıltısı katan kadın âşıklarımız, şiirlerindeki şah beyitlere mahlaslarını mühürleyerek, eserlerini toplumun beğenisine sunmaktalar.

Âşıklık geleneğinin tek çalgısı saz (bağlama) ve sazın türevleri olan kemani gibi telli sazlardır. Âşık için her ne kadar duygu güzelliği ön planda gelse de, saz ilhamı kamçılayan bir alet olup âşıklık geleneğinin en önemli unsurlarından biridir. Âşıklara saz şairi denmesi de bundandır. Divan şairinin kalemi ne ise âşığın sazı odur. Bu nedenle, "*Sazsız âşık kulpsuz testiye benzer.*" sözü yaygınlık kazanmıştır.¹³

Saz çalmayı kendi kendine öğrenenlerin dışında kadın âşıkların âşık olarak tanınmaları ve sanatlarını icra etmelerine yardım edenleri, saz öğretmenleri genel olarak erkek âşıklar olmuştur. Nevruz Bacı, Âşık Nurşah, Arzu Bacı, Gülşah Bacı, Âşık Fatma Taşkaya eşleri tarafından desteklenen âşıklardır. Döne Sultan, Dursune Bacı, Kul Elif, Ezgili Kevser, Didarî, Fevziye Bacı, Münevver Tolun, Şah Turna, Sarıca Kız, Şahsenem Bacı vb. ise saz çalan kadın âşıkların ilk akla gelenleridir.

Bunlardan:

*Gönlü sızım sızım Sarıcakız'ım
Dökerim derdimi sazım üstüne¹⁴*

diyen Sarıcakız ve:

*Dedim telli sazım biraz dertleşek,
Dedi, gene hangi yana gidersin.¹⁵*

¹² Ozan Şahturna, Şakıyan Turna Şahturna, İstanbul, 1998, s. 145

¹³ Mehmet Yardımcı, Başlangıcından Günümüze Türk Halk Şiiri, İzmir, 2014, s.142

¹⁴ Behiye Köksel, 20. Yüzyıl Âşık Şiiri Geleneğinde Kadın Âşıklar, Ank. 2012, s. 76

¹⁵ Age. S.76

diyen Şahsenem Bacı sazla ilgilerini perçinleyen kadın âşıklardandır.

Halk şiirinde **mahlas alma** geleneğe bağlı bir kuraldır. Âşığın imzası olup mutlaka son dördlükte kullanılır. Kimi kadın âşık *Durşen Mert* gibi ad ve soyadını ya da *Nevruz* gibi birini mahlas olarak kullanır, kimi âşık sanatına, vücut yapısına uygun olarak örneğin, sarışınlığından dolayı mahlasını “Sarıcakız” gibi kendi seçtiği herhangi bir ismi mahlas olarak kullanır, Kimi kadın âşıklar mahlas olarak adlarının sonuna, yaşlarına göre, “Ana” veya “Bacı” sözünü getirmiştir. Yeter Ana, Sinem Bacı bunlardır. Alevi-Bektaşî erkek âşıklarda yaygın olarak kullanılan *Kul* mahlasının kadın âşıklardaki karşılığının *Gül* olduğu bilinmektedir. Bilindiği gibi Âşık Ayten Çınar, soyadının başına gül ekleyerek oluşturduğu ‘*Gülçınar*’ı mahlas olarak kullanmıştır.

Kimi kadın âşık da mahlasını usta bir âşıktan, pîr ya da mürşidden almıştır. Âşık Gülşadi, çırağı âşiğa “*Sevdanur*” mahlasını vermiştir, fakat neden böyle bir mahlas verdiği hakkında bilgi verilmemiştir. Âşık Emanetî, evlendiği Hülya Yıldırım’a kızkılık soyadı “Şahin”den yola çıkarak “*Şahinî*” mahlasını vermiştir.¹⁶ Kimi âşiğa da ustası duruma göre bir mahlas verir, kimi âşık da rüyasında bade içerken alır.

Ben rüyamda bâde içtim

*O zaman bu aşka düştüm*¹⁷

diyen Âşık Mah Turna mahlasını Mahzuni Şerif’ten almıştır.

Rüya sonrası âşık olma, bade içme de âşıklık geleneklerinin önemle üzerinde durulması gereken yönlerinden biridir. Türk kültüründe rüya motifinin izleri çok eskilere kadar gider. Çeşitli efsane ve destanlarda rüya motifine sık sık rastlanmaktadır.

Bade halk biliminde rakı, şarap gibi alkollü içki anlamına gelmez. Rüya da içildiği hissedilen şerbet su vb. içilecek mai olduğu gibi, elma, nar, ekme, üzüm gibi bir yiyecek de olmaktadır. Hatta ele verilen bir saz da bade olmaktadır. Âşık edebiyatında bade içme, rüya motifi bir gelenek icabıdır. Âşık edebiyatında rüya, kişinin şiir söyleme yeteneği kazanmasında, dini bilgilerle ledün ilmini öğrenmesinde, kişinin âşıklık özellikleri kazanmasında önemli etkindir.¹⁸

Bu konuda saptanmış ilginç öyküler bulunmaktadır. Rüya sonrası âşık olma, bade içme olgusuna bazı kadın âşıklarımızda da rastlanmaktadır. Bunların bazıları şöyledir:

Âşık Nevruz Bacı’nın eşi Âşık Semaî, âşık arkadaşları ile Anadolu turnelerine çıkmakta, âşıklık geleneklerini sürdürmektedir.

1963 yılının bir kış günü, Tokat’ta düzenlenen bir âşıklar gecesine gitmek için evine sazını almaya gelir. Nevruz Bacı’nın sazı vermek istemeyip sazın bulunduğu odanın anahtarını gizlemesi üzerine sinirlenen Semaî, eşine vurup elindeki anahtarı alarak odayı açıp sazı alır. Giderken de “*Kadın senin âşıklıktan haberin yok. Ben de sana âşıklığı sevdirmem, senin içine benim içimdeki gibi kor düşürmezsem o meydanlarda çalıp söylemem.*” diye intizarda bulunarak, ‘*hoşçaka!*’ demeden gider.

¹⁶ Mustafa Sever, Âşık Tarzı Kültür Geleneğinde Günümüz Kadın Âşıkları,

¹⁷ Bülent Akın, Diyarbakırlı Bir Saz Şairi Âşık Mah Turna, Ankara, 2009, s. 243

¹⁸ Mehmet Yardımcı, a.g.e. s. 152

Bu hal Nevruz Bacı'nın, eşinin arkasından "*Çoluk çocuğun rızkı peşine koşmayıp âşıklık diye kuru sevda peşine yelior.*" diye söylenmesine sebep olur. Söylene söylene çocuklarına sarılıp ağlayarak oturduğu yerde uyuya kalır.

Âşık Semaî Tokat yolunda içten içe ağlayarak:

O yâr insafsız mı gönlü olmuyor

Aşkım zor eyliyor geri durmuyor

Gönül şehri alev alev yanıyor

Gör senin sevdana yandım ha yandım

diye söylenip, âşıklık uğruna hayatında ilk kez eşini dövmenin burukluğunu yaşarken *Allahım ya benim canımı âşıklık uğruna bu yolda al ya da Nevruz'a âşıklık sevdası ver, sazıma, sözüme karışmasın* diye yürekten dua eder. Nevruz Bacı da bu sırada bir rüya görmektedir.

Evlerinin önü tren yoludur. Nevruz'un rüyasında saz çalıp demeler söyleyişine komşular başına birikip '*Tren gelir çiyenirsin, kalk evine git*' ikazları üzerine komşularına; '*O devletin treni, beni çiyemez, burda durur. O durur da, aşkın treni durmaz. Önemli olan aşkın trenidir.*' der.

O sırada rüyasında hiç tanımadığı bir kişinin; '*Sen eşinin âşıklığa girmesine razı olmuyorsun da niye kendin çalıyorsun?*' sorusuna; '*Eşim bana intizar etti. Onun için ben de sazımı alıp tren yoluna oturdum*' diye cevap verir. Tam bu sırada tren yoluna küçük bir kız çocuğunun indiğini ve hızla trenin geldiğini görerek fırlayıp çocuğu raylardan çeker ve uyanır.

Uyandığında kendini kan ter içinde bulur, ne saz vardır kucağında ne çocuk. Sadece kendi çocukları sarılıp uyumuşlardır annelerine. Şaşkınlıkla kalkıp, evde kocasının eski sazını arar. Kendisinde hiç hissetmediği duygular vardır, hafiflemiş gibidir. Sabırsızlıkla sabaha kadar Âşık Semaî'nin yolunu bekler.

Kızgın gittiği için eşinin tavrından endişeli olan Semaî ancak eşinin sabahın erken vaktinde kendisini beklediğine, sanki hiç kırgınlık olmamış gibi karşılayışına şaşırır.

Nevruz Bacı, "*konser başarılı oldu mu?*" diye sorunca, Semaî kendisi ile eğlendiğini sanarak eşine şaka yollu takılır. Ciddileşen Nevruz Bacı, rüyasını anlatıp:

Nevruzuyam hayran oldum haline

Düşümde de saz verdiler elime

Saz ile oturdum tren önüne

Tren durur aşkın treni durmuz

biçiminde bir dörtlüğü mırıldanınca gerçeği anlayan Semaî, "*Dualarım kabul olmuş, sen bade içmişsin.*" deyip istekli olan eşine belagat ve saz dersi verip kadın âşıklar kervanına güçlü bir âşık katar.

Yıllarca birlikte âşık toplantılarında geleneğe bağlı olarak çalar söyler, ödülleri alırlar. Kadın âşıklarımızın önde gelenlerinden Nevruz Bacı:

Hakkın birliğinde hazine buldum

Ummandan boş kabın doldur ha doldur

Bu âşıklık bana bir uzak yoldur

Gemini deryaya daldır ha daldır

*Eğer kaptan isen yüzebilirsin
İstersen sırrını çözebilirsin
Şu gönlüm evinde gezebilirsin
Sinem baştan başa yoldur ha yoldur*

*Yar boyuna göre libas biçeyim
Bizi taktir edenlere gerçeğim
Âşık Nevruza'yım binbir çiçeğim
İster kokla ister soldur ha soldur*

biçiminde söyleyişleri ile gönüller kazandığı, sanatının en verimli döneminde çalıp söylerken, kadere bakın ki, eşinin kırk yıl önce bir kavga sonucu: 'Allahım ya benim canımı âşıklık uğruna bu yolda al, ya da Nevruz'a âşıklık sevdası ver, sazıma, sözümle karışmasın' diye ettiği dua Tanrı katında kabul bulur ve Âşıklığa başlamasına neden olan eşinin gittiği Tokat konseri gibi bu kez birlikte gittikleri Tokat'ın bir ilçesi olan Niksar'daki konserden dönerken Tokat yolunda arabalarının önüne çıkan bir kamyonla çarpışarak karı koca âşıklar, âşıklık uğruna Hakk'a yürümüşlerdir.

Bir deyişinde:

*Ey âşık pirine sıkeyle sarıl
Telli kitap olan sazın var mıdır?
Ariflerin nutku kelamı ağır
Hakkı hakikatta gözüün var mıdır?*

*Hakkı hakikata erebildin mi?
Aşkın badesini alabildin mi?
Cenneti alâya varabildin mi?
Elinde fermanın, yazın var mıdır?*

*Nevruzu'yem der ki pişmeyen çiğdir
Aşkın badesini içmeyen çiğdir
Can ile serinden geçmeyen çiğdir
Yenecek lokmada tuzun var mıdır?*

biçiminde ustalığını sergileyen Nevruz Bacı'yı rahmet ve minnetle anıyoruz.

Kadın âşıklarımızdan bade olayı bilinen biri de Sabire Güler'dir. Şeyma Güngör'ün anlattığına göre "Sabire Güler'e bir gece rüyasında postacı bir mektup getirir, içinde şu mısralar yazılıdır:

*Yavrum mektup yazmış ne hoş kelamı
Kelamlar içinde vardır selamı
Yavrum selamların başım üstüne
Yavrum mektup yazmış elinde kalem
Yavrum hasretliktir bağrımı delen*

Sabire Güler heyecanla uyandığında rüyasındaki deyişi hatırladığını fark ederek onu kâğıda geçirir ve söylediklerinin manzume olduğunu görür.

*Gök gürlledi şimşek çaktı
Yağmur yağdı başımda
Kurumuş bir ağaçtım
Yeşerdim kırk yaşımda*

*Geldi bana bir sevda
Ey kulum etme tasa
Başında cennet tacı
Eline verdim asa*

böylece kırk yaşında 'rüyadan sonra' içinden gelen ilhamla irticalen şiir söylemeye başlar"¹⁹

Bir deyişinde:

*On yıl oldu Nurşah adım alalı
Bir rüyadan sazım telde çalalı*²⁰

diyen ve 1980 yılının başında gördüğü bir rüya ile âşıklığa adım attığını belirten Nurşah Bacı, bu rüyada Seyitgazi Sülalesi'nden saz aldığını ve bâdeli olduğunu açıklamıştır. Gördüğü rüyanın etkisiyle sazı kendi kendine çalarak öğrenen Âşık, mahlasını ise, katıldığı bir şenlikte yer alan efeler tarafından, “Yunus'tan şiir açmış-sın, Seyitgazi'den de mahlasını al” ifadeleriyle verildiğini söylemektedir.

Bir şiirinde:

*Âşk muhabbeti sorduğum zaman
Pirim bade sundu düşümde gördüm*²¹

deyip badeli âşık olduğunu belirten Ayşe Çağlayan,

Bir şiirinde:

*Pir elinden dolu içtim
Can ile hem serden geçtim*²²

diyen Âşık Emine Beyza,

13 yaşında ağır bir şekilde hasta yatarken rüyasında bâde içen ve o zamanlar çocuk aklıyla rüyasına önem vermediğini söyleyen Fatma Oflaz, 3-4 yıl sonra birşeylerin farkına varır ve irticâlen şiir söylemeye başlar.

Bir şiirinde:

*Âşk ne sorarsın benim halimi
Sivas'ta meydanı açtım da geldim
Pirler masasına sundum elimi
Serian bir bade içtim de geldim*²³

diyen ve Derdimend mahlasını kullanan Fatma Oflaz, badeli kadın âşıklarının önde gelenlerindendir.

¹⁹ Şeyma Güngör, “Şairin Yetişmesinde Bolu Kültür Çevresinin Rolü”, **Köroğlu Sempozyumu**, 12.10. 1987,

²⁰ Güven Tanyeri-A. Oktay, Âşık Nurşah, Eskişehir, 1991, s.136

²¹ Ayşe Çağlayan-M. Çağlayan, Kadırlı'de Çağlayanlar, Erzurum 1997, s.34

²² İlkın Manya, Halk Şiirinde Ana Sesi, Kadın Halk Ozanları, İst. 1983, s. 47

²³ Doğan Kaya, Sivas Halk Şairleri, Sivas,2009, C.II, s.50

Telli Suna da, 1994 yılında gördüğü bir rüya da ocağın başında aşure kaynatmakta olan ve elinde bir saz bulunan ince yapılı bir adamın elinden aşure yediğini ve bu rüyanın ardından saz da çalmaya başladığını ifade etmektedir.

Âşıklık geleneklerinden atışma kadın âşıklarımız tarafından da ustaca yapılmaktadır. Dursun Cevlanî ile Döne Sultan'ın yaptıkları atışmalardan bir bölümü:

Cevlanî:

*Ey âşık senden bir haber alam
İlk eteğin yerden sürüten kimdir
Motorlu bineğin ismi yok iken
Cansız duvarları yürüten kimdir*

Döne Sultan:

*Eylen ustam ben de verem cevabı
İlk eteğin sürten Hacer Ana'dır
Cansız duvarları yürüten veli
Hacı Bektaş Veli'ye can kurbandır²⁴*

biçimindedir. Güllühan ve Pervane'nin atışmaları ise:

Aldı Güllühan:

*Benim ile hicret etme meydana
Keserim çevreni yolsuz kalırsın
Fazlalaşır artar burada telaşın
Keserim nefesin dilsiz kalırsın*

Aldı Pervane:

*Güzel benim ile etsen bu hali
Açılmaz çiçeğin gülsüz kalırsın
Kırarım kanadın budarım kolun
Hayatta kanatsız kolsuz kalırsın*

örneklerden biridir.

Âşık Fatma Oflaz'ın:

*Derdimendim daim şahane gezdim
Nice muammalı manalar çözdüm
Ummiyem velkin kalbime yazdım
Lisanımdan gevher saçtım da geldim*

biçiminde dile döktüğü gibi, âşıklık geleneğine bağlı leb değmez, muamma çözme, tarih düşürme vb. unsurları en iyi sergileyen kadın âşıklarımızdan; Âdile Sultan, Aslı Bacı, Âşık Döne, Banu Hanım, Ozan Nurşah, Hüsniya Bacı, Nevruz Bacı, Sarıcakız, Derdimand, Şahturna sadece birkaçıdır.

²⁴ Ezeli Doğanay, Kadın Halk Ozanları Antoloji, Berlin, 1999, s. 140

**AZERBAIJAN AŞIK SANATININ İLKİN FOLKLOR
YAYINLARINDA VE YA VELİ HULUFLU'NUN
“EL AŞIKLARI” ESERİNDE**

**AZERBAIJAN ASHUG ART IN EARLY FOLKLORE
PUBLICATIONS OR THE COLLECTION OF
“FOLK ASHUGS” BY VALI KHULUFLU**

**В ПЕРВЫХ ФОЛЬКЛОРНЫХ ИЗДАНИЯХ ИСКУССТВА
АШЫКОВ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ ИЛИ В РОМАНЕ ВЕЛИ
ХУЛУФЛУ «EL ÂŞIKLARI»**

Doç. Dr. Sönmez ABBASLI*

Öz

Makalede, çok asırlı tarihe sahip olan Azerbaycan aşık sanatından bahs edilir. Aşık sanatı ile ilgili tanınmış folklor araştırmacısı V.Huluflu'nun 1927 yılında Azerbaycan'ı Tetkik ve Tettebbö Cemiyeti'nin yayımladığı “El Aşıkları” eseri araştırılmaya tabi tutulmuştur. “El Aşıkları”nın yayınlanmasında, 1923 yılında temeli konulan Azerbaycan'ı Tetkik ve Tettebbö Cemiyeti'nin emeği değerlendirilmiştir. Halk edebiyatı örneklerinin toplanması, yayını, incelenmesi ile ilgili Cemiyetin yaptığı işler her zaman dikkatle takip edilmiştir. “El Aşıkları”nın aşık örnekleri ile ilgili ilk yayın olması ve önemi iletilmiştir. Makalede, XIX yüzyılın tanınmış halk aşığı Aşık Hüseyin Şemkirli'nin “Reyhan” destanı da incelemeye tabi tutulmuştur. Aşık Hüseyin Şemkirli'nin Aşık Avakla beraber bir kaç ermeni öğrencisi de vardır. Eserde yer alan “Reyhan” destanı da Aşık Avak'ın dilinden kaleme alınmıştır. Araştırmada, Ermeni aşıklarının Azerbaycan aşık sanatına olan bağlılığı zikredilmiştir. Makalede aşık şiirinden örnekler de yer alır. Makalede, Aşık sanatı ile ilgili tanınmış araştırmacıların görüşlerine de yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: aşık, aşık-sanatı, destan, folklor, örnekler, V. Huluflu, Aşık Hüseyin Şemkirli, Aşık Avak.

* Filoloji ilimleri doktoru. Azerbaycan Milli İlimler Akademisi, Folklor Enstitüsü, Bakü/AZERBAIJAN
(abbasli-sonmez@rambler.ru)

Abstract

In the article Azerbaijan ashug art which based on a long history is looked through. Dealing with the Azerbaijan ashug art “Folk ashugs” by V.Khuluflyu, supporting by Azerbaijani Exploration and Studying Society is involved to the investigation. The role of this society in the edition of this collection is appreciated. The works of society dealing with the collecting, edition and investigating of folklore are looked through. The book of “Folk ashugs” being the first publication dealing with the ashug art and its importance are denoted. In the article the epos of “Reyhan” by Ashug Huseyn Shamkirli, the famous ashug of the XIX century is involved to the investigation. The epos is collected by armenian Ashug Avak. In the investigation the commitment of Armenian ashugs with Azerbaijani ashug art is denoted. Here also the poetic samples from ashug poems are presented. The opinions of famous folklorists dealing with the ashug art are reflected in the article.

Keywords: ashug, ashug art, epos, folklore, samples, V.Khuluflyu, Ashug Huseyn Shamkirli, Ashug Avak.

Halk Edebiyatımızın ayrılmaz kolunu oluşturan Azerbaycan Aşık sanatı, yazılı ve sözlü edebiyat arasında bir köprü rolünü üstlenmekle çok asırlı bir tarihe dayanır. Bu sanat, asla Halk Edebiyatından ayrılmamış, onu yaratıp-yaşatan aşıkların oluşturdukları mükemmel şiir örnekleri ve destan dolu halk örnekleri ile güncelliğini korumaya devam etmiştir.

İçinde yaşadığımız XXI yüzyılda da Aşık sanatı tek ülke düzeyinde değil, aynı zamanda Azerbaycan'ın sınırları dışında da dikkat merkezinde olmuştur. Bugün Azerbaycan Aşık sanatının UNESCO'nun maddi olmayan kültürel miras listesine dahil edilmesi bu sanata uluslararası düzeyde verilen en büyük değerdir.

Sözlü Halk Edebiyatımızın diğer türler gibi aşık örnekleri de dilden dile geçmiş, çok sayıda araştırmalarda, yayınlarda kendisine müstesna yer edinmiştir. Bugün de aynı o örnekler bizim faydalanıp, istinad edebileceğimiz zengin söz pınarıdır.

XVI yüzyılda okul gibi temeli konulan, XIX yüzyılda ise bir ortam gibi gelişmesini sonlandırmış aşık sanatının toplanması, yayını ve çalışma konularına XX yüzyılın başlarında başlanılmıştır.

Az önce bahs ettiğimiz yüzyılın başlarında, 1923 yılında temeli konulan Azerbaycan'lı Tetkik ve Tettebbö Cemiyeti (ATTC) şimdiki Azerbaycan Milli İlimler Akademisi'nin ilk bilimsel tabanı olarak öne sürdüğü amaç ve o amaçtan doğan çalışmalarla o dönemin bir takım bilimsel kurum ve kuruluşlardan farklılık arz etmeği başarmıştır.

Azerbaycan'ın sözlü söz sanatının öğrenilmesinde bu kurum tarafından çeşitli işlerin yapılması takdire değerdir. ATTC'nin Halk Edebiyatı ile ilgili gerçekleştirdiği çeşitli, sistemli önlemlerin temelinde Azerbaycan'ın çeşitli bölgelerine iş seyahatlerinin düzenlenmesi durur. Bu Halk Edebiyatı örneklerinin toplanılması için düzenlenen iş seyahatlerine uzmanların gönderilmesi, toplanan

folklor örneklerinin seri olarak basında yayınlanması, daha sonra ise bu işi daha geniş düzeyde yapılması amacıyla öğretmen ve öğrencilerden oluşan grupların da bu sürece katılması, Azerbaycan'ın söz sanatının yayınıni kolaylaştırmış ve toplanan örneklerle bir çok değerli eserler oluşturulmuştur. ATTC'nin yayınladığı H. Alizade'nin "Azerbaycan El Edebiyatı" (1929), H.Zeynalli'nin "Azerbaycan Atasözü" (1926), "Azerbaycan Bulmacaları" (1928), "Nasrettin Hoca Fıkraları" (1927), V. Hulufu'nun "Köroğlu" (1927), "Bulmacalar" (1928) gibi yayınlar, az önce belirttiğimiz o çalışmanın sonucudur.

Veli Hulufu'nun 1927 yılında yayınladığı "El Aşıkları" kitabı da Azerbaycan'ı Tetkik ve Tettebbö Cemiyeti'nin desteği ile Azerbaycan aşık sanatının değerli yayınlarındanndır. Bu yayının önemi ve diğer yayınlardan farkı şudur ki, "El Aşıkları" aşık sanatı ile ilgili yayımlanan ilk çalışmadır.

İlk olarak şunu belirtmek isteriz ki, bu kitabın ortaya çıkmasında büyük emek sarf etmiş V. Hulufu Azerbaycan Halk Edebiyatında kendi imzası olan bilim adamlarındanndır. Bilim adamı tarafından "El Aşıkları" nın yayına hazırlanması hiç de şaşırtıcı değildir. Çünkü V. Hulufu fedakar bilim adamı olmakla beraber hayatını sazlı-sözlü insanlarla ve Halk Edebiyatı örnekleri toplamakla geçirmiştir. Bu eser de onun sık sık Azerbaycan'ın çeşitli bölgelerine yaptığı iş seyahatlerinin sonucunda ortaya çıkmıştır. "El Aşıkları"kitabındaki metinler orjinal ve ustad aşıklardan toplanılmıştır. Belirtelim ki, bu eser Arap alfabesi ile yayınlanmıştır.

Prof. P. Efendiyevev, kitabın değeri hakkında ilginç fikirlerler söylemiştir: "V. Hulufu'nun topladığı bu örnekler orjinallığı ve yazıldığı gibi basılması açısından farklılık araz eder. Kendisi de tarihsel açıdan özel bir önem arz eder" (2, 19).

Kitaba küçük bir önsöz yazmış V. Hulufu geride kalmış, cahilliği ile seçilen eski köy hayatını tasvir etmiştir. V. Hulufu yolundan sapan hocalara halkın olumsuz tutumunu abartır. "Hoca'nın yeddisinin başı bir tencerede kaynamaz", "Hoca'nın dediğine bak, yaptığının ardından gitme" gibi ifadelerde halkın hocaya yaklaşımı ortaya çıkar. O dönemde aşıklara daha çok önem verilirdi. Bu açıdan "Aşık El Anasıdır", "Aşığa her yer ilaçtır", "Aşıktan misafir olmaz" gibi ifadelerle aşıkların halk arasındaki ilgi ve sevgisi belirtilmiştir. (3, 10).

Aşıkların şahsiyeti konusuna değinen V. Hulufu, onları genellikle amelelik, çobanlık yaparken söz söyleyerek saz çalmağı öğrenen sonra halk arasında dolaşan sanatçılar gibi sunar. Bilim adamı insanların iyi ve kötü gününde, nişanda, sünnet töreninde onların vazgeçilmez olduğunu vurgular. Köyün korunmasında hocalar önemli yere sahip olduğu gibi aşıklar da toplumda önemli yere sahiptirler.

Sovyetler döneminin ilk yıllarında aşık şiirinde yer alan temel konulardan biri din ve din inançlarının, bidatların özellikle de hocaların açıktan eleştirilmesidir. Aşıklar, hocaları eleştirerek onların iç yüzlerini topluma gösterir. Çünkü halk aşığına daha çok inanır.Bu el aşıkları gördükleri ve duydukları olayları anlatarak hayatı daha anlamlı kılarlardı. "Aşık gördüğünü çağırır" deyimini de burdan gelir. Bu aşıklar aşık şiirinin en zor şekillerine başvurmaktan korkmazlardı. Aynı zamanda onların yazmış oldukları şiirlerin çoğu saz eşliğinde okumak için söylenmiştir. Bu açıdan 11 heceli, son derece oynak ve akıcı tarzla kurulan nazımlara, koşmalara sık sık başvuruldu.

Boyun surahidir, bedenin bülul,
Ohşatdım saçların mara, Reyhan.
Aşüfte zülflerin perişan olmuş
Yek şe le destinə dara, Reyhan (3, 60).

gibi şiirler, canlı tasvirler aşık şiirlerinin özelliklerindendir.

Belirtilen yüzyılda Azerbaycan aşıkları ile komşu olan Gürcü, Ermeni, Dağıstan aşıkları da Azerbaycan aşık sanatından etkilenerek gelişmişti. Prof. İ. Abbashlı bu yaklaşımı şöyle nitelendirir: “Onları birbirinden ayırmak, tecrit etmek mümkün değildir. XIX - XX yüzyıllar da dahil olmakla bu yüzyıllarda Azerbaycanca şiir söyleyen Ermeni aşıklarının 400’den fazla olduğu gösterilmiştir. M. Nalbandyan çok haklı olarak yazmıştır ki, bu aşıkları sadece “... Ermeni ailesinde doğdukları için Ermeni olduğunu söyleye biliriz”(1, 217).

Prof. Gara Namazov’un Ermeni şairlerinin Azerbaycan aşık sanatına bağlılığı ile ilgili şöyle söyler: “Ermeni şairlerinin Azerbaycanca şiir yazması hem Azerbaycan şiirinin çok eskiliğini, hem de Azerbaycancanın komşu halklar arasında daha yaygın olduğunu gösterir” (4, 30).

XIX yüzyılın tanınmış el aşığı Aşık Hüseyin Şemkirli’nin birkaç şiiri, onun “Reyhan” destanı, aynı zamanda biyografisi de eserinde yer alır. Aşık Hüseyin Şemkirli’nin birkaç Ermeni öğrencisi olmuştur ki, bunlardan biri de Aşık Avak’dır (Aşık Evek). Aşık Hüseyin Şemkirli hakkında da ilk bilgiler Aşık Avak’ın dilinden kaleme alınmıştır. V. Hulufu’nun bu eserinde Ermeni aşığı Aşık Avak’ın (Aşık Evek) Azerbaycan aşık sanatındaki faaliyeti dikkatimizi çeker. Eserde Aşık Avak’ın biyografisi de yer alır. V. Hulufu onun şiirlerinde vezin, uyak, üslubun olmamasını onun eğitim almaması ile ilgilendirir. Onun Rusya-Japonya, Rusya-Almanya hakkındaki şiirlerde çar hükümetine karşı olan olumsuz tutumu dikkat çeker. V. Hulufu onun yiğitliğini şöyle ifade eder: “Aşık Avak elin tüm derdini kendi derdi bilip halk üzerinde bulunan her bir baskıya karşı itiraz için sazı elinde halkın dardına ağlamıştır:

İnsan tapılmaz mitleri koyluya
Aşık gerek bunu her yerde söylüye
Yurdlar gördüm, pişikle, itler uluya-uluya
Hele çox yurdlar da viran olacaq (3, 16).

Hiç şüphesiz ki, ortaçağda oluşmuş destanlar ve zengin gelenekler yeni destanların oluşumunda doğrudan katkıda bulunmuştur. Yeni destanlarda ustad aşıkların hayatı, sanatı ve yetenekleri yansıtılır. Tabii ki, bu destanların da ilk versiyonları olmuş ve ondan kaynaklanan daha mükemmel versiyonlar ortaya çıkmıştır. Prof. G. Namazov şöyle belirtmiştir: “Bu destanların ilk versiyonları aslında bu aşıkların kendileri tarafından oluşturulmuş, daha sonra onların öğrencileri tarafından daha da genişletilerek, bir kadar da romantikleştirilmiştir. (4, 89).

Aşık Hüseyin Şemkirli’nin “Reyhan” dastanı da bu tür destanlardandır.

Belirtelim ki, bu destan da Aşık Avak’ın dilinden kaleme alınmıştır. Destan aşıklara özgü bir genellekle başlar: “Eski dönemde âşıklar arasında şöyle bir gelenek varmış: aşık birbirleriyle karşılaşınca deyişerlermiş. Bu değişimede kim kimin sorusuna cevap veremezse sazını alarak diğerinin önüne koyar, ona teslim olur. O

da isterse, sazını alıp aşığı serbest bırakır, isterse ona hizmet eder. "(3, 51). Bize ilginç gelen "zerbiyle yapışma" ifadesi sataşma, laf atma gibi takdim edilir.

Eserin kahramanı Reyhan Nahçıvan papazının kızıdır. On sekiz aşıkla değişerek karşısındakını yenerek onları tutsak etmiştir. Şehri isimli bir Ermeni aşığı da ona yenilmiş ve ondan kurtulmak yolunu Nahçıvan'ın koçu hanlarından olan Kalvalı hane mektup yazarak Aşık Hüseyin Şemkirli'ni getirtmekde görür. Aşıklar sabah akşam Aşık Hüseyin'in yolunu beklerler. Değişme günü Nahçıvan ahalisi "Koç meydanı" na toplanır. Kalvalı Han Reyhan'a böyle bir şart koşar ki, eğer Aşık Hüseyin'i bağlasa onu zindana atıp istediğini yapabilir, eğer Aşık Hüseyin Reyhan'ı bağlasa onda on sekiz aşığı serbest bırakarak onun emrinde çalışacaktır. Reyhan bu teklifi kabul eder. Böylelikle Reyhan'la Aşık Hüseyin'in ilginç değişmesi gerçekleşir. Onların dilinden söylenen bu değişimde aşık şiirinin güzelliği bir daha öne çıkar. Nice aşıkları yenen Reyhan söz bağlamasında ustad olduğunu şöyle ifade eder:

Kim oldu hündür, kim oldu alçak,
Çohların salmışan meydandan kaçak,
Yokdur benim tek bir gendi gonag,
Geldiyi yolları azarlar bir-bir(3, 66).

Ama Aşık Hüseyin de önemli aşıklardandır. O, kendi ustadlığını kanıtlamış bir sanatkardır. Uzun yıllar aşık edebiyatı ile ilgili araştırma yapan bilim adamları Aşık Hüseyin Şemkirli'ni ustat aşık olduğunu söylerler. Tabii ki, o da Reyhan'a kendi sözünü söyleye bilir. Kendinin arif olduğunu düşünerek ona cevabında şöyle der:

Sona kimi sığal verib teline,
Gend şeker ezilibdir diline,
Düşmüsen men tek arif eline,
Çekdireyim seni cezana bir-bir (3, 66).

Bu değişimi Aşık Hüseyin kazanır. Reyhan'ın cevabı verir. Daha sonra Reyhan bağlama söylemeye başlar. Burada da her iki aşığın bağlama yeteneği gösterilmiştir. Aşık şiirinin örneklerinde Aşık Hüseyin'in üstünlüğü kanıtlanmış ve o Reyhan'ın hapsedtiği aşıkları serbest bırakır. Aşık Hüseyin, Reyhan'ın kendisinin işaret ettiği "sen Müslüman, ben Ermeni" ifadesini hatırlatarak, onların görüşüne neden olan Ermeni aşığı Şehriyar'la evlenmeği tavsiye eder. Kendisi ise onunla ebedi dost olmaya karar verir.

Belirtmek isteriz ki, "Reyhan" destanı diğer aşk destanları gibi geleneksel olarak ustadname ile başlayıp "duvakkapma" ile sona erer, hacim itibarıyla küçük olsa da bir destan gibi meşhurdur.

V. Hulufu bu esere, aynı zamanda Aşık Hüseyin Şemkirli'nin mükemmel bir ustadnamesini, Aşık Elesger, Hasta Kasım, Kurbanı, Dede Yadigar, Aşık Avak ve şair Hidayet'in birkaç tanınmayan eserini, onların hayat ve edebi kişiliğine dair olguları dahil etmiştir.

Genellikle, V. Hulufu'nun aşık sanatı ile ilgili bu değerli eserin yeniden yayınlanması takdire değer bir çalışmadır. Bu işte onu transliterasiya yaparak yayına hazırlayan Halk Edebiyatı araştırmacıları, meslektaşlarımız filoloji ilimleri doktorları Rıza Halilov ve Afak Hürremkızı'nın emeği büyüktür.

Umarız ki, böyle önemli eserler yeniden yayınlanarak ikinci kez hayat kazanacak.

KAYNAKLAR

- 1.Abbaslı İ., Folklorşünaslık Arayışları, II ciltte, I cilt, Bakü, Nurlan, 2009, s. 512
- 2.Əfəndiyev P., Azərbaycan Folklorşünaslığı (1920-1930-cu illər), Bakü, N.Tusi adına ADPU'nun matbaası, 1997, s. 118
- 3.Huluflu V., El Aşıqları (Transliterasiya yapanlar ve yayına hazırlayanlar: Rıza Halilov, Afak Hürremkızı; redaktoru: İsrail Abbaslı), Bakü, 2013, s. 92
- 4.Namazov G., Azərbaycan AşıkSanatı, Bakü, Yazıcı, 1983, s. 192

TÜRKLERDE EHLİBEYT SEVGİSİ

AHL AL-BAYT (EHL-İ BEYT) LOVE IN TURKS

ЛЮБОВЬ EHL-İ BEYT В ТУРЕЦКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Necdet BAYRAKTAROĞLU*

Öz

Ehl-i Beyt kelime anlamı olarak “Ev Halkı” demektir. Ancak, Müslümanlar arasında Ehl-i Beyt anlatım olarak; Hz. Peygamberin evlatları, soyu olarak kullanılmıştır. Ehl-i Beyt; Hz. Peygamber, Hz. Ali, Hz. Fatıma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin’dir. Sahih hadisler Ehl-i Beyt’i bu şekilde sıralamaktadır.

Ehl-i Beyt’in sevilmesi ve saygı duyulmasına ilişkin pek çok hadis bulunmaktadır. Bu hadisler, yalnızca Ehl-i Beyt’e ilişkin değil; tek tek mensuplara da aittir. Mesela; yalnızca Hz. Ali’ye ait sahih hadisler kaynaklarda epeyce yer tutar.

Yazıda; mezhebi, mensubiyeti, kavmi, coğrafyası, zamanı, dönemi ne olursa olsun, tüm Müslümanların Ehl-i Beyt sevgisi anlatılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ehl-i Beyt, sevgi, hadis, Hz. Peygamber, Hz. Ali, Hz. Fatıma, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin.

Abstract

Word meaning of Ahl al-Bayt (Ehl-i Beyt) means “Household”. However, among the Muslims, the Ahl al-Bayt used as Hz. Mohammad’s progeny and lineage. Ahl al-Bayt is Hz. Prophet, Hz. Ali, Hz. Fatima, Hz. Hasan and Hz. Hüseyin. The Ahl al-Bayt in authentic/sahih hadiths; is listed as such.

There are many hadiths about the love and respect of the Ahl al-Bayt. These hadiths are not about the Ahl al-Bayt alone; belong to individual members. For example, only Hz. Ali hadiths take place in quite a few sources.

In the article, regardless of sect, membership, people, geography, time, period; all Muslims are describing the love of Ahl al-Bayt.

Keywords: Ahl al-Bayt, love, hadith, Hz. Prophet, Hz. Ali, Hz. Fatima, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin.

* Em. Cumhuriyet Savcısı. Araştırmacı-Yazar/TÜRKİYE
(necdetbayraktaroglu@hotmail.com)

Allahü Tealâ yeri, göğü, güneşi, ayı, yıldızları, denizleri, dağları, canlıları, tüm âlemi yaratmış, her türlü canlıları da çeşit, çeşit meydana getirmiştir. Bu canlılar içinde insanı en mükemmel yaratmış, yaratanını tanımaması ve buyruklarına uymasını, ona ibadet etmesini istemiş, hayatında sorumlu olduğu görevleri yerine getirmesini belirtmiştir. Bu görev ve sorumluluklarını yapması için bilgileneceği kitaplar indirmiştir. Yüce Allah, bu kitaplardaki bilgileri uygulayacak, anlatacak ve dinini yayacak ve aydınlatacak insanlara peygamberler görevlendirmiştir. Bu peygamberlerden birisi ve sonuncusu olan İslam dinimizin Peygamberi olan Hz. Muhammed'dir. Kuranımız Enbiya Suresi 107. Ayetinde Hz. Peygamber efendimiz için **“Biz seni tüm âlemlere rahmet olarak gönderdik”** denilmektedir.

Peygamberimiz Hz. Muhammed 571 yılında doğmuş olup, babası Abdullah, annesi ise Aminedir. Babası, peygamberimiz doğmadan iki ay önce ölmüş, daha sonra 6 yaşında iken de annesi vefat etmiş ve yetim kalmıştır. Dedesi Abdül-müttalip yaşlı olduğundan bakımı ve yetiştirilmesi için kardeşi ve Hz. Ali'nin babası Ebu Talip'e emanet etmiş, daha sonra oda ebedi hayata intikal etmiştir. Ebu Talip'in evinde büyüyen Peygamberimiz, zengin ve saygın yeri olan ticaretle uğraşan Hz. Hatice ile 25 yaşında evlendi. Yüce Allah tarafından Peygamberlikle onurlandırılıp, insanlara İslam dinini tebliğ etmesi için kutsal kitabımız Kuran'ı Kerim'i gönderdi. Hz. Hatice ile evliliğinden doğan Hz. Fatıma gelişip büyüyünce 15 yaşlarında iken 20 yaşlarında olan Hz. Ali Efendimizle evlendirildi. Bu evlilikleri sonucunda Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin adlı iki evlatları oldu.

H. Peygamberimiz, H. Ömer, Hz. Ebubekir, Hz. Osman ve Hz. Hamza'nın İslam'a girişi ile daha kuvvet bularak, İslamiyet'i yaymak için büyük mücadeleler verdi. Düşmanları tarafından öldürüleceği endişesi ile Hz. Ali'yi kendi yatağına bırakarak, Cenab-ı Hak tarafından güç şartlar altında Hicret etti.

H. Peygamberimiz İslamiyet'i yayarken, Yüce Allah tarafından gönderilen Ahzap Suresi 33. Ayette **“Hem vakarınızla evlerinizde oturun, eski cahiliye de olduğu gibi açılıp- saçılmayın, namazı kılın, zekat verin, Allah'a ve peygamberine itaat edin! Ey Ehl-i Beyt (Peygamberin soyu), Şüphesiz Allah sizden kusuru, pis şeyleri giderip tertemiz yapmak ister”** diye buyruğunu belirtmiştir. Bu ayetin Ümmü Seleme'nin evinde inildiğini belirten Tirmizi de kendi Sünen'inde Ümmü Seleme'nin rivayetini şöyle açıklamaktadır: **“Resulullah abasını Hasan, Hüseyin, Ali ve Fatıma'nın üzerini örterek buyurdu ki: “Allah'ım Bunlar benim Ehl-i Beyt'im ve yakın akrabalarımıdır; onlardan her türlü kötülüğü gider ve onları tertemiz kıl.”** Ümmü Seleme de **“Ben onlardan mıyım ya Resullullah”** diye sordum. Hz. Peygamber: **“Sen hayır üzeresin”** diye buyurdu. Sünneni Tirmizi, C.5, S.35/3205; Kitab-u Tefsir C.5, S.663/3787 ve S.669/3871, (1)

Ahmed b. Hanbel Müsnedin'de, Hakim Nişaburi Müstekrek'inde, Zehebi Telhisu'l Müstekrek'tesinde, Buhari Tarihu'l-Kebir'inde, Tirmizi el-Camiu's-Sahih'inde, Taberani el-Mu'cemu'-Kebirinde, İbni Arabi Ahkamu'l-Kuran, Tahavi Müşkulu'l-Asar adlı eserlerinde Ehl-i Beyt'ten maksadın Hz. Ali, Fatıma, Hasan ve Hüseyin olduğunu belirtmişlerdir. (2) Hadis de açıklanan kir ve pislikten maksat, Ehl-i Beyt'in Allah'a karşı günah ve isyanda bulunmaması, günaha ve İtibarsızlığa düşmemesi anlamındadır.

Ehl, nesep ve aidiyeti bildirir. Ehl-i Beyt, kelime anlamında **“Ev halkı”** demektir. Ancak, Müslümanlar arasında ise Ehl-i Beyt anlatım olarak, Hz. Peygamberin evlatları, soyu olarak kullanılmıştır. Bu ise, birçok hadislerde belirtildiği üzere, Hz. Ali, Hz. Fatıma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin olduğu ifade edilmektedir. Hz. Peygamberin Ehl-i Beyt’inden maksat olarak, bazı görüşlerde Hz. Peygamberdir, bazı görüşler de Hz. Peygamberin yakın akrabaları (Kureyş, Haşimi ve Abbasi oğulları) olduğu, bir kısım görüşlerde de Hz. Peygamberin ev halkı ve eşleri olduğu, diğer bir kısım görüşlerde de sahabeler ve ashabı hakkında söylendiği belirtilmektedir. Keza, Hz. Peygamberin hanımlarından hiç biri bu ayetin ve hadisin kendileri hakkında olduğunu söylememiş ve iddia etmemişlerdir.

Hz. Peygamberimizin Ehl-i Beyt’i ve onları sevmeye dair birçok hadisleri vardır. Bunlardan bazıları ise şunlardır:

“Ümmetinden Ehl-i Beyt’imi sevenlere şefaate edeceğim”, (Munavi II, 207; Sabban S.112 (3) **“Allah’ı sizi rızıklandırdığı için sevin; beni Allah’ı sevdiğiniz için sevin; Ehl-i Beyt’imi de beni sevdiğiniz için sevin”** Sünnen-i Tirmizi C.5 S.664/3789; Hilyetu’l-Evliya ve Tabakai’l-Evsiya / Ebu Naim-i İsfehani C.3 S.211; Beyrt-Daru’l-Kutubu’l-Arabi, Tarih-u Bağdat C.4 S.159; Usdu’l-Gabe C.2 S.13; (4) Ebu Zer’den naklen Hz. Peygamberimiz **“Şüphesiz içinizde Ehl-i Beyt’imin durumu Nuh’un gemisi gibidir. Kim ona dâhil olursa kurtulur. Binmeyen helak olur”** demiştir. İbn-i Kesir, Tefsir IV, 114; Heytemi, 148, 150 151, 153 (5)

Hz. Peygamberimiz, Ehl-i Beyt’inden Hz. Ali, hakkında şöyle demektedir:

“Ben ilim şehriyim, Ali de onun kapısıdır; bu şehre girmek isteyen kapıya gelsin” Sünen-i Tirmizi C.5 S.637/3723; Mesabihu’s-Sünne C.4 S.174/4772; Camiu’s-Sağır C.1 S.415/2704; el-Bidayet-u Ve’n-Nihaye C.7 S.372; Hilyetu’l-Evliya C.1 S.64 (6)

“Ali bendendir ve ben Ali’denim; o, benden sonra bütün müminlerin velisidir” Müsned-i Ahmed C.4 S.439; Sünen-i Tirmizi C.5 S.632/3712; Hasaisu’n-Nesai S.63 ve 75; el-Musannef/ İbn Ebi Şeybe C.7 S.504/58; Mu’cemu’l-Kebir/ Taberani C.18 S.128/265; Camiu’l-Usul C.8 S.652/6493 (7)

Hz. Peygamber ve ashabının büyük uğraş ve mücadeleleri sonucunda Mekke fetholundu ve Kabe’ye giden yollara güven sağlandı. İslamiyet Arap kabileleri arasında yayıldığı gibi bölge çevresine genişledi ve her tarafa yayılmaya başladı. Hz. Peygamberimiz vefatından iki ay kadar önce Veda Haccından dönerken Gadir-i Hum denilen yerde konaklamış ve ashabın toplanmasını istemiş ve şöyle demiştir:

“Şüphesiz ben (ölüme) çağrıldım ve icabet ettim. Şüphesiz aranızda size iki önemli şey (sekaleyn) bırakıyorum. Bu iki şeyin birincisi Allah’ın kitabıdır. O’nda hidayet vardır. Allah’ın kitabı ile amel edin ve O’na yapışın. Diğeri itretim, Ehl-i Beyt’imdir. Öyleyse iyi düşününüz, o ikisi hususunda bana nasıl iyi bir halef olacaksınız? Ehl-i Beyt’im hakkında Allah adına öğüt veriyorum, siz Onları tutar, Onlara sarılırsanız, benden sonra ebediyen sapıklığa düşmezsiniz. Bu ikisi Cennetteki Havz kıyısında bana ulaşınca, benimle buluşuncaya dek birbirinden ayrılmaz”.

Bu konuyu doğrulayan birçok kaynak bulunmaktadır. İmam Tirmizi Sunen’inde, İmam Hanbel Müsned’inde, Ebu Davud Sünen’inde, İmam Fahrüddin

Razi Tefsi-i Kebir’inde, İmam Gazali Sırru’l-Alem’inde, İmam Şafi Nihaye’de, İmam Ahmet Salebi Keşfü’l-Beyan’ında, Tarih-i Bağdadi’de, Tarih-Taberi’de ve Darrü’l-Mensur C.2, S.298; Fethü’l-Kadir C.3, S.57; Tefsiru’l-Manat C.2, S.463; Muhammed İsmail Sahih-i Buhari :1, S.373; Maliki Füsulu’l-Mühimme S.24 gibi daha birçok İslam tarihçilerinin eserlerinde Gadir-i Rum olayını ve Hz. Peygamberimizin hutbesindeki sözünü ittifakla doğrulayarak, vasiyetini yaptığını ve Hz. Ali’yi kendisine vasi tayin ettiğini belirtmişlerdir. (8)

Ancak, Emevi Ve Abbasi dönemlerinden beri devam eden anlayış ve bakış ve yanlış yorumlarda, Hz. Peygamberimizin iki emanet bıraktığı, birincisinin Kuran, ikincisinin ise sünneti şeklinde açıklamada bulunmaktadırlar. Bu konun aydınlığa çıkarılmaması ve inanlara gerçek ve doğru bilgi verilmemesi büyük vebal ve sorumluluktur.

Daha sonra Hz. Peygamberimiz Mekke’den ayrılarak Medine’ye geldi, ancak hastalandı. Vefatının hemen arkasından hilafet derdine, davasına düşüldü. Hz. Ömer’in teşviki ve ona biat etmesi ile Hz. Ebubekir Halife seçilmiş bulunmaktadır. Daha sonra Hz. Ebubekir vasiyeti üzerine Hz. Ömer Halife oldu. O da, vefatına yakın Hz. Osman’ın Halife olmasını sağladı Hz. Osman, Emevi soyundan olup, aynı zamanda Muaviye amcaoğludur. Halife olduktan sonra İslam’ı Emevi hanedanlığına çevirerek, İslam’ı saltanat hayatına dönüştürmüştür. Muaviye’yi Şam’a vali tayin edip, Emevi soyu taraftarlarına makamlar, rütbelere dağıtarak ve imtiyazlar vermiştir. Öldürülmüş olarak bulunan Hz. Osman’ın yerine Hz. Ali Halife oldu.

Hz. Ali, Hz. Peygamberimizin amcaoğludur ve 5-6 yaşlarından itibaren Hz. Peygamberimizin evinde eğitim ve terbiyesini aldı. 13 yaşından itibaren de İslam’ın savunucu ve Hz. Peygamberimizin yardımcısı oldu. Halifelik dönemin de birçok olaylar yaşandı. Muaviye gelip ona biat etmedi ve savaş açtı. Hz. Ali bir sabah camide namazını kılarken Mülcem adında biri tarafından zehirli kılıçla başına vuruldu, Hakkın rahmetine kavuştu. Hz. Hasan, babası Hz. Ali’nin şehadetinden sonra hilafet makamına oturdu. Ancak Muaviye’in baskıları üzerine zorda kalan Hz. Hasan Muaviye ile anlaşmak zorunda kalarak halifelikten vazgeçti. Muaviye Hz. Hasan’ı, karısı Cude’ye zehirleterek öldürttü.

Halifeliği eline alan Muaviye, Hz. Ali ve Ehl-i Beyt taraftarlarını ortadan kaldırmaya başladı. Valilere talimat göndererek Ehl-i Beyt ve yanlılarını dövdüler, hapsedtiler ve şehit ettiler. Muaviyenin ölünce oğlu Yezid halife oldu ve Hz. Hüseyin ve taraftarlarına kendisine biat etmesini, yoksa başlarının kesileceğini emretti. Yezid’in halifeliğini kabul etmediler. Bunun üzerine Hz. Hüseyin’e karşı baskı yapmaya ve zulüm etmeye başladılar ve Kerbelâ denilen yerde Hz. Hüseyin ve yanındaki 72 kişiyi merhametsizce kılıçtan geçirdiler.

Yüce Allah Kuran’ı Nisa Suresi 93. Ayetinde şöyle buyurmaktadır: **“Kim bir mümini kasten, isteyerek öldürürse, artık onun cezası cehennemde ebedi kalmaktır. Allah ona gazap etmiş, lanetlemiş ve büyük bir azap hazırlamıştır.”** Maide Suresi 32. Ayette **“Kim bir cana kıyarsa, bütün insanları öldürmüş olur. Kim bir canı kurtarırsa, bütün insanları kurtarmış olur”** denilmektedir. Zulmedenler için Kuranı Kerim Şura Suresi 21. Ayette **“Gerçekten zalimler için acı bir azap vardır”** demektedir.

Kuran'ımız Hucurat Suresi 10. Ayetinde Müslümanlar için **"Şüphesiz ki müminler kardeşir..."** denilmekte, Hz. Peygamberimizde **"Mümin Kardeşinin aynasıdır. Mümin müminin kardeşidir. Onun malını korur ve onu kollar"** demektedir.(Buhari)

Muaviye ve oğlu Yezid, Peygamberimizin yakınlarını öldürerek ruhunu incitmişlerdir. Kuranımız Ahzap Suresi 57. Ayette ise bu konuda **"Allah'ı ve Peygamberini incitenlere, Allah dünyada da ahrette de lanet eder. Onlara alçaltıcı bir azap vardır"** denilmektedir.

Hilafet, Allah'ın hâkimiyet hakkının yeryüzünde tecelli etmesi için, İslam hükümlerini uygulamaya koymaktan sorumlu makamın adı olup, **"Halifelik"** olarak da adlandırılmaktadır. Bu makama gelen kişiye halife denilip, Hz. Peygamberin halefi olmaktadır. Asıl önemli olan bu makam da, Allah'ın hükümlerini mutlak ölçü olarak kabul etmektir. Allah'ın yeryüzünde ki hâkimiyetinin temsil edilmesi, hilafet makamı ile bütün Müslümanlara yönetilmiş olduğundan, halife olacak kişilerin istişare sonucu seçimle bu makama gelmeleri gerekmektedir. Allah'ın ve Resulü'nün hüküm koyduğu yerde, gelen halifeler kendi başlarına ve düşüncelerine göre hüküm koyamaz. Muaviye, oğlu Yezid ve Emevi soyu, İslam'ı saltanat düzenine dönüştürmüşler, dünyevi çıkarları, kibir ve gururları, hırsları uğruna Hz. Peygamberin nesline acıyı, işkenceyi ve ölümü reva görmüşler, saltanatları için İslam'ı emellerinde kullanmışlardır.

Pir Sultan Aptal bu konuda şöyle demektedir: **"Yarın hakkın divanına varılır/ Huzur-u mahşer günü sual sorulur / Hak nizam, terazi orada kurulur / Orada haklı, hakkını asla gerektir."**

Kerbela faciası ile Müslümanlara ve Ehlibeye inananların gönüllerine sönme-yecek bir acı ve ateş bırakılmıştır. Peygamberimize ve emaneti Ehl-i Beyt'ine zulüm ve ihanet edilerek, Müslümanlar arasında ikilik doğmasına sebep olmuşlardır. Daha sonra da Hz. Ali ve Ehl-i Beyt taraftarlarına Alevi ve Bektaşiler denilmiştir. İslam âleminde, Hz. Peygamberimiz ve torunlarını seven, sayanlar o günün acı ve üzüntüsünü hatırlar ve yaşarlar. O gün **"Aşure Günü"** dür, matem günüdür ve Muharrem ayının onuncu günü olup, Miladi 10 Ekim 680 yılıdır. O günün anısına, acısına, şehitlerin ruhuna on gün oruç tutulur, aşureler pişirilir, dualar okunur, hatimler indirilir ve seven gönüllerde yaşatılır.

Kerbela da Hz. Hüseyin'in şehit edilmesinden sonra Emevi baskısından, zulmünden ve öldürülmekten kaçan birçok Ehl-i Beyt ve taraftarlarından bazıları perişan bir vaziyette Orta Asya'ya göç etmiş, Horasan, Türkistan ve Maverâünnehir bölgelerine yerleşmişler ve Türklere sığınmışlardır. İslam'ın Türkler arasında hızla yayılmasına sebep olmuşlardır.

Yusuf Has Hacip Kutadgu Bilig adlı eserinde, Ehl-i Beyt'in Türkler arasında gördüğü sevgi ve saygıyı şöyle ifade etmektedir: **"Hizmetkârlardan başka ve beyin adamları dışında, münasebette bulunacağın kimselerden bazıları, Peygamberin neslidir. Bunlara hürmet edersen, devlet ve saadete kavuşursun. Bunları pek çok ve gönülden sev; iyi bak ve yardımda bulun. Bunlar, Ehli Beyt'tir. Peygamberin uğurudur. Ey kardeş! Sen de onları, sevgili Peygamber hakkı için sev."**(9)

Türk-İslam kültürünün harmanlandığı Türkistan'da Ahmet Yesevi'nin yaktığı İslam iman ateşi ve Ehl-i Beyt sevgisi gelişerek büyüyen yetiştirdiği Erenler, Veliler, Pirler, Ahiler, Şeyhler, Alimler, Gaziler, Alpler, Anadolu ve Balkanlara kadar taşındıkları bu iman ateşini ve Ehl-i Beyt sevgisini yaymışlardır. Arslan Baba, Ebu Müslüm Horasanî, Abdulkadir Geylani Şeyh Edibali, Taptuk Emre, Yunus Emre, Koyun Baba, Osman Baba, Galip Dede, Hacı Bayram ve Hacı Bektaş Veliler, Ahi Evren ve Mevlana, Sarı Saltuklar, Balım Sultan, Abdal Musa gibi niceleri bulundukları bölgelerde insan gönüllerinde bu ateşi yakmaya, sevgi, hoşgörü, hak ve hakikati, adaleti hâkim kılmaya çalışmışlardır.

Hz. Peygamberimizin Ehli Bet'ine ve soyuna sevgi, saygı ve ilgi Emeviler sonrası ilk defa Abbasiler döneminde başladı ve kurulan "Ensab Nikabeti" ile hizmet verilmesi sağlandı. Nakiblerin vazifeleri, Ehl-i Beyt'e sevgi ve onlara karşı muhafaza ya yönelikti.

Selçuklu ve Osmanlı Sultanları topraklarına gelen Ehl-i Beyt mensuplarına hiçbir ülkede görülmeyecek şekilde itibar göstermiş, iltifat etmiş ve yakından alaka-dar olmuşlar ve onlara icazetnameler vermişlerdir. Anadolu'da seyyidlik icazetna-mesinin ilk defa 734 yılında Kureyşan Ocağına verilmiştir. (10) Karahanlılar da **"Peygamber uruğunun Peygamber hakkı için ve onun namına sevilmesi"** öğüt-lenmekteydi. (11) Anadolu Selçuklularına ait bir temlik beratında, seyyidlere yararlı olma ve iyilik etmenin şefaât vesilesi olacağı ifade edilmiştir. (12) Seçuklular dö-ne-minde I. Alaaddin Keykubat, Erzincan bölgesine gelerek orada yaşayan oymakların ileri gelenlerini bir araya toplamış ve İslam dinini en iyi bilen kişilerin tespiti iste-miştir. Yapılan araştırma ve seçilme sonucunda, Ehli Beyt soyundan olan Seyyidlerin, daha ilimli, ahlaklı ve dini bilgileri yüksek çıktığı görülmüştür. Bunun üzerine Sultan Keykubat, dini bu kişiler tarafından öğretilmesini istemiş, onlara Hz. Peygamber neslinden geldikleri için icazetnameler vermiştir. (13)

Osmanlı Devleti kurtularından Ertuğrul Gazi, Osman Gazi, Orhan Gazi ve de-vam eden padişahlar, Allah'a, Hz. Peygambere, Kuran'a bağlı, Ehl-i Beyt'e sevgi ve saygı içinde idiler. Orhan Gazi mezarının üzerinde **"Ya Rabbim! Bizi ahret günü Ehli Beyt'in şefaâtinden mahrum bırakma ve onları bizden razı et"** diyerek, onla-ra olan sevgisini dile getirmiştir. (14)

Ehl-i Beyt soyunda, Hz. Hasan'ın soyundan gelenlere **"Şerif"**, Hz. Hüseyin'in soyundan gelenler de **"Seyyid"** denilirdi. Bunlara gösterilen sevgi, saygı ve itibar nedeniyle, onlara ait işleri görmek için, mensuplarına mahsus özel kaide ve düzen-lemeler yapılmış, teşkilatlar kurulmuş buna da **"Nakib-ül-eşraf"** deniliyordu. (15) Bu görevli, Hz. Peygamberin torunları olan kişilerin işlerine bakar, neseplerini kayıt altına alma, doğumlarını ve vefatlarını deftere geçirme ve itibarlarını zaafa uğratacak hal ve hareketten ve günaha girmekten koruyup, İslam edebine göre yaşamalarına itina gösterirlerdi. Çalışma imkanı olmayan ve muhtaç durumda olanlara da maaş bağlanır, vakıf ve imaretlerden pay verilir, vergiden muaf tutulurdu. Seyyid ve Şerif-lere verilen belgeye **"Siyadet Hücceti"** denilirdi. İlk Nakib-ül-Eşraflık Yıldırım Bayezid zamanında kurulmuş, ilk göreve tayin edilen Hz. Peygamberin neslinden Seyyid Ali Nata bin Muhammed'dir. Bunlar devlet merkezinde bulunur, kendi ko-nakları olur ve maiyetinde çalışanlar bulunurdu. Taşrada da yine Ehl-i Beyt soyun-

dan Nakib-ül-Eşraf kaymakamları olurdu. Vazifeleri arasında, padişaha kılıç kuşandırma ve teslim edilen **“Sancak-ı Şerifin”** taşınması da var idi. Padişah sefere gittiği zaman yanında Nakib Efendiye ve Seyyid ve Şerifleri de götürürdü. Savaş sırasında Sancak-ı Şerif altında Seyyidler ve Şerifler **“Tekbir ve Salavat-ı Şerif”** getirirler ve dualar okurlardı.

Alevilik, Hz. Ali'nin soyuna verilen bir isim olarak belirtmektedir. Alevilik, İslam'dan ayrı bir din ve inanç olmadığı gibi ayrı bir ırkta değildir. Onlar da İslam dinine ve Ehl-i Beyt anlayış ve yaşayışına göre inançlarını sürdürdüklerini söylemektedirler

Kuranımız Enam Suresi 159. Ayetinde **“Dinlerini parça-parça bölüp, bölük-bölük fırkalara ayıranlarla hiçbir ilginiz olamaz ve şüphe yok ki onların bu hareketlerini Allah soracaktır...”** denilmektedir. Kuran'da ve Hz. Peygamberimizde, İslam dininde mezhep yoktur. Bu konuda Aşık Veysel ne güzel söylemektedir: **“Koyun kurt ile gezerdi, fikir başka başka olmasa”** Hz. Mevlana'da şu şekilde ifade etmektedir: **“Bu alemde sevgiye dair ne varsa, / Biz orda varız. / Kavgaya, ikiliğe, savaşa ne varsa, / Biz orada yokuz”** demiştir.

Yüce Allah, Kuran'ı Keriminde Müslümanların kardeşliği konusunda açıkça durumu belirtmiştir. Şura Suresi 13. Ayetinde **“... Dini doğru tutun, ayrılığa düşmeyin”** diye belirtmektedir. Hz. Peygamberimiz bu konuda şöyle demektedir: **“Ey Allah'ın kulları kardeş olun. Müslüman Müslüman'ın kardeşidir. Ona zulüm etmez. Ondan yardım elini çekmez ve onu küçük görmez. Takva işte buradadır.** (Müslim)

Tarih, son derece hırs sahibi makam ve mevki düşkünü, İslam dinini kendi hesap ve emellerine göre insanlara zorla uygulamaya çalışan Muaviye ve Yezid gibi ondan sonra gelen kişileri açıkça yazmalıdır. Bu üzüntü, acı ve yara yalnız Alevilerin, Bektaşilerin, Şiiilerin değil, bütün Müslümanların, Türk-İslam âleminindir. Müslümanlar birçok fırkalara bölünmüş ve ayrılıklar yaşanmış, yaşanmaktadır. Bu farklılıklar düşmanlıklara dönüşmüş, zulme, savaşa ve katliamlara sebep olmaktadır. Tüm Müslüman'ların ve insanlığın saadeti, akli ve ilmi olarak yaşanacak dinimiz İslam'dadır. Hz. Muhammed'in getirdiği İslam dininde ayrılıklar, Alevilik ve Sünnilik yoktur, olmamalıdır. Yalnızca Kuran esaslarına dayalı İslam dini vardır.

Türk Milletinin gönlünde Ehl-i Beyt, çok özel ve önemli bir yere sahip olup, onlara karşı sevgi ve saygı doludur. Türkler, ne Muaviye, oğlu Yezid, ne de Arap, Emevi ve Abbasi Müslüman'ıdır. Kuran inancına bağlı olarak yaşayan Müslüman'lardır. Bu nedenle Ehl-i Beyt gerçeği bilim gözü ile incelenmeli ve Türk Milleti gerçekleri, doğruları, yaşananları, bilmelidir. Hatalar nerede, ne zaman ve kimler tarafından yapıldı ise bunları bilmek zorundayız. Bu hak ve hakikat, bu milletin temel inanç ve bilme hakkıdır. Hacı Bektaş Veli'nin şu önemli sözü ile bitirelim.

“Bir olalım, iri olalım, diri olalım. Ama hakkı üstün kılalım” Bu yol Allah'ın emri olan Kuran yoludur.

KAYNAKLAR

- 1-2-4-6-7-Merkezu'r-Risale-Çev.Cafer Bendiderya- Ehl-i Beyt Sevgisi- Kevser Yay.-İst.2010-S.17,19,54,110
- 3-5-8-11-12-15-Prof. Dr. Murat Sarıcık- Ehl-i Beyt'i Sevmek- Nesil Yay.-İst.2010-S. 59, 51, 42, 47, 156, 237
- 8- Abdullah Turan-Ehl-i Beyt Mektebinde Temel İnançlar- Al-i Taha-İst.1999-S.365, 367
- 9-10-13-15-Ömer Menekşe-Ehl-i Beyt Sevgisi-Diyanet İşleri Başk. - Ank.2006- S.38, 40, 48
- Prof.Dr.Abdurrahman Küçük-Türkistandan Türkiye'ye Alevilik-Bektaşılık-Berikan Yay.2009
- Lesley Hazelten- Peygamberlerden Sonra- Kitabix Yay.-İst.2012
- Allame Murtaza Askeri-Ehl-i Beyt ve Ehl-i Sünnet Ekolleri-Kevser Yay.-İst.2005
- Ali Kirazlı - Ehli Beyt'e Doğru - Kevser Yay.- İst.2006
- Hüseyin Avni Erdemir-Kuran'da Ehlibeyt ve Oniki İmamlar- Ank.
- Musa Aydın-Ehli Beyt Kimdir-Kible Dergisi-Yıl 5-Sayı 20- Yaz 2006

ҚОЖА АХМЕТ ЙАСАУИДІҢ ЕКІ ТҮЛІ ӨМІРБАЯНЫ

HOCA AHMET YESEVI'NİN İKİ ÇEŞİT BİYOGRAFİSİ

TWO DIFFERENT BIOGRAPHIES OF KHOJA AHMET YASSAWI

Doç. Dr. Zikiriya ZHANDARBEK*

Аннотация

Бұл мақалада Қожа Ахмет Йасауидің өмірбаянына қатысты екі түрлі деректің шығу негіздеріне талдау жасалып, қайсы дерек дұрыс, қайсы дерек қате деген мәселелерге талдау жасалынады. Сонымен бірге, Қожа Ахмет Йасауидің өмірбаянын бұрмалаудың себептері көрсетіледі.

Кіліт сөздер: Али ибн Абу Талиб, Абу Бакр Сыддық, Хамадани, Исхак Баб.

Öz

Makalede Hoca Ahmet Yesevi'nin biyografisine ilişkin iki çeşit kaynakların ortaya çıkması meselesi değerlendirilerek hangisinin gerçeğe daha yakın ve isabetli olduğu konusu analize edilecektir. Bunun yanı sıra Hoca Ahmet Yesevi hayatının tahrif edilmesi konusu işlenecek ve bunun sebepleri ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ali İbn Ebu Talib, Ebu Bekir Sıddık, Hamedani, İshak bab.

Abstract

This article deals with the problem about two different biographies of Khoja Ahmet Yassawi and analyzes which of them closer to the truth. And also evaluates the distortion of Khoja Ahmet Yassawi's biography and their reasons.

Keywords: Ali Ibn Ebu Talib, Ebu Bekir Siddik, Hamedani, Ishak bab

* З.Жандарбек, т.ғ.к., Қ.А.Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Дінтану кафедрасы

Йасауитану саласында әлі шешімі табылмай келе жатқан мәселенің бірі – Қожа Ахмет Йасауиге қатысты деректердің екі түрлі сипатта болуы. Ол деректердің бір тобы мауаранахрлық авторлар тарапынан жазылған жазба деректер болса, екінші тобы түрік топырағында жазылып, ұрпақтан ұрпаққа беріліп келе жатқан шежірелер-«Насаб-намалар» мен түрік халықтары арасына таралған аңыз әңгімелер. Бұл дереккөздерінде Қожа Ахмет Йасауиге қатысты мәліметтер екі түрлі баяндалады және ол дереккөздеріндегі мәліметтердің қайсысы тарихи шындыққа жақын деген сұрақ туындатары анық. Әрине, көптеген зерттеушілер жазба дереккөздеріне басымдық беретіні, Йасауи өмірі мен қызметіне қатысты өз еңбектерін жазба деректерге сүйене отырып жазып жатқандары да шындық. Біз ендігі кезекте осы дереккөздеріне талдау жасап, ол дереккөздеріндегі мәліметтерді саралап көрелік.

Қожа Ахмет Йасауидің өмірі мен ол негізін салған сопылық жолдың тарихын жасаған нақшбандиһа тариқатының өкілі Фахруддин Али Сафий еді. Оның «Рашахат айн ал-хайат» атты еңбегінде Қожа Ахмет Йасауидің Жүсіп Хамаданиге шәкірт болғандығы туралы алғашқы дерек кездеседі (Али Сафий, 2004, 19-23). Оған дейінгі тарихқа, дін тарихына қатысты бірлі-жарым шығармаларда атап өтілгені болмаса, бұл шығармадағыдай нақты баяндалмайды. Онда Жүсіп Хамаданидың Қожа Ахмет Йасауимен бірге Хамаданиден білім алған Абд ал-Халық Ғыждуани, Абд Аллах Барқи, Хасан Андақи сияқты шәкірттері болғандығы баяндалады. Хазини шығармасында бұл тарих өзінің қисынды жалғасын тауып, сисилаға ұласқанын көреміз. Ал осы силсилла оның "Манба-ул абхар фи рязатти Абрар" атты шығармасында мына тізбекте беріледі: Хазіреті Мұхаммед – Абу Бәкір Сыддық – Салмани Фарси – шайх Абу-л Қасым Небри – Имам Жағфар Садық – Сұлтан ал-арифин (Баязит Бистами) – Шайх Абу-л Қасым Хаққани – Шайх Абу-л Қасым Гургани - Шайх Абу 'Ала Фармади – Жүсіп Хамадани – Қожа Ахмет Йасауи (Nazini, 2009, 77). Қазіргі кездегі зерттеушілердің көпшілігі осы силсиланы дұрыс деп қабылдайды және йасауиһа тариқатын Жүсіп Хамадани негізін салған сопылық жолдың жалғасы деп біледі. Абу Салам қожа Файзаллах катиб жазбасында Арыстан баб өзі қайтыс боларының алдында Қожа Ахметті білімін жетілдіру үшін Йусуф Хамаданиге баруы керектігін айтқаны жазылады (Абу Салам қожа Файзаллах, қ. 22). Кейбір киелі тарихтарда, мысалы, жоғарыда аты аталған Садр ад-дин шайх рисаласында мынадай жолдар бар: «Одан кейін [Арыстан бабтан] Сұлтан ал-арифин Йусуф Хамаданиге мурид болды, одан кейін Сұлтан Абу Са'ид ибн Абу ал-Хайрға мурид болды. Одан кейін 170 мың машайхқа мурид болды. Камал алып, ақиқатқа жетті. Одан кейін Шихаб ад-дин Сухравардиге мурид болды» (Садр ад-дин, 1996, 122). Қожа Ахмет Йасауидің Йусуф Хамаданиге шәкірт болғандығы туралы XV-XVI ғасырларда жазылған басқа да киелі тарихтарда айтылады. Али Шер Науаи, «Бұхарада Мансұр Халладж жолын ұстанған машайхтар ұстазы Йусуф Хамадани еді. Оның мындаған шәкірттерінің арасында Ахмет Йасауи, Қожа Абдаллах Барқи, Қожа Абд ал-Халық Ғыждуани, Хасан Қожа Андақи сияқты шәкірттері болды»- дейді (Жандарбек, 2002, 134). Ал, «Рисала-ий сахибийһа» атты

шығармада 1111 жылы Сұлтан Санджар ибн Маликшах Қасым ибн Джавки арқылы Самарқанд қаласының басшылары мен дін басыларына хат жолдап, ол хатта, Йусуф Хамаданидің әрекеті Пайғамбар сахабаларын еске салатыны айтылады. Өзі Сулайман шайх тарапынан төнген қауіпке байланысты келе алмайтын болғандықтан 50 мың динарды Қасым ибн Джавки арқылы беріп жіберіп отырғанын, оны Хамадани ханакасына жаратуды тапсырады және шайх ол үшін дұға қылып, «фатиха» оқысын деп өтініш айтады (Каримов, 2000, 52-53). Бұл деректердегі мәліметтерге сенер болсақ, онда Йусуф Хамадани шынында Қожа Ахмет Йасауиге ұстаз болған деген пікір туады. Осы күнге дейін Қожа Ахмет Йасауидің ресми мойындалған өмірбаянында Йусуф Хамаданидің оған ұстаз болғандығы туралы айтылып келеді. Сөйтіп Қожа Ахмет Йасауиді Хамадани жолының рухани жалғастырушысы еді деген пікірді алға тартады. Бұл жерде осы тұжырым дұрыс па? деген заңды сұрақ туындайды. Өйткені, бұл деректерді мүлде жоққа шығаратын түрік тілінде жазылған қожа әулеттерінің шежірелері-Насаб-намалар бар. Ол шежірелер Хазини көрсеткендей рухани силсила емес, қандық, туыстық шежіре. Насаб-нама нұсқаларында Қожа Ахмет Йасауидің шежіре-силсиласы былайша тарқатылады: Али Мұртаза – Мұхаммед ибн әл-Ханафийа – Абд ал-Фаттах – Абд ал-Қаһар – Абд ар-Рахман - Ысқақ Баб (Юлдашев, қ. 10-15) – Харун шайх – Мумин шайх – Мұса шайх – Исмайл шайх – Хасан шайх - Му'мин шайх – Омар шайх – Мұхаммад шайх – Ифтихар шайх – Махмұд шайх – Илияс шайх – Қожа Ахмет Йасауи (Юлдашев, қ. 78-85). Біз бұл шежіреден Қожа Ахмет Йасауидің Али ибн Абу Талиб ұрпағы екендігін көреміз. Бұл жай шежіре болып көрінгенімен екі силсила арасындағы айырмашылық діни-дүниетанымдық ерекшеліктерге апаратын жол екенін, маман болмаса, жай адам сезіне бермейді. Бірінші силсиллада Мұхаммед Пайғамбардан алынған ілім Әзірет Али арқылы Ысқақ бабқа – Ысқақ бабтан Қожа Ахмет Йасауиге берілгенін көреміз. Бұл жерде исламдық қайнар мен түркілік рухани болмыс арасындағы тікелей байланысты аңғару қиын емес. Рухани ілімнің Ысқақ баб арқылы келуінің өзі көп мәселені аңғартады. Ол – Түркістан жеріне алғаш ислам дінін әкелуші тұлға. Шыққан тегі жағынан «Насаб-нама» нұсқаларында Әзірет Әлінің ұлы Мұхаммед ибн әл-Ханафийаның ұрпағы ретінде көрсетілгенімен Әлидің ұлы Имам Хусейннен туылған Зайн әл-Абидиннің ұрпағы, Хорасанда 743 жылы дарға тартылған Йахия ибн Зайдтың баласы (Ибн ан-Надим, 1996, 100). Али ұрпақтарына қарсы бағытталған жазалаудан қашып, түркілер арасына келіп пана тапқан. Түркілерді ислам дініне уағыздай жүріп алғаш түркі ислам мемлекетінің қалыптасуына ықпал еткен тарихи тұлға (Юлдашев, 50-110 қ.). Бұл түркі исламдық танымның исламдық қайнарлардан тікелей нәр алып тұрғандығын көрсетеді. Бұл жәйт «Насаб-нама» нұсқаларында "суфра тутмақ" терминімен берілген. "Суфра" Мұхаммед Пайғамбардан қалған құпия ілім Әзірет Әлиге беріліп, Әзірет Әлиден оның ұрпақтарына қолма-қол берілетін ілім. Түркістан жерінде алғаш "суфра" тұтушы Ысқақ баб және оның ұрпақтары (Юлдашев, 50-110). Осы сабақтастық Қожа Ахмет Йасауидің әкесі Ибрахим шайхқа дейін келеді. Ибрахим шайх ұлы

Қожа Ахметті «суфра тұтқыл» деп Йасау еліне аттандырады. Ал Қожа Ахмет Йасауи өз шәкірттерін «суфра» тұту үшін түрік әлемнің төрт бұрышына жібереді. Бұл жерден нені аңғаруға болады? Пайғамбардан қалған рухани ілімнің Әзіреті Әли арқылы – Ысхақ баба, Ысхақ бабтан Қожа Ахмет Йасауиге, Йасауи осы ілімді пайдалана отырып, түрік-исламдық сопылық жолды қалыптастырғанын көрсетеді. Бұл жерде осы екі силсиланың қайсысы дұрыс деген заңды сұрақ туындайтыны анық. Енді осы мәселелерге бір қысқаша талдау жасап көрелік. Бұл жерде мауараннахрлық авторлар тарапынан жазылған деректердегі басты желі – Жүсіп Хамаданидың Қожа Ахмет Йасауиге ұстаз болуы, Қожа Ахметтің сол мектептен сабақ алып, сол мектептің заңды жалғастырушысы болғандығында. Осы тұжырым қаншалықты тарихи шындыққа сай келеді. Енді осы мәселеге тоқталып көрелік.

Ал, екінші сисилада рухани ілім Қожа Ахмет Йасауиге парсы мәдениеті өкілдері арқылы берілгенін көреміз. Мысалы, тарихтағы Арыстан баб бұл сисилада Пайғамбар сахабасы –Салмани Фарси. Ал тарихта Арыстан баб парсы емес. Ол туралы нақты тарихи дерек бар. Арыстан бабтың – аты Абу Жа'фар Мухаммад ибн Настур (Наджм ад-дин, 1996, 116). Екіншіден, Мұхаммад пайғамбардан ілім Абу Бәкір Сыддық арқылы келеді. Бұл да азизандар жолының парсы мәдениетімен сабақтастығын көрсетеді. Нақшбандилердің сопылық тәжірибесіндегі құпия зікір осы Абу Бәкір Сыддықтан қалған деп есептеледі. Ал, Жүсіп Хамадани болса, XII ғасырда өмір сүрген сопылық тарикат өкілі. Тарихта Қожа Ахмет Йасауи оған ешқашан шәкірт болған емес. Оны сол Жүсіп Хамадани шәкірті Санаидің «Китаб –ал-Ансаб» атты шығармасынан көруге болады. Онда Жүсіп Хамадани шәкірттері арасында Қожа Ахмет Йасауидің де, Хасан Андақидың да, Абдаллах Барқидың да, Абд ал-Халық Ғыждуанидің де аттары кездеспейді (Каримов, 2000,45). Демек, бұл Қожа Ахмет Йасауидің Жүсіп Хамаданиге шәкірт болмағанын, «Насаб-нама» нұсқаларындағы деректер негізінде тарихи шындық жатқандығын дәлелдейді. Сонда бұл жалған силсила жасау не үшін қажет болды деген заңды сұрақ туындайды. Егерде біз Қожа Ахмет Йасауидің Ислам тарихындағы ролін саралағанда ғана бұл бұрмалаудың не үшін қажет болғандығын түсінеміз.

Қожа Ахмет Йасауи өз дәуірінде Исламда күрделі өзгерістер жасап, Исламның жаңа сатыға көтерілуіне ықпал еткен ұлы тұлға. Оның «екінші Ахмет» аталуы жайдан жай қойылған атау емес. Ол үшін аздап тарихқа шегініс жасап, ислам дінінің алғашқы ғасырларындағы діни таным негізінде жіктелушіліктің шығу себептеріне қысқаша талдау жасауымыз керек. Арабтардың дәстүрі мен мәдениетін сыртқы ықпалдан қорғап қалмақ болған «ахл ал-хадис» тобы дінде ақылды қолдануға, ақылды қолданып, шешім шығаруға тыйым салды. Қазіргі күні жалпы жұртқа белгілі «ахл ал-сунна уа-л жамаға» мазхабтары осы ақылды қабыл етпеген, ақылды дінде қолдануға қарсы болған мазхабтар еді. Ахл-и хадис көзқарастарын Ахмет Ханбалдың шәкірттері Сирия, Араб түбегі, Хорасан, Мауараннахр өлкелеріне, Имам

Маликтің шәкірттері арқылы Андалусияға, Имам Шафи жақтастарының Мысыр мен Солтүстік Африка мен тағы басқа Ислам өлкелеріне тарады. Шафийлік, белігілі бір өлкеде Маликилік, белгілі бір уақыттан соңра ахл-и сүннетің каламдық бағыты болған Ашарилікті қабылдады және тарихта онымен бірге болды. Сенімдік және каламдық жүйемен бірлікте өкіл болған ханбалилік ахл-и хадистің ең негізгі шектен шыққан тобы болып қалды.

Ал Бағдатта Абу Ханифа бастаған халафтар тобы болса, дінде, діни мәселелерді шешуде ақылды кеңінен қолданды. Олар «ахл-ар-Рай» тобы деп аталды. Бұл топтың діни танымды кеңейтуде ғылыми негізге сүйенуі Аллаға деген сенімнің догматикалық тұрғыда болмай, Алланың хикметтерін танып барып мойынұсынуына мүмкіндік берді. Абу Ханифаның «Фихқ-ул Акбар», «Ал-алим уа-л мутааллим» атты кітаптарында Ислам дініндегі сенімдік мәселелер қарастырылып, Исламды түсінудегі жаңа бағыттарға жол ашты.

Абу Ханифаның Құраннан дәлелдер келтіре отырып, осылай иман мен амалды, дін мен шариғатты бөліп көрсетуі, дін мен шариғат арасында қандай айырмашылықтардың бар екенін нақтылап беруі Ислам дінінің басқа өлкелерге таралғанда сол таралған жерлердегі халықтардың әдет-ғұрып, салт-дәстүрлерінің сақталуына, ол халықтардың өзіндік болмысының жоғалмауына мүмкіндік берді. Және Абу Ханифа, соңғы келген пайғамбар өзінен бұрынғы пайғамбардың дінін жоққа шығаруы мүмкін еместігін, көрсетті. Себебі, дін біреу болғандықтан бұрынғы дінді жоққа шығаруға болмайды. Ал, шариғат болса, әртүрлі. Әр пайғамбардың өз шариғаты бар. Алайда, бұл шариғат мәселесінде де ерекшеліктердің болуын табиғи мәселе екендігін көрсетті. «Ей, мүминдер, әр біріңе бір шариғат, бір жол бердік. Алла қаласа, сендердің барлығыңды бір үммет жасар еді.» (Маида сүресі, 48) деген Құран аятында көрсетілген талапта халықтарға өзінен бұрын келген діннен қалған шариғат үкімдерін де жоққа шығаруға болмайтынын да нақтылап берді. Демек, Исламда жаңа дінді қабылдаған халықтың бұрынғы дінінен қалған әдет-ғұрып, салт-дәстүрлерінен толығымен бас тартудың қажеті жоқтығын айқындап берді. Алайда, Абу Ханифаның бұл тұжырымдары өз дәуірінде де, одан кейінгі кезеңдерде де күш алып кете алмады. Оның басты себебі, «ахл ал-Хадис» немесе «ахл ас-сунна уа-жамаға» мазхабтарының ықпалының уақыт өткен сайын артуы еді.

Бұл мазхабтар күш алған сайын Исламның рухани қуаты әлсіреп, догмаға, қасаң қағидаға айналды. 10-12 ғасырларға келгенде сырттай ислам діні қуатты күшке айналғанымен, рухани жағынан әлсіреді. Билік халифтың қолынан көшіп, қолында билігі барлардың қолына көшті. Ислам әлемінде билік үшін, байлық үшін талас, тартыс басталды. Мұны сезген Батыста христиан әлемі, Шығыста қаракытайлықтар Ислам өлкелерінің көбін басып алды. Мұның бәрі сол Исламның ішкі рухани қуатының әлсіреуіне байланысты болып еді. Міне, осы кезеңде тарих сахнасына шыққан Қожа Ахмет Йасауи сопылық ілімді тариқат дәрежесіне көтерді. Ислам дінінен Абу Ханифаның «Фихқ-ул Акбарында» негізделген бес парызды алып, қоғамды қатынастарды реттеуді толығымен түріктің әдет-ғұрып, салт-дәстүріне берді. Ол осылай Абу

Ханифаның идеясын іс жүзіне асырды. Зікір ғибадатын енгізу арқылы мұсылмандардың әлсіреген иманын қайта қалпына келтірді. Йасауидің осы үлгісі бар Ислам әлеміне таралып, Исламның негізгі бес парызын алып, қоғамдық қатынастарды реттеуді толығымен жергілікті халықтың әдет-ғұрып, салт дәстүріне берді. Осылай Ислам әлемі өзінің дамуының жаңа сатысына шықты. Ислам тарихында сопылық тариқаттар кезеңі немесе әулиелер кезеңі деген ат алған дәуір басталды. Алайда, бұл кезең де оншалықты ұзаққа созыла қойған жоқ. Он төртінші ғасырда тарих сахнасына шыққан нақшбандийа тариқаты ахл ас-сунна уа-л жамаға тариқаты болатын. Билеушілер тарапынан қолдау тапқан бұл тариқат өзіне қарсы тұра алатын сопылық тариқаттарға қарсы түрлі айла-шарғылар қарастыра бастады. Солардың бірі осы Қожа Ахмет Йасауидің жалған тарихын жасау болатын. Ол тарихта Қожа Ахмет Йасауи ахл ас-сунна уа-л жамаға өкілдеріне шәкірт болып шыға келді. Ислам әлемінде нақшбандилердің ықпалы артқан сайын, ислам дінінің рухани қуаты әлсіреп, қасаң қағидаға айнала бастады. Ақылға, ғылымға тұсау салынды. Медреселерден ғылыми пәндердің бәрі алып тасталып, орнын догматикалық пәндер басты. Бұл Ислам ғылымы мен мәдениетінің қайтадан құлдырауына әкелді. Мұның соңы он сегізінші ғасырда уаххабиліктің шығуына әкелгені тарихтан белгілі. Бүгінгі күні бұл ағымның Исламды адамзат баласына құбыжық етіп көрсетіп отырғанына куәміз. Біз сөз етіп бастаған Қожа Ахмет Йасауидің өміріне қатысты деректердің екі түрлі болуы астарында осындай күрделі мәселелер жатқан болатын. Біз бұл мақала арқылы осы мәселеге көңіл аудартқымыз келді.

ПАЙДАЛАНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Абу Салам қожа ибн Файзаллах қатиб жазбасы. Түркістан қаласының бұрынғы имамы марқұм Абд ал-Қадыр қаридың жеке кітапханасынан алынған.
2. Жандарбек З. (2002), *Насаб-нама нұсқалары және түркі тарихы*, Дайк-Пресс, Алматы.
3. Ибн ан-Надим. (1996), *Ал-Фихрист*, Ясауи тағлымы, Түркістан, 1996.
4. Каримов Э. (2000) *Йасавийа и ходжаган-накибандийа: история действительная и вымышленная*, Узбекистон, Тошкент
5. Наджм ад-дин (1996), *Умар ибн Мухаммад ибн Ахмад ан-Насафи. «ал-Канд фи зикр 'улама Самарканд»*, Ясауи тағлымы. Мұра, Түркістан.
6. Насаб-нама. А.Юлдашев қолжазбасы.
Садр ад-дин шайх рисаласы (1996), Ясауи тағлымы, Мұра, Түркістан
7. Фахруддин Али Сафий (2004), *Рашахоту айнил-хаем*. Абу Али ибн Сино, Ташкент.
8. Hazini (2009), *Menba'ul-Ebhar fi Riyazati'l-Ebrar*. Istanbul

AZERBAIJAN' DA NEVRUZ BAYRAMI'NI KUTLAMA GELENEĞİ

NAWRUZ FEAST OF TRADITIONAL IN AZERBAIJAN

ТРАДИЦИИ ПРАЗДНОВАНИЯ НАВРУЗА В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

Nuran BAYGÜL *

Öz

Kışın bitip baharın gelmesinin dört gözle beklenilmesi, dünya milletleri için büyük önem taşır. Bahar, tabiatın uyanışı, canlanması, yeniden doğması demektir.

Bu bayram umutların yeşerdiği, hayallerin, beklentilerin başlangıcı; hastalığın, küskünlüğün karamsarlığın sonlandığı; ata ruhlarının yad edilip saygı ve sevginin tazelendiği gündür.

Tabiatın yeniden doğuşunu Azerbaycan halkı Noruz, Novroz ya da Nevruz olarak adlandırır. Nevruz Azerbaycan ' da kışın gidişini, ilkbaharın gelişini, ölü tabiatın yeniden dirilişini ifade eder. Azerbaycanlılar bu bayramda dargınların barıştırır, hastaları, akrabaları, mezarlıkları ziyaret edip mezarlıkta dualar okuyup ölülerinin canı için mezarlığa gelen misafirlerine yemek ikram ederler. Hatta onlar adına sadaka verirler.

Nevruz Bayramı Azerbaycan' da dört Çarşamba olarak yaşanır. Bunlar:

- 1.Çarşamba: Su (Ab-Evvel) Çarşambası, (29 Şubat)
2. Çarşamba : Ateş (Od) Çarşambası, (7 Mart)
- 3.Çarşamba :Hak (Toprak) Çarşambası, (14 Mart)
4. Çarşamba :Hama (Yel, Rüzgâr, İlahir, Kara) Çarşamba'sıdır.(21 Mart)

Nevruz bundan beş bin yıl önce Türk coğrafyasında ve Kuzey yarımküre' de yaşanan bir bayramdır. Bundan sonra da nice bin senelerce unutturulmamalı, sonraki nesillere ulaştırılmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Nevruz, Ateş, su, bayram, gohal, şekerbura, semeni.

* Cumhuriyet Üniversitesi Türk Dili Okutmanı. Sivas/TÜRKİYE
(nurbaygul34@gmail.com)

Abstract

The ending of winter and the beginning of spring is being looked forward to by many people. Spring means the awakening of the nature and the blossoming of the plants. This feast, the day showing respect and love to each other, is regarded as the starting point of new hopes and dreams, the ending of illnesses, desperates and dissappointments.

The awakening of the nature is called Nawruz, Noruz, or Novruz by the Azerbaijani people. In Azerbaijan Nawruz means also the ending of winter and the beginning of spring and the awakening of the nature. During this feast people gather and dine together, visit ill people or relatives and cemeteries.

In Azerbaijan Nawruz Feast is held as four Wednesdays. These are:

- 1, Water Wednesday, (29 şubat)
2. Fire Wednesday, (7 March)
3. Soil Wednesday, (14 March)
4. Wind Wednesday. (21 March)

Nawruz feast has been celebrated for five thousand years in Turkish territories and the northern hemisphere. This feast should be transmitted to next generations and live forever. In this paper, information about the customs of Nawruz and the entertainments traditions will be given.

Keywords. Nawruz, fire, water, feast, gohal, şekerbura, semeni.

GİRİŞ

1.NEVRUZ KELİMESİNİN ANLAMI

Fotoğraf:1 Nevruz çiçeği.

Nevruz, kuzey ve güney yarımkürede, gece ile gündüzün eşitlendiği martın 21. gününün adıdır ve aynı zamanda Nevruz, ilkbaharın müjdecisi olarak yetişen bir çiçeğin adıdır.

Nevruz çiçeği (Primula), Kardelengiller familyasından olup çok yıllık bir bitkidir. Beş çenekli sarı, pembe ve kırmızı, şemsiyeye benzer çiçekleri olan bu bitki,

tek veya toplu olarak görülür. Beş yüzden fazla türü olan bu çiçeğin Azerbaycan’ da sekiz türü vardır, Hatice gülü olarak da bilinir.¹

Nev-ruz, eski İran takvimine göre yeni yılın ve ilk baharın ilk günü; Nevruz günü kırlara çıkılarak yapılan bayram, olarak ifade edilir.²

Nevruziye, Nevruz günü yapılan özel macun; bugünde verilen hediye; bugün için yazılan şiir, kaside; güzel kokulu bir tatlı çeşidi.³

Nevruz kelimesi dilimize Farsçadan girmiş olup yeni gün anlamına gelmektedir. Milletler Nevruz’ u, Navrez, Nawroz, Noyruz, Noruz, Navrız, Nooruz, Novrûz, Nervüz, Neürüz, Yengi Kün, Baş Ay, Ergenekün, Ulusun Ulu Günü, Özgürlük Günü, Türklerde Yılbaşı Bayramı, Çılgayak Günü, Mihrican Günü gibi başlıklarıyla ifade etmektedir.

Güneş 21 Martta, kuzey ve güney yarımküreyi ısıtırken, kuzey yarım kürede yaşayan toplumlara yeniden hayat verir. Nevruz, anlamı itibarı ile artık doğayı canlandırmaya başlamıştır.

20-21 şubat arasında hava, 27-28 şubat arasında su, 5-6 marttan sonra toprak, 27 marta kadar Cemre adı verilen ateşle ısınınca insanlar kendileriyle beraber hayvanlarını da alarak yeşeren dağlara, ovalara, yaylalara çıkmaya hazırlanmışlardır.

Harezm Devleti’nde Sultan-ı Celalüd-devlet Ebu’l feth Melikşah, Nizamülmülk’ e emir vermiş, İsfahan’da rasathane kurdurmuş ve Ömer Hayyam’ ı da rasathanenin başkanlığına getirmiştir. Güneş’ in hareketlerine göre yaptıkları on iki hayvanlı takvime hem Celali Takvimi hem de Sultan Nevruz adı verilmiş, hazırlanan takvimde 21 Mart tarihi, yeni yılın başlangıcı olmuştur.

Osmanlı padişahları Nevruz törenlerine bizzat katılmışlar, aile reisleri evlerine nevruziyeler götürmüşler, âşıklar, şairler, şiir ve ezgilerini padişahlara söyleyerek bahşişlerini almışlardır.

Anadolu halkı, padişahların develerini ahırlarından dışarı çıkarttıkları 21 Mart gününe, Sultan Nevruz adını vermişlerdir ve bugün eski hesapta Mart Dokuzu olarak bilinmektedir.⁴

Kışın bitmesi ve baharın gelmesinin dört gözle beklenilmesi, dünya milletleri için büyük önem taşır. Nevruz bahar, tabiatın uyanışı, canlanması, yeniden doğması demektir.

Dünya yarımküresinde yaşanan bu bayram, sadece insanların değil, bütün canlıların bayramıdır. Nevruz, Yeni Gün, Ulunun Ulu Günü’dür. Eski yılın gidip yeni yılın gelişi, inanç ve geleneklerle örtüşerek millî bayram özelliğini almıştır. Yeni yıldan beklentiler, tutulan dileklerle biraz gizem biraz mutluluk anlatılır. Bu Bayram, Azerbaycan halkının yaşlısı ve genci, çoluk çocuğuyla birlikte yaşadığı ve yaşatıldığı geleneğidir.

Doğanın değişimi halk arasında Cemre’ nin gelişi olarak anlatılır ve havanın, toprağın suyun ısınmasının habercisidir. Bayram kelimesi sözlük anlamı itibarı ile

¹ Türk Dünyası Nevruz Ansiklopedisi, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara-2004, s. 155,

² Örnekleriyle Türkçe Sözlük, MEB Basımevi, İst.-2000, C.3, s.2117,

³ Türk Dünyası Nevruz Ansiklopedisi, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara-2004, s. 2117,

⁴ Kaynak kişi. Babaannem BAYGÜL, Nafize,

dinî veya millî bakımdan hususi anlamı olan ve milletçe kutlanan günler; şenlik olarak ifade etmektedir.⁵

Bayram, bir milletin maddî ve manevî değerlerinin yaşanarak âbideleştiği gün olarak benimsenmiştir. Bugünlerde milletin büyükleri, küçüklere geçmişten ders almalarını ve bu derslerden ilham alarak geleceklerini yönlendirmeleri konusunda, mesajlar verirler. Bu mesajlar sadece milletin değil, devletin nezlinde de gerçekleştirilmektedir.

Nevruz bayramı olarak, 21 Mart tarihinde, kuzey yarım kürede yaşayan bütün milletlerin, yüzyıllardır kültürlerine uygun olarak yaşadıkları mutlu gündür. Bayram kelimesinin içeriği, yüzyıllar boyunca genişleyerek ilgili milletlerin kelime hazinelerine sözler kazandırmıştır. Türkçeye bayramla ilgili olarak bayram geleneği, bayram etmek, bayram ayı, bayram bahşışı, bayram ertesi, bayram hediyesi, bayram koçu gibi, bayram namazı, bayram şekeri, bayram tebriği, bayram topu, bayram ziyareti, bayram yeri, bayramdan bayrama, iki bayram arası, bayram üstü, bayram havası içinde olmak, bayramda seyranda, bayramlık, bayramlaşmak gibi kelime ve deyimler kazandırılmıştır.

“Avrasya ve doğu milletlerinde yeni yılın ilk günü, kış mevsiminin bitiminde kutlanan bir bayramdır. Türklerin bu bayramı Atalar Kültüne bağlı olarak milattan yüzlerce yıl önce kutladıkları, Çin kaynaklarında anlatılmaktadır. Kaynaklarda, Türklerin 21 Mart günü yemekler hazırlayarak kırlara gittiklerini ve orada eğlendiklerini kaydetmektedir.”⁶

“Rus Türkolog W. Radlof, Orta Asya’da gezdiği Türk bölgelerinde, Türk köylülerinin bayramlarda kurbanlar kesip ziyafetler düzenleyerek kutlamalar yaptıklarını, aynı köy halkının, Anadolu köylerindeki gibi bayramlarda ev ziyaretleri yaptıklarını, ev sahiplerinin misafirlerine yemek sofrası kurduklarını gördüğünü “Sibirya” adlı eserinde anlatmaktadır. Ayrıca İranlılar, MÖ 7. yüzyıldan beri, Romalılar 6. yüzyılda, Hindistanlılar, Parsiler, Ari dilini konuşan topluluklar, Araplar, Mısırlılar, Kıptiler Nevruz’u, bayram olarak kutlamışlardır.”⁷

İran kralı Cemsit, kendi devrinde maden ocaklarından altın, gümüş, bakır, kалаy, kurşun çıkarttırarak bunlardan bilezik, gerdanlık, taç, taht, sarı sabır, misk, amber, kafur, safran ve yüzük yaptırır. Cemsit, bir dünya gezisinden sonra, her yerden çok beğendiği Azerbaycan’da bir taht kurdurur ve tahtı mücevherlerle donatır. Tah-tın üzerindeki mücevherlerin güneş vurdukça ışınların bütün çevreyi kapladığı, 21 Mart yani Nevruz günüdür. Bu ışınların verdiği neşe yüzünden, her yıl o gün bayram yapmak gelenek haline gelmiştir. Cemsit, milletine de Ferverdi’nin martın ilk gününde bayram yapmalarını emreder.”⁸

⁵ Örnekleriyle Türkçe Sözlük, MEB Basımevi, İst.2000, C.1, s.277,

⁶ GENÇ, Reşat, Türk Tarihinde ve Kültüründe Nevruz, Uluslararası Sempozyumu Bildirileri, Ankara-1995, s.15-23,

⁷ Prof. Dr. ÇAĞATAY, Neşet, Kuzey Yarımküre Halklarının Yılbaşı Günü Nevruz, Uluslararası Nevruz Sempozyumu Bildirileri, Ankara-1995, s.21-22,

⁸ Prof. Dr. BAHARLI, Orazpolat Akeyev, Nevruz Kutlamalarında Ortak ve Benzer Pratikler, Uluslararası Sempozyum Bildirileri, Kül. Bak. Yay., Ankara-2000, s.14

Nevruz geleneğinin doğuşu, her millet tarafından farklı anlamda değerlendirilmekte ve Nevruz Bayramı farkı şekilde yaşanmaktadır. Bu sebepten Nevruz geleneğini birkaç boyutta inceleyebiliriz.

2. NEVRUZ GELENEĞİNİN BOYUTLARI

- 1.Nevruz geleneğinin insan boyutu,
- 2.Nevruz geleneğinin sosyal boyutu,
3. Nevruz geleneğinin iklim boyutu,
4. Nevruz geleneğinin din boyutu,
- 5.Nevruz geleneğinin inanç boyutu,
- 6.Nevruz geleneğinin sağlık boyutu,
- 7.Nevruz geleneğinin gelecek boyutu,
- 8.Nevruz geleneğinin edebî boyutu.

2.1.1.NEVRUZ GELENEĞİNİN İNSAN BOYUTU

Nevruz hürriyet ve kardeşlik bayramıdır. Bugünde çekilen semahlar bay ve bayanların hep birlikte cem' e katılmasıyla gerçekleşir. Böylece bay ve bayanlar arasındaki ayrımın ortadan kalktığı görülür.

“Oyunlar sergilenirken insanlar arasında cinsiyet farkı gözetilmez. Bu özellik, barış ve kardeşliğin daha küçük yaşlarda toplumda yaşandığının bir örneğidir. Hatta kızların ve gelinlerin her türlü kötülükten korunması Umay (Od Baba)oyunu ile temsil edilmektedir.”⁹

2.1.2.NEVRUZ GELENEĞİNİN SOSYAL BOYUTU

Nevruz' un en etkili boyutu, sosyal yönünün olmasıdır. Bugün de oynanan oyunlar, kabir ziyaretleri, toplu olarak yaylalara çıkış, küslerin barışması, Semeni helvasının bütün mahalleye veya köy halkına dağıtılması, bayram için imece usulü yapılan yemek hazırlıkları, yine bayramda misafirlere yemek ikram etmenin yanı sıra, “ Nevruz ulusal boyutu ile de Ergenekon denilen yerden çıkarak Türk coğrafyasındaki kardeşlerin Asya'nın bozkırlarına bir millet olarak tekrar birleştikleri gün olarak karşımıza çıkar.” diye ifade edilir.¹⁰

2.1.3.NEVRUZ GELENEĞİNİN İKLİM BOYUTU

28 Şubatla beraber havalardaki değişim, yani Anadolu' da **cemile** adı verilen ve Farsça ateş anlamına gelen Cemre' nin, doğa ile buluşmasıdır. Cemre ilk olarak havayı, ikinci hafta suyu, üçüncü hafta toprağı ısıtır. Böylece dağlardaki karlar erir, ırmakların suları coşar, toprağın altından nevrüz çiçekleri başlarını çıkarır. İklim şartlarının düzelmesi ile insanlar yaylalara göç ederler. Böylece, iklim ve Nevruz kucaklaşmış olur. İklim değişikliğiyle beraber ağıllarda ve ahırlarda bir kış boyu beslenen büyük ve küçükbaş hayvanlar, yaylalara götürülür. Onlar için de bahar gelmiştir. Çünkü yaylalara çıkarılan hayvanların döl dökme veya döl zamanı başla-

⁹ Yrd. Doç. Dr. ÇETİN, İsmet, Nevruz Kutlamalarında Ortak ve Benzer Pratikler , Uluslararası Nevruz Sempozyumu, T.C.Kültür Bakanlığı, Ankara-2000, s.28,

¹⁰ Age, s.28,

miştir. Tarımla uğraşan insanlar, yaylalara, dağlara çıkarak sonbaharda ektikleri tarlalarını kontrol eder, sürülecek tarlaları sürüp tohumlarını ekerler.

2.1.4.NEVRUZ GELENEĞİNİN DİN BOYUTU

Nevruz, İslam dinine göre 21 Mart Allah'ın yeryüzünü yarattığı, Hz. Adem' in çamurunun yoğrulduğu, yine Hz. Adem ile Hz. Havva' nın cennetten kovulduğu ve yine Allah tarafından Hz. Adem ile Hz. Havva' nın affedilerek yeryüzüne gönderildiği, Hz. Havva' nın, Arafat'ta Adem peygamber ile birleştirdiği gündür. Nevruz yine Hz. Nuh' un gemisinin Ağrı Dağı' na konduğu, kardeşleri tarafından kuyuya atılan Hz. Yusuf' un, bezirgânlar tarafından kuyudan kurtarıldığı, Hz. Musa' nın âsâası ile Kızıl Deniz'i yardığı, Hz. Ali' nin doğduğu ve Yunus Peygamberin balığın karnından karaya vurduğu gün olarak ifade edilmektedir.¹¹

Alevi-Bektaşilere göre Nevruz, Hz. Ali'nin doğduğu, Hz. Muhammet'in peygamberlik makamına getirildiği, Hz. Ali' nin Peygamberimiz tarafından halife ilan edildiği, yine Hz. Ali' nin, Peygamber kızı Hz. Fatma ile evlendiği gün olarak kabul edilmiştir.¹²

Nevruz' un sadece bayram değil, inançlarımızın kökü olduğunu söyleyen **Özbek Begali Kasimov**, 21 Mart gününün önemini, ünlü büyükleri **BERUNİ**'nin **Asar ul-Bakiye** adlı eserinden bir hadis-i şerif ile nakleder. Hadis-i şerifte Peygamberimize Nevruz günü, sahabeler tarafından içerisinde helva bulunan bir gümüş sürahi hediye edilir. Peygamberimizin, bunun ne olduğunu sorması üzerine sahabeler, "Nevruz hediyesi." cevabını verirler. Peygamberimiz de Nevruz nedir?" diye sorar. Bu soru üzerine onlar da "Acemlerin bayramıdır?" cevabını verirler. Peygamber Efendimiz, sürahiyi kırar, içerisindeki helvadan bir parça alır ve helvayı sahabelere dağıtır. Ardından da "Bizim için her günün Nevruz olmasını dilerim." der. Bu hadis-i şeriften hareketle, Arapların Nevruz hakkında bilgilerinin olduğu anlaşılmaktadır.¹³

2.1.5.NEVRUZ GELENEĞİNİN İNANÇ BOYUTU

Her toplumda Nevruz kelimesi, inanç olarak farklı konuları veya farklı kavramları hatırlatmaktadır. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

1.Ağacın kutsal sayılması,

2.Ateşin etrafında dans etme ve ateşten atlama ile bedenin temizlenmesi, günahlardan arınarak tedavi olunması,

3.Şimşek çakması, yıldırım düşmesi, yel ekmeğinin dam üstünde pişirilmesi tanrı ile haberleşmeyi sağlaması,

¹¹ Yrd. Doç. Dr. ÇETİN, İsmet, Nevruz Kutlamalarında Ortak ve Benzer Pratikler, Uluslararası Nevruz Sempozyumu, T.C.Kültür Bakanlığı, Ankara-2000, s.27,

¹² ER, Piri, Anadolu Alevi-Bektaşi Geleneğinde Nevruz Cemi, Uluslararası Nevruz Sempozyumu, T.C.Kültür Bakanlığı, Ankara-2000,s.41-42,

¹³ Prof. Dr. KASIMOV, Begali, Özbek Klasik Halk Edebiyatında Nevruz Tasviri, Uluslararası Nevruz Sempozyumu, T.C.Kültür Bakanlığı, Ankara-2000, s.75,

- 4.Suyun kutsal sayılması, Allah tarafından doğaya verildiği, bereketin geleceği , soğuk su ile yıkanıldığı zaman ise sağlığa kavuşmayı,
- 5.Hızır nebi gününde ateş yakılarak toprağın ısıtılması güneş, su ve sağlığın geleceğine inanılır. Ayrıca Hızır peygamberin darda kalanlara yardımcı olması, evlere ve topluma bereketin geleceğine inanılması,
- 6.Ekmek pişirilmesi ile yeni yılın bereketlenmesi,
- 7.Öküzlerin karnının altından geçerek hayvanların güçlü olacağı inancı,
- 8.Evlerin kapısına ağaç dalı asılması, evlere bereketin geleceği inancı,
- 9.Mezarlıkta yemek verip ölenlerin ruhu için kurban kesmek, Kur'an okutarak atalara saygıda bulunmayı,
- 10.Bayramlarda misafirler için yemek vermek dostluğun, birlik ve beraberliğin sağlanmasını,
- 11.Genç kızların niyet tutarak gelecekleri hakkında bilgi almalarını,
- 12.Gençlerin oyunlar ve temsillerle her türlü kötülükten korunmasını, dostluğu, beraberliği ve kardeşliği ifade eder.

2.1.6.NEVRUZ GELENEĞİNİN SAĞLIK BOYUTU

Baharın gelişi ile birlikte **semeni** adı verilen buğday yetiştirilir. Buğdayın yeşillikleri kesip suda ezilir ve içerisine sadece un koyarak pişirilir. Yeşillik, vücuda tazelik vererek onu zehirli maddelerden arındırılır. İnsanların soğuk su ile yıkanması.” Kuru buğdayın içerisindeki F vitamini organizmadaki halestesini azaltır ve atar, damardaki kan basıncını normal hale getirerek kan dolaşımını hızlandırır. Yeşil otu ilaç olarak **İbn-i Sina, Ebu Ali, Hipokrat**, Yunan düşünürü **Dioskarit** kullanmışlardır. Kurutulmuş buğdayın içerisinde E,B,F vitaminleri ve mikroelementler bulunmaktadır. Kuru buğdaydaki E vitamini antioksidandır ve sinir sisteminin düzenli çalışmasını sağladığı gibi kasların çalışmasını da düzene sokar.¹⁴

Ayrıca, büyükler yeni yılın girmesinin ardından kıştan kalma yiyeceklerinin hepsini pişirirler, bunların yerine yedi çeşit “s” harfi ile başlayan yiyecekten ve beyaz renkli yiyecek ve içeceklerden toplayıp Yedi Lev’in sinisine koyarak bayram akşamı ev halkına ikram ederler.

Ağaçların diplerinin kazılması, ahırların boyanması, halı ve kilimlerin yıkanması, hayvanların ve ahırların yıkanması, temizlenmesi bu zamanda yapılır.

2.1.7.NEVRUZ GELENEĞİNİN GELECEK BOYUTU

Nevruz Bayramında ağaç dikmek neslin çoğalmasını, yeniden hayat bulmayı ifade eder. Aynı zamanda gençlerin evlendirilmeleri bu Bayramda yapılır.¹⁵

Genç kızlar misafirlere sofrayı kurup geri çekildikten sonra anahtar tutarlar. Misafirlerin konuşmalarını dinleyerek duyduklarını, niyetlerine göre yorumlayıp evlenip evlenmeyecekleri konusunda önsezi sahibi olurlar.

İnsanlar yeni yılda sağlıklı olabilmek için eski eşyaları yakarlar, kışlık yiyeceklerin tümünü o gün yemek yaparak bitirir üstelik yeşil ve beyaz

¹⁴ NADİROVA, Anarhan, Nevruz Bayramının Simgesi Olan Bitkilerin Manası, Uluslararası Nevruz Sempozyumu, T.C.Kültür Bakanlığı, Ankara-2000,s.118,

¹⁵ ÖGEL, Bahattin, Türk Mitolojisi,Cilt.1,Ankara-1979, s.453,

renkli yiyecekleri sinilerine koyarlar. Taze olarak büyütülen semeninin yeşillikleri kesilir, suyu çıkarılır, biraz su ilave edilerek yağsız ve şekersiz helva yapılır. Bu helva vücudun yenilenmesini sağlar.

Türklerin Ergenekon denilen dar coğrafyadan Asya bozkırlarına çıkma umudu, Nevruz gününde demir dağı eriterek gerçekleşmiştir. Ergenekon'dan çıkış, 17. yüzyılda **Özbek Hanı Ebul Gazi Bahadır Han'** ın **Şecere-i Terakime** adlı eserinde "Tanrı'nın gücü ile ateş kızdıktan sonra demir dağı eriyip akıverdi. Yüklü deve çıkacak kadar yol oldu. O günü, o ayı, o saati bekleyip dışarı çıktılar."¹⁶

Fotoğraf: 2 Ergenekon adı verilen coğrafya.

Bu coğrafyada Altay ve Sayan dağları, V şeklinde bir sapan gibi kuzeye açılıyor, güneye kapanıyor.

Mustafa Kemal Atatürk de 21 Mart tarihini, yeni yılın başlangıcı olarak kabul etmiş, Nevruz Bayramı törenlerine bizzat katılmıştır. Hatta Bayram günü, Azerbay-

¹⁶ ÇAY, Abdülhaluk, Türk Ergenekon Bayramı Nevruz, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara-1988,s.27,

can Devlet Başkanı Neriman Nerimanov, M. Kemal' e kutlama telgrafı göndermiştir.¹⁷

Azerbaycan Hükümet Başkanı Neriman Nerimanov'un Mustafa Kemal Paşa'ya Nevruz dolayısıyla çektiği 24 Mart 1921 tarihli telgraf;

"Cenubî Kafkasya Komiseri, Azerbaycan serbest Harbiye Mektebi talebeleri, iki bölüklü Süvari Askerleri ve Topçuları, Nişancı Türk Alayı askerleri, Türk Milletinin, büyük Nevruz bayramını tebrik ediyor ve biz ümid ediyoruz ki Azerbaycan İnkılâp Ordusu kahraman Türk Ordusu ile beraber Garp emperyalizmi tazyikinde bulunan Şark milletlerini yakında kurtarırlar. Yaşasın Şark İnkılâp başları Mustafa Kemal!"

Fotoğraf:3 1921 yılında kutlanan Nevruz Bayramı' na gönderilen telgraf metni.

Azerbaycan Nevruz Kutlamaları sırasında • Ankara 22 Mart 1922

Fotoğraf: 4 1921 yılında kutlanan Nevruz Bayramı' na katılanlar.

Azerbaycanlılar tarafından, gelecek yılda umutların gerçekleşmesi beklenir. Geleceğin yeni yılı temsili bir genç kızla, eski yılın ise yaşlı bir bayanla temsil edildiği Gelin-Köse oyunu, okullarda ve mahalle aralarında halka sergilenir. Bu oyunla, yeni yılın, umutları gerçekleştireceği vurgulanmak istenmektedir.

¹⁷ Resmî arşiv.

2.1.8.NEVRUZ GELENEĞİNİN EDEBİ BOYUTU

Nevruz gelenekleri ve Nevruz bayramı, edebiyat alanına da konu olmuştur. Örneklerini destanlarda, hikâyelerde, masallarda, manilerde, şiirlerde, şairlerin nevruznamelerinde, şarkılarda, türkülerde, saz veya kopuz eşliğinde ozanların deyişlerinde görebiliriz.

Ömer Hayyam’ ın Nevruznamesi’ nde nevruz dörtlüğü:

“Gülün yüzünde çiy tanesi nevruzun ne hoş
Yeşillikte canı aydınlatan yüzün ne hoş
Geçmiş gitmiş gün üstüne ne söylesen boş,
Bırak dünü, hoş et gönlünü, bak bugün ne hoş.”¹⁸

XIV. yüzyılda yaşayan Pir Sultan Abdal’ ın Nevruz’ la ilgili dörtlüğü:
“Sultan Nevruz günü canlar uyanır,
Hâl ehli olanlar bugün nûra boyanır,
Muhîb olan bugün cem’ e dolanır,
Himmeti erince Nevruz Sultan’ ın.”

Âşık Veysel:
Nevruz der ki ben nazlıyım,
Sarp kayalarda gizliyim,
Mavi donlu gök gözlüyüm,
Benden âlâ çiçek var mı ?
Al baharlı yeşil dağlar ,
Yârim gurbet elde ağlar.”

diye mısralarını söyler.

Türkmenlerin halk destanı olan Şahsanem ve Garip destanı’nda Nevruz,
“Bahar geldi, gül açıldı,
Benim gülüm açılmaz mı?
Bilbilin kanı saçıldı,
Benim kanım saçılmaz mı?” dizeleriyle anlatılmıştır.¹⁹

Ergenekon destanının baharla başladığı, Oğuz Kağan, Türeyiş ve Yaratılış destanlarında ise ağaçtan türeyiş anlatılmaktadır. Ağaçlar, baharın gelmesi ile yeşermekte, bu da Nevruz gününü işaret etmektedir.

Nevruz geldi, yaz geldi,
Karga geldi, saz geldi.
Oturan adamlara,
Bülbülden avaz geldi.

¹⁸ EYÜBOĞLU, Sabahattin , Ömer HAYYAM’ dan Seçme Rübâyiler, 24 Ağustos 2008 ,376.kıta,

¹⁹ Prof. Dr. BAHARLI, Orazpolat Ekayev, Yeni Yılım-Bağımsız Türkmen İlim, Uluslararası Nevruz Sempozyumu, T.C.Kültür Bakanlığı, Ankara-2000, s.17,

Bizim atlar karadır,
Başın silkip varadır.
Her yıl Nevruz gecesı,
Yâr yârına bağılıdır.”²⁰

“Bu ayda çok olur tarçın, kuluncan,
Civanlar seyreder, gezer doyunca
Helak düştük kos(ceviz) fıncığın yığincak
Bahar Ahmet, Bahar Ahmet, hoş Ahmet.”²¹ gibi maniler o gün okunmaktadır.

2.2.NEVRUZ BAYRAMININ KUTLANMA ŞEKLİ

Eski hesapta 15 Şubat Zemheri ayının ikinci gününe tekamül eder. Aynı zamanda Anadolu insanının Muharrem ayı dediği, Hızır orucu ayıdır. Bu oruç Anadolu’da on iki gün tutulur. Azerbaycan da ise Hızır orucu, sadece 26-27-28 şubat günlerinde tutulur. Bugünlere Hızır Nebi günleri adı verilir, bugünlerin birincisinde çalıçırpı yakılarak toprak ısıtılır. İkinci Hızır gününde, tuzsuz ekmek pişirilir, gençler şarkı, türkü, tekerleme söyler, oyun oynarlar. İnanişâ göre Hızır peygamber ateşle gelip toprağı ısıtacak, ateşle beraber sağlık, su ve güneş de birlikte gelecektir. Bugünler, Nevruz Bayramı’ nın hazırlığının başlangıcıdır.

Hızır peygamberin bereket getireceğı inancına Sivas ilini Divriğı ilçesi Bahçeli köyünde de rastlanmaktadır.15 şubatta evler temizlenmekte, un ve buğday torbalarının ağızları gece açık bırakılmakta, kapıların ardına un serpilmekte ve kapılar açık bırakılmaktadır. İnanişâ göre Hızır peygamber, gece evleri ziyaret ederek elini, serpiyen unlara değdirerek iz bırakıp gidecektir. Böylece uğradığı eve bereket gelecektir. Bu inaniş uygulanmış ve bereket de görülmüştür. Ayrıca genç kızlar, bahtları ile ilgili dilek tutarlar.²²

2.2.1.NEVRUZ’DA ÇARŞAMBALAR

- 1.Çarşamba : Su (Ab-Evvel) Çarşambası, (29 Şubat)
2. Çarşamba : Ateş(Od) Çarşambası, (7 Mart)
- 3.Çarşamba : Hak(Toprak) Çarşambası, (14 Mart)
4. Çarşamba : Hama (Yel,Rüzgâr, İlahir, Kara)Çarşamba.(21 Mart)

1.Çarşamba: Su (Ab-Evvel)Çarşambası (29 Şubat)

Sabah erkenden bir çeşme ya da akarsuyun başına gidilir, banyo yapılır

²⁰ Yrd. Doç. Dr. ÇETİN, İsmet, Uluslararası Nevruz Sempozyumu, T.C.Kültür Bakanlığı, Ankara-2000, s.26,

²¹ AĞALAR, Mirze, İNTİKAM, Mehdiyev, Nevruz Âdetleri, Gençlik Yay., Bakü-1990, s.10,

²² Kaynak kişi: ECE, Meryem, Divriğı Bahçeli köyünden olup çiftçilik yapmaktadır ve 75 yaşındadır.

veya eller, ayaklar yıkanır, ağaçların gövdeleri beyaz renge boyanır, kızlar bahtları hakkında niyet tutarlar, yıkanarak bahtlarının açılacağına inanırlar. Getirilen sudan bereket olması için evlere serperler.

2.Çarşamba: Ateş (Od) Çarşambası (7 Mart)

İkinci çarşamba, temizlik çarşambasıdır ve ilk önce temizliğe evlerden başlanır. Evin bütün eşyaları dışarı çıkarılır, badanası yapılır. Ne kadar eski eşya varsa atılır veya yakılır, ya da yenisi alınır. Evler çiçeklerle süslenir. Halı ve kilimler, ev eşyaları, mutfak araç ve gereçleri yıkanır. Kılık –kıyafet ve çamaşırlar yıkanır. Bahçeler süpürülür, taşlıklar yıkanır. Ahırlar süpürülür, badanalanır, hayvanlar yıkanır. Bu çarşambada misafirlere ikram edilecek ve Nevruz akşamı yenilecek şirineler pişirilir. Şehir merkezlerinde evlerde ve mahallelerde, köylerde ise bütün köy halkı tarafından imece usulü hazırlık yapılır, maniler, tekerlemeler, türküler, şarkılar söylenir.

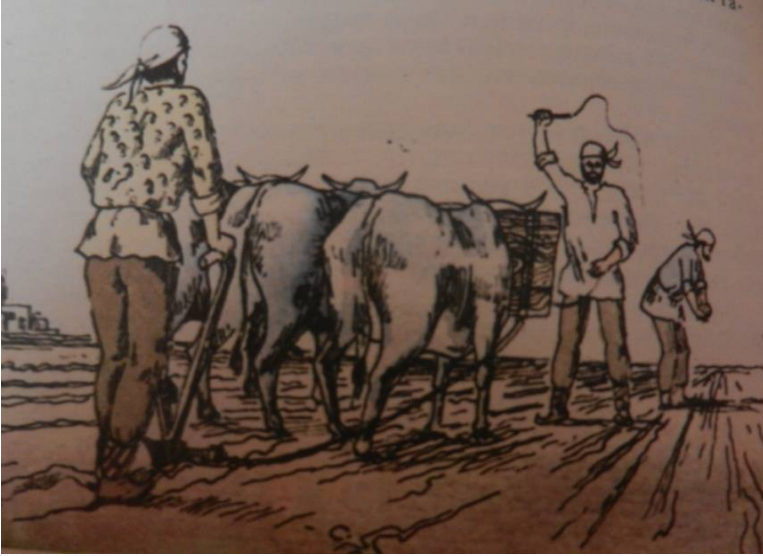
Fotoğraf: 5 Çamaşırların kurutulması.

3. Çarşamba: Hak (Toprak) Çarşambası (14 Mart)

Bu çarşambada, bahçeler, bağlar, tarlalar temizlenir , sürülür, toprak havalandırılır ve bahçelerdeki ağaçların budaması yapılır, ağaçların gövdeleri kireçlenir. Bağlardaki asmalar budanır, temizlenir. Semeninin hazırlığı da bu hafta başlar. Hayvanlar yaylalara götürülür, döl adı verilen hayvanların kuzulaması gerçekleşir, hayvanlar yaylalarda büyütülür. Bugünden sonra süt ve yoğurt bolluğu olur. Yaylalar yeşillendiği için halk arasında “Mart dokuzdan sonra dağlar misafir alır.” atasözünün kaynağı da ortaya çıkmış olur.

Fotoğraf: 6 Yaylaya hayvanların götürülmesi.

Fotoğraf: 7 Tarlaların sürümü.

2.2.2. SEMENİ NEDİR? NASIL HAZIRLANIR?

Bir kabın içerisine biraz buğday konur, üzeri bir bezle kapatılır,kap, kaşık görmeyecek bir yere konur ve üzerine her gün su dökülerek çimlenmesi beklenir.

Bez, buğday yeşerinceye kadar üzerinde tutulur, sonra kaldırılır, su doğrudan tabağa dökülür.²³

Fotoğraf: 8 Semeni.

Semeni hazırlanırken söylenen mani:

“Semeni sakla beni
Yılda göğertirim seni
Semeni sazana gelmişem
Uzana uzana gelmişem.”²⁴

2.2.3. TATLI HAZIRLAMA

Fotoğraf: 9 Mahalledeki bayanların birlikte yemek hazırlamaları.

²³ Kaynak kişi: ESGERLİ, Solmaz, Aslan Memedov Lisesi (84 numaralı Lise) İngilizce öğretmen/Azerbaycan-Bakü,

²⁴ AĞALAR, Mirze, İNTİKAM , Mehdiyev , Nevruz Âdetleri, Gençlik Yay., Bakü-1990, s.17,

Nevruz Bayramında ikram edilecek tatlılar şunlardır:

- 1.Baklava,
- 2.Şekerbura,
- 3.Gohal.

1.Baklava:

İlk olarak baklava yapılır. Türkiye’ de yapıldığı gibidir.

2.Şekerbura:

İkinci sırada şekerbura vardır. Un, yağ, tuz, yoğurt karışımı ile yapılan hamur, sofra büyüklüğünde açılır. Bardağın ağzıyla daire şeklinde küçük parçalar oluşturulur. Poğaçaların büyüklüğündeki hamurun yarısına kadar daha önceden hazırlanan ceviz ve şeker karışımı konularak ağzı kapatılır.

Şekerbura’ nın hazırlık safhaları.

Şekil: 1 Şekerburanın birinci ve ikinci aşaması.

Hamurun uç kısımları elle burulur ve üzeri özel makinelerin desenleri ile süslenir. Hamur tepsiye dizilerek fırında pişirilir. Evde nişanlı kız veya delikanlı varsa onların baş harfleri hamurun üzerine yazılır.

Fotoğraf: 10 Şekerburanın son aşaması.

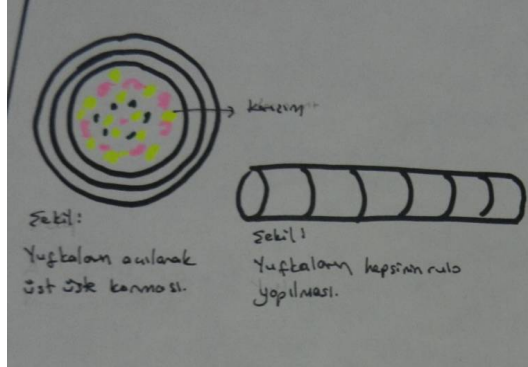

Fotoğraf: 11 Şekerburanın sunuluşu.

3.Gohal

Üçüncü olarak sıra gohal (gogal) pişirmeye sıra gelir. Hamur baklava hamuru gibi hazırlanıp yumak alınır. Yumaklar teker teker açılır, yufkaların içleri yağlanarak bütün yufkalar üst üste konulur. Rulo olarak yuvarlanan yufkalar bıçakla kesilir, kesilen parçalar tekrar yumak alınarak kocaman açılıp önceden kavrulmuş un ile tere yağ parçalar halinde topak topak içerisine konur. Yufka rulo şeklinde önce yuvarlanır sonra daire olacak şekilde yuvarlanır ve avuç içerisinde hafifçe üzerine bastırılarak döndürülür. Üzerine yumurta sürülerek tepsiye dizilir ve fırına verilir.²⁵

²⁵ Kaynak kişi: ESGERLİ, Solmaz, Aslan Memedov Lisesi (84 numaralı Lise)İngilizce öğretmeni/Azərbaycan-Bakü,

Şekil : 2 Gohalın birinci ve ikinci hazırlık safhaları.

Şekil :3 Gohalın, rulo yapılan yuftalarının yeniden yumaklanma şekli.

Fotoğraf:12 Gohalın yumak yapılmadan rulo durumunda iken kesilip pişirilmiş hali.

Fotoğraf: 13 Gohalın yuvarlak pişirilmiş şekli.

4. Çarşamba :Hama ya da Yel, (Rüzgâr, İlahir, Kara)Çarşamba.(21 Mart)

Dördüncü çarşamba, kaba yelin esip karları erittiği zamandır. Tabiat yeşilliğe boyanır. İnsanlar daha önce sürdükleri tarlaları, bahçeleri ekerler. Yel baba’ ya söy-lene mani:

“Ay Yel Baba, Yel Baba,
Kurban sene gel Baba,
Tahılımız yerde kaldı,
Yakamız elde kaldı,
Kurban sene gel Baba.” ²⁶

Fotoğraf:14 Dağların karları ve Nevruz çiçeğinin açılması.

²⁶ AĞALAR, Mirze, İNTİKAM , Mehdiyev , Nevruz Âdetleri, Gençlik Yay., Bakü-1990, s.17,

Bayram Od Çarşambasında başlar. 21 Mart' ta gece ve gündüzün eşitlendiği, Ay ile Güneş'in gece gökyüzünde indiğinden toprağın ısındığına inanılır. Bayram günü odalara gül suyu serpilir, banyo yapılır, tanıdıkların üzerine taze su serpilir. İnsanlara bereket getirileceğine inanılır. Odalara gül suyu serpilir, kem gözlerin hasedinden kurtulmak için üzerlik otunu evde yakmak âdettendir. Üzerliği, ateşin üzerinde tavada hoplatırken şu mani okunur:

“Üzerliksen hevasan,
Hep bir derde devasan,
Halk gününde üzerlikler çıtlasın,
Yaman gözler patlasın.”²⁷

Fotoğraf: 15 Üzerlik.²⁸

Bayram için en az yedi çeşit yemek yapılır, yemek hazırlığı 19 mart akşamı başlar. Bayram hazırlığında sıra, misafir ziyaretlerinde ikram edilecek yemeklere gelir.

2.2.4 .YEMEK HAZIRLAMA

Yemek çeşitleri;

- 1-Çorba,
- 2-Pilav,
- 3-Etliler,
- 4-Dolma-sarma,
- 5- Meyve kızartması,
- 6- Yumurta haşlama-boyama.

²⁷AĞALAR, Mirze, İNTİKAM , Mehdiyev , Nevruz Âdetleri, Gençlik Yay., Bakü-1990, s.17,

²⁸ Fotoğraflarla Halk Kültürü Ve Nevruz, TC. Kültür Bakanlığı, Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü, Ankara 2011. s.43

1. Nevruz çorbası: Dovga

Bu çorba yoğurtla yapılır. Bunun için gerekli olan az miktarda kuru fasulye ile nohut haşlanır, sonra bir tencereye yoğurt ile su konup koyu ayran kıvamına gelinceye kadar 1,5 saat karıştırılır. Kaynadıktan sonra, haşlanmış nohudu ve fasulyesi ilave edilir. Çorba, içinin malzemesi ile biraz daha kaynatılır. Üzerine ince kıyılmış ıspanak ve kişniş üzüm konularak bir taşım daha kaynatılarak ve tuzu ilave edilir.

2.Nevruz pilavı

Buğday pişirilir, üzerine sonradan ilave edilecek olan dana, tavuk, hindi, nohut, kuru fasulye, kayısı ayrı tencerelerde haşlanır. Kayısılar küçük parçalar halinde doğranır, üzüm ilave edilir ve tere yağ konulmuş kızgın tavada kızartılır. Pişmiş buğdayın üzerine kızartılmış malzemeler ilave edilerek servis yapılır.

3.Etli yemekler

Etli yemekler sevilen yiyecekler arasında yer alır. Hangi sebzenin içinde olursa olsun kabul görür.

4.Dolma-sarma

- 1.Biber dolması,
- 2.Kabak dolması,
- 3.Yaprak sarması,
- 4.Lahana sarması.

Biber, kabak oyularak içi pirinç, soğan ve kıyma karışımı ile doldurulup salça, su ve sıvı yağı ilave edilerek pişirilir. Kıyma ve bulgur karıştırılır, soğan, yaprak ve lahana sarılır, salça, tuz ve su ilave edilir ve pişirilir.

5.Meyve kızartması: Geyseve

Dut, kayısı ve erik suda ıslatılır, sonra kızgın yağın içerisinde ayrı ayrı kavrulur. Kavrulan malzemeler ister yufka içerisine dürülerek yenir veya pilavın üzerine konularak servis yapılır.

6.Yumurta haşlama-boyama

Yumurtalar soğan, nar kabuğu ile kaynatılır, böylece kabukların rengi değişir. Bazen bu yumurtalar özellikle bayramda el öpmeye gelen çocuklara verilir. Bundan dolayı da halı veya kilim boyaları ile renkli olarak kilim ya da halı dokur gibi işlenir. Yumurtanın haşlandıktan sonra süslenmesi âdeta bir sanat eseri yapma gibi zor ama bir o kadar da eğlencelidir.

Fotoğraf: 16 Haşlanmış, süslenmiş yumurtalar.

2.2.5. NEVRUZ EKMEĞİ PİŞİRME

Un elenir, tuz ve su ilave edilerek leğende yoğrulur. Ocak kurulur ve kocaman açılan yumaklar saç üzerinde pişirilir. Yufkalar büyük desteler halinde yığılır ve üzerine yufka leğeni çevrilir. Yemekler pişirilirken köy ve mahallenin bayanları aralarında mani ve tekerleme söyler.²⁹

MANİ, TEKERLEME SÖYLEME

Mani

“Kızıl Gülşen tutasan,
Dostunu aziz tutasan,
Men o gülden değilem,
Eğilesen, atasan.”³⁰

“ O toydan buraya gel eyleme,
Gönlümü al eyleme,
Sen benimsen ben seninle,
Özge düşünce eyleme.”³¹

Bayanlar ellerine kına yakarken şu maniye okurlar:

Oymaktan ay oymaktan,
Öldüm kına koymaktan,
Parmaklarım yandığında
Çubuğa od koymaktan.”³²

²⁹ Kaynak kişi: ESGERLİ , Solmaz, Aslan Memedov Lisesi (84 numaralı Lise) İngilizce öğretmeni/Azerbaycan-Bakü.

³⁰ AĞALAR, Mirze, İNTİKAM , Mehdiyev , Nevruz Âdetleri, Gençlik Yay., Bakü-1990, s.17,

³¹ Age. s. 16,

³² Age, s.68,

Tekerleme

Ay Baba ne uladı,
Sonra kuyruk buladı,
Dinle yeter, işten beter,
Her huş, tembeller huş,
Gözlere şiş.”³³

Düne yağmur yağardı,
Fatma inek sağardı,
Gelin keder pamuğu,
Pamuğu Fatma yanı,
Elin (Allah) tarlada kaldı,
Saçım tarakta kaldı,
Balaca(yavru) kişi toy çaldı,
Gonşuları el çaldı,
Sağ ol, var ol,
Saf savan ol,
İsli fetil köy,
Sağ ol.”³⁴

2.2.6.NEVRUZ’ DA OYNANAN OYUNLAR

Bayramda horoz, köpek, deve, cirit, güreş, yumurta yarışması, at yarışları düzenlenir; kentlerde gençler, çocuklar mahalle aralarında, köylerde ise meydanlarda oyunlar oynanalar. Gençlerin en başta gelen oyunları:

1-Ateşten atlama

Akşama doğru herkes, odunlarını getirerek mahallenin veya köyün meydanına yığar. Ayrıca evlerden eski eşyalar veya ormandan getirilen odunlar meydana yığılır. Odunlar tutuşturularak herkesin sıra ile ateşin üstünden atlaması beklenir. Bu atlama altı-yedi defa tekrar edilir, atlarken “Ağırlığım, uğurluğum odda kalsın.” denir.

³³ AĞALAR, Mirze, İNTİKAM , Mehdiyev , Nevruz Âdetleri, Gençlik Yay., Bakü-1990, s.68,

³⁴ Age, s.68,

Fotoğraf: 17 Ateşten atlama oyunu.

Fotoğraf: 18 Nevruz ateşi yakma.

2-Papak atma

Mahallenin çocukları bir araya gelip tanıdıklarının kapılarının eşğine papaklarını koyarlar. Ev sahibi kapıyı açtığı zaman eşikteki papakları görür ve içlerine Nevruziye adı verilen şirinelerden ceviz, üzüm, çikolata, fındık, fıstık, leblebi, iğde, dut, pestil, bohçalı çikolatalar, erik, boyanmış yumurtalardan bütçesine göre ne varsa koyar. Ev sahibi kapıyı örtünce papakların sahipleri gelip alırlar. Böylece âdil bir şekilde şirineleri dağıtır.

3-Şal atma

Özellikle köylerde evlerin bacalarından bir ipe bağlanarak şal aşağıya indirilir. Ev sahibi bacadan inen şalın, kime ait olduğunu görmeden, şalın içerisine şirinelerden koyar, şalı bağlar. Şal sahibi şalı yukarı çeker.

4-Niyet tutma: (kapı dinleme)

Delikanlılara sokaklar dağılırlar ve niyetlerini tutup herhangi bir kapıya kulağını dayayıp içeride konuşulanları dinlerler. Duyduklarını, niyetlerine göre yorumlarlar. Böylece dileklerinin gerçekleşip gerçekleşmeyeceğini öğrenmiş olurlar.

Geceleri gençler mahallelerde öbek öbek toplanırlar. Evlerinden getirdikleri uzun tahtaların ucuna mazota batırılmış bezleri bağlayarak yakarlar, daireler oluştururlar. Böylece meydanlar aydınlanmış olur. Daha sonra gruplar halinden mahalleleri dolaşırlar, oyunlarını oynarlar.

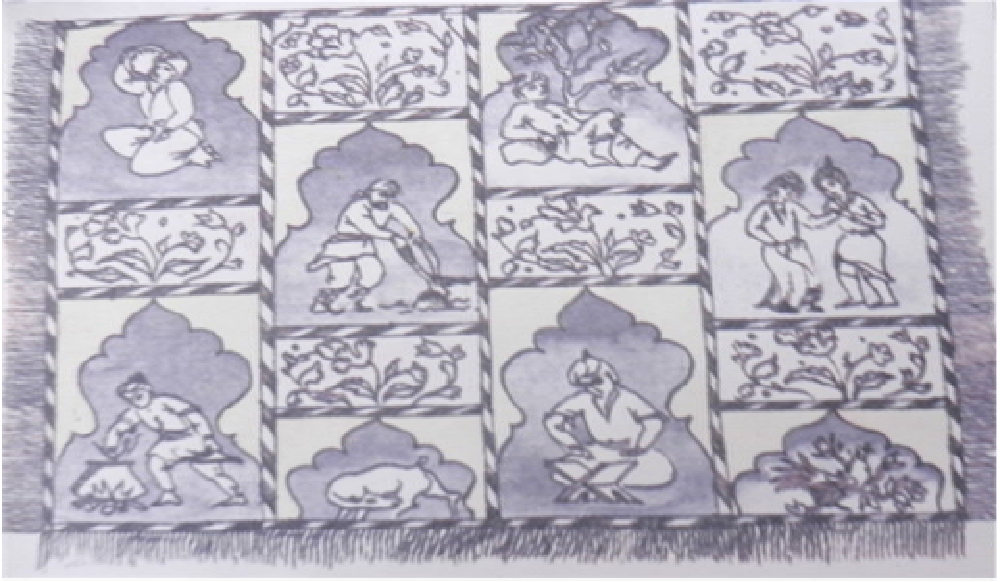
5-Yumurta dövüştürme

Çocukların en çok sevdiği oyundur. Yumurtası kırılan kişi yumurtasını karşıdaki kişiye vermek zorundadır. Çocuklar yumurta kırmaktan zevk alırlar.

Fotoğraf: 19 Yumurta tokuşturma oyunu.

Azerbaycan halkı, Nevruz kültürüyle o kadar özdeşleşmiştir ki, inançlarını dokudukları halıya işlemişlerdir. Aşağıdaki halı bunun için çok önemlidir. Dört çarşambanın içeriğini halıda görmek mümkündür.

Fotoğraf: 20 Nevruz geleneğini anlatan halı.

4. Çarşamba Hama (Yel, Rüzgâr, İlahir, Kara) Çarşamba' dır.(21 mart)

Kaba yel, rüzgârın esip karları erittiği yeldir. Tabiat yeşillığe boyanır. İnsanlar daha önce sürdükleri tarlaları, bahçeleri ekerler. Yel baba' ya da mani söylemeyi ihmal etmezler. Gençlerin söylediği mani:

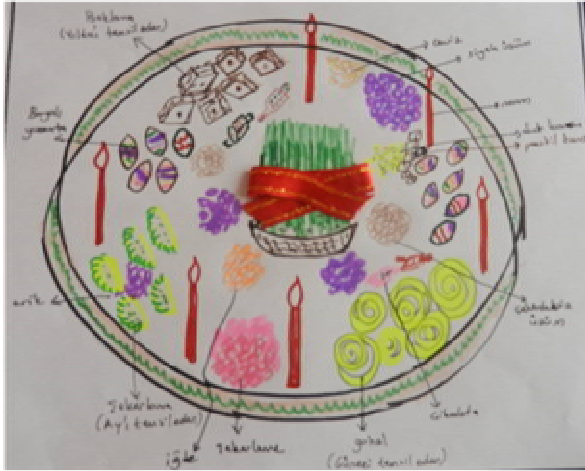
“Ay Yel Baba, Yel Baba,
Kurban sene gel Baba,
Tahılımız yerde kaldı,
Yakamız elde kaldı,
Kurban sene gel Baba.”³⁵

21 Mart akşamı ev halkı yıkanır, yeni ve temiz elbiselerini giyerek büyük oda-
da toplanırlar. “**Yedi Levin Bohçası**” ya da “**Semeni sinisi**” odanın ortasına konur. Siniye, evdeki adam sayınca mum dikilir. Nevruz yiyeceklerinden, şekerbura, gohal, baklava, boyanmış yumurtalar, meyve, yedi çeşit isminin baş harfi S ile başlayan yiyecekler konulur. Su, süt, sucuk, simit, soğan, sir (sarımsak), sütlaç, semeni, sib (elma)sincid (iğde), sebze, sumak, sirke, gibi yiyecekler sofrada mevcuttur. Ev reisi

³⁵ AĞALAR, Mirze, İNTİKAM, Mehdiyev, Nevruz Âdetleri, Gençlik Yay., Bakü-1990, s.17.

saat 24' e yaklaşıncı sininin başına geçer, Nevruz hakkında açıklamalar yapar. Mumlar yakılır ve mum sahipleri dileklerini tutarlar. Kimin mumu erken sönerse o kişinin dileğinin en erken zamanda gerçekleşeceğine inanılır. Dualar okunur, ev halkı ile bayramlaşılır. Ev halkı birbirlerine hediye verir. Nişanlı gençlere de hediyeler hazırlanır ve evlerine götürülür. Gece kapı açık yatılır, bereketin geleceği umut edilir.

2.2.7. SEMENİ SİNİSİ HAZIRLAMA

Şekil :4 Donatılmış Semeni (Yedi Levin) sinisi.

Fotoğraf: 21 Semeni sinisine konulan tatlı ve şekerlemeler.

Bayram sabahında ilk iş olarak yas evleri ziyaret edilir, daha sonra akraba ve komşu ziyaretine gidilerek bayramları kutlanır. Gelen misafirlere yapılan yiyeceklerden ikram edilir. Haftanın sonuna doğru mezarlıklar ziyaret edilir. Kabirlerin başında Kur' an-ı Kerim okunur, ölülerin canı için yemek ve sadaka verilir.

Yeni yılın başlangıcından sonra semeni helvası pişirilir.

2.2.8. SEMENİ (FATMA ANA) HELVASI PİŞİRME

Nevruz'da yetiştirilen semeni, yaklaşık 50 cm uzadığı zaman bıçakla kesilir. Kesilen çimlerin ovalanarak suyu çıkarılır, bu su süzülerek bir kaba alınır. Biraz da su ilave edilerek kazana konur. Toplam su miktarı 17 litreyi bulmaktadır. İçerisine aldığı kadar un ilave edilir ve ocakta kaynamaya bırakılır. Sürekli karıştırılır. Kıvama geldikten sonra ateşten indirilip soğumaya bırakılır. İçerisine şeker ve yağ konulmaz, iyice soğuduktan sonra tabaklara konularak bütün evlere gönderilir.³⁶

22 Mart, yılın son çarşambasıdır ve sonrasında Gelin-Köse oyunu oynanır. Gelin-Köse oyunu aynı zamanda , bayram gününde, mahalle aralarında veya okul şenliklerinde sergilenen dramatik bir oyundur. Gündüz Gelin-Köse ve Kel, sokakları dolaşır, rollerini gerçekleştirirler. Gençler, mahalle aralarında masalar kurar, masaların üstünü Nevruz yiyecekleriyle donatırlar. Evlerinden çıkan mahalle sakinleri, öğretmenler bu masalara oturur, çalınan müziği ve çocukların oyunlarını seyrederler. Oyunu seyrederken de masadaki şirinelerin tadına bakarlar.

Fotoğraf: 22 Eski yılın temsil eden yaşlı bayan.

Gelin; baharın gelişini, yeşilliği, canlılığı, güzelliği, yeni yılı ve umutları temsil eder. Kel; kafası sifıra vurulmuş, yaşlı ve eski yılı temsil etmektedir.

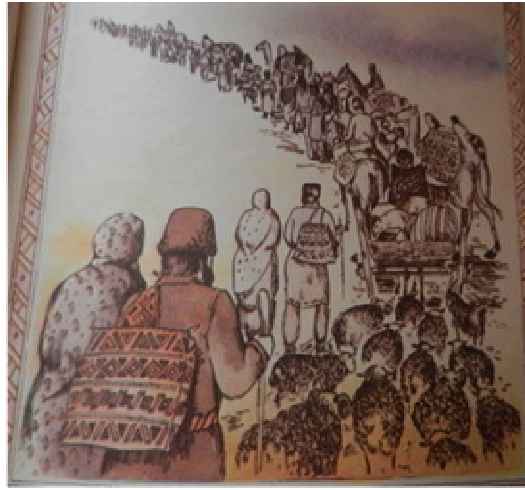
³⁶ÖZEN, Kutlu , Sivas Yöresinde Baharı Karşılama Törenleri makalesi, Ankara, 2000,

Köse; başındaki külahın üzerinde bulunan ay ve yıldız resimleriyle karanlığı aydınlatmayı temsil eder.

Çocuklara bu temsilin oynatılmasının sebebi, geleneğin unutulmasını engellemektir.³⁷

Fotoğraf: 23.Azerbaycan 'da Köse Köse Oyunu 'nun sahnede ilkokul öğrencileri tarafından temsil edilmesi

Fotoğraf: 24 Nevruz Bayramı bittikten sonra halkın yaylaya çıkması.

³⁷ Kaynak kişi: ESGERLİ, Togrul, Solmaz Esgerli' nin oğlu.

Nevruz Bayramı bittikten sonra halk, topyekün ihtiyacı olacak yiyeceklerini, yakacaklarını, diğer eşyalarını, hayvanlarını ve onların yiyeceklerini hazırlayarak yaylalara çıkar. Kış bastırınca kadar yaylalarda yaşanır ve yine dönüş kafileler halinde gerçekleştirilir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Nevruz, sadece bir gelenek ya da bir bayram değil, bir milletin ayakta almasını sağlayan en güçlü dinamiklerden birisidir.

Günümüzde, millet olarak Nevruz geleneği yaşatılmaya çalışılırken gelenek içerisine sinmiş olan ağaç, insan, doğa, hayvan, toprak yani vatan, su, özgürlük, kardeşlik, barış sevgisi ile misafirperverlik, sevecenlik, hoşgörü, adalet, paylaşım, tok gözlülük, affedici olma kavramları gençlere öğretilmektedir.

Ayrıca toplumda yaşayan veya ölen insanlara, inançlara saygılı olma, ateşten korunma, sağlığın değerini bilme, temizlik alışkanlığı kavratılmakta, özellikle gençlere zorluklar karşısında umutlarını kaybetmemeleri bilinci vurgulanmaktadır.

Büyükler ve öğretmenler olarak bizlere düşen görevler ise Nevruz geleneklerini ve Bayramı'nı millet olarak yaşamak, gençlerin de bu değerleri kendi çocuklarına öğretmek bir milletin yeryüzünde varlığını devam ettirtmelerine yardımcı olmalarını sağlamaktır.

KAYNAKÇA

- 1.AĞALAR, Mirze, İNTİKAM, Mehdiyev, Nevruz Âdetleri, Gençlik Yay., Bakü-1990,
- 2.Prof. Dr. BAHARLI, Orazpolat Akeyev, Nevruz Kutlamalarında Ortak ve Benzer Pratikler, Uluslararası Sempozyum Bildirileri, Kül. Bak. Yay., Ankara-2000,
- 3.Prof. Dr. Çağatay, Neşet, Kuzey Yarımküre Halklarının Yılbaşı Günü Nevruz, Uluslararası Nevruz Sempozyumu Bildirileri, Ankara-1995,
- 4.ÇAY, Abdülhaluk, Türk Ergenekon Bayramı Nevruz, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara-1988,
5. Yrd. Doç. Dr. ÇETİN, İsmet, Nevruz Kutlamalarında Ortak ve Benzer Pratikler, Uluslararası Nevruz Sempozyumu, T.C.Kültür Bakanlığı, Ankara-2000,
6. ER, Piri, Anadolu Alevi-Bektaşî Geleneginde Nevruz Cemi, Uluslararası Nevruz Sempozyumu, T.C.Kültür Bakanlığı, Ankara-2000,
- 7.EYÜBOĞLU, Sabahattin, Ömer HAYYAM' dan Seçme Rûbayiler, 24 Ağustos 2008, 376.kıta,
- 8.Fotoğraflarla Halk Kültürü ve Nevruz, TC. Kültür Bakanlığı, Halk Kültürünü Araştırma ve Geliştirme Müdürlüğü, Ankara 2011,
- 9.GENÇ, Reşat, Türk Tarihinde ve Kültüründe Nevruz, Uluslararası Sempozyumu Bildirileri, Ankara-1995,
- 10.Prof. Dr. KASIMOV, Begali, Özbek Klasik Halk Edebiyatında Nevruz Tasviri, Uluslararası Nevruz Sempozyumu, T.C.Kültür Bakanlığı, Ankara-2000,
- 11.Kaynak kişi: babaannem BAYGÜL, Nafize, 75 yaşında,

Kaynak kişi: ECE, Meryem , Divriği Bahçeli köyünden olup çiftçilik yapmaktadır ve 75 yaşındadır.

Kaynak kişi: ESGERLİ , Solmaz, Aslan Memedov Lisesi (84 numaralı Lise)İngilizce öğretmeni/Azerbaycan-Bakü,

Kaynak kişi: ESGERLİ , Toğrul, Solmaz Esgerli' nin oğlu,

12.NADİROVA, Anarhan, Nevruz Bayramının Simgesi Olan Bitkilerin Manası, Uluslararası Nevruz Sempozyumu, T.C.Kültür Bakanlığı, Ankara-2000,

13.BAYGÜL, Nuran, “Nevruz Âdet ve Gelenekleri konusunda Cumhuriyet Üniversitesi Rektörlüğü Panel çalışması.

14.ÖGEL, Bahattin, Türk Mitolojisi,Cilt.1,Ankara-1979,

15.Örnekleriyle Türkçe Sözlük, MEB Basımevi,İst.-2000,C.3,

16. ÖZEN, Kutlu , Sivas Yöresinde Baharı Karşılama Törenleri makalesi, Ankara, 2000.

17.Resmî arşiv,

18.Türk Dünyası Nevruz Ansiklopedisi, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara-2004.

19.<http://www.yenidenergenekon.com/133-iste-ergenekon-yurdu-ve-sor-turkleri/> Yayın Tarihi 2 Mart, 2008 Kategori **TÜRK DÜNYASI**.

HOCA AHMET YESEVÎ'NİN ANADOLU OCAKLARI ÜZERİNDEKİ İZLERİ

HOCA (HODJA) AHMET YESEVÎ'S TRACES ON ANATOLIAN HEARTHS

НАСЛЕДИЕ АХМЕТА ЯСЕВИ В АНАДОЛУ

Gülağ Öz*

Öz

Makalede; Hoca Ahmet Yesevî'nin Anadolu ocakları üzerindeki izleri ve etkileri anlatılmaktadır.

Yesevîliğin Alevî ve Bektaşî düşüncesine hattâ Ahilere de etkileri büyük olmuştur. Anadolu'da bulunan Alevî ocaklarının birçoğu kendilerinin Yesevî'den geldiklerini ifade etmektedirler. Bursa'nın İnegöl Şehitler köyünde türbesi bulunan Hasan Dede ocağının, Çankırı'nın Eldivan ilçesinde bulunan Hacı Murad-ı Veli Ocağı'nın Yesevî'nin halifelerinden olduğu bilinmektedir.

Baba Mansur Ocağı, Tokat-Almus Hubyar Ocağı, Şeyh Hasan Onar Ocağı, Şıh Ahmet Dede Ocağı, kendilerini Yesevî'ye bağlamaktadırlar.

Anadolu'nun değişik bölgelerinde bulunan ocaklar da kendilerini Yesevî soyuna bağlarlar.

Anahtar Kelimeler: Hoca Ahmet Yesevî, Anadolu Ocakları, Anadolu, Balkanlar.

Abstract

In the article; the traces and effects of Hoca Ahmet Yesevi on the Anatolian's hearths are explained.

The influence of Yesevi had been great on Alevis and Bektashi, and even on Turkish-Islamic guild. Many of the Alevi's hearths in Anatolia express that they came from Yesevi. It is known that Hasan Dede Hearth who has tomb in the village of İnegöl Martyrs village in Bursa and Hacı Murad-ı Veli Hearth located in Eldivan district of Çankırı are known to be the caliphs of Yesevi.

* Hüseyin Gazi Kültür ve Sanat Vakfı Genel Başkanı. Ankara/TÜRKİYE
(gulagoz@gmail.com)

Baba Mansur hearth Tokat-Almus Hubyar hearth, Şeyh (Sheikhs) Hasan Onar Hearth, Şih (Sheikhs) Ahmet Dede Hearth, connected themself to Yesevi.

The hearts in different parts of Anatolia also connect themselves to the Yesevi lineage.

Keywords: Hoca (Hodja) Ahmet Yesevi, Anatolian Hearths, Anatolia, Balkans.

Asırlardır dünyamızı aydınlatan, insanımızın usundan çıkmayan Ahmet Yesevi; bugün Anadolu Türkünün içinde yaşayan bir bilge kişidir. O'nun o aydın dünyası kadınlı-erkekli inanç dünyamızı bütünleştiren, insana sadece kadın erkek değil, insan olarak bakılması, ileriye dönük bir yapı oluşturan fikirleri onu elbette günümüze taşıyacaktır. Yesevi'nin fikirleri Anadolu Aleviliğinin ilkelerine taşınmış ve buradan yayılmıştır.

Bazı tarihçiler Yesevi'nin iki tarikat kolundan söz ederler. Bektaşilik ve Nakşilik.

Türk bilim adamlarından Fuat Köprülü 1918 tarihinde yazdığı bir makalede Yeseviliğin Bektaşilik ve Nakşiliği etkilediğini yazarken 1926 yılında çıkarttığı "Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar" kitabında Yesevi'nin Nakşilikle ilgisinin olmadığını yazmıştır.¹

Hacı Bektaş Velayetnamesinde Ahmet Yesevi konusu genişçe yer almış ve Hacı Bektaş'ı etkileyen ve yetişmesini sağlayan onun öğrencilerinden Lokman Perende aracılığıyla Hacı Bektaş'ı etkilediği yer almaktadır.

Bektaş zikirlerinde müzik ve saz söz hakimken, Nakşilikte bunlar bulunmaz. Yesevi göçebe Türk toplumunun yoğun olduğu Türkistan bölgesinde yaşamakta iken, Nakşiliğe öncülük yapan Yusuf Hemadani Buhara gibi yerleşik bir kentte yaşamıştır. Ve Nakşilik burada İslamı şeriatla birleştirirken bazı kaynakları da yer almaktadır. Yesevi öğretisiyle Nakşilik gerek inanç, gerekse sosyal yaşam hiç bir şekilde uzlaşmaz. Oysa Yesevilik sözlü kaynaklarda halkının bu öğretiye dilden dile aktararak ileriye taşımıştır. Bu nedenle Nakşiliğin Yeseviye bağlanması Yesevi öğretisinin yok edilmesinden başka bir şey değildir.

Ama Yesevi öğretisi Alev-Bektaş geleneğinde günümüzde yaşatılmaktadır.

Yesevi'nin en önemli eylemlerinin başında eski Türk inanç ve geleneklerini özümseyerek öğretisine taşınmasıdır. Yeseviliğin İslamla pek uyumlu olmayan uygulamaları, örneğin kadınlı erkekli birlikte ibadet etmeleri bazı kesimleri şiddetle rahatsız etmiştir.

Yesevi öğretisinde kadınlı-erkekli söz ve müzik eşliğinde zikirle birlikte semaların kullanışı, coşkulu bir ortam yaratmıştır. Kendisinden sonra onun postuna oturan takipçileri mürşitlerinin yolunu daha da ileri götürerek Anadolu ve Balkanlarda kalıcılığının oluşmasına kadar sağlamıştır. O'nun öğrencilerinden Mansur

¹ İslam Ansiklopedisi, cilt 1, s.210-15

Ata,Hakim Ata, Mevlana Safiyyüddün, Süleyman Bakırgani,Lokman Perende gibi kişiler Yeseviliğin gelişip yayılmasında öncülük yapmış kişilerdir.

Yesevi'nin Hacı Bektaş Velayetnamesinde detaylı şekilde anlatıldığı ve bu öğretiyi Lokman Perende aracılığıyla Hacı Bektaş Veliye taşındığı yazılıdır. Hacı Bektaş düşüncesi Anadolu Alevliği içinde büyük oranda etkilidir. Hacı Bektaş aracılığıyla bazı Alevi ocaklarına Yesevilik yol bağıyla bağlanmıştır.

Yesevlik Hacı Bektaş Velayetnamesinde anlatılıp ilişkilendirilirken, yine Hacı Bektaş'ın yol arkadaşlarından Hacım Sultan ve Abdal Musa Velayetnamelerinde de Yesevilikten ve ilişkilerinden söz edilmektedir.

"Yesevi meclislerinde dombura ve kopuz Alevi cemlerinde saza dönüşmüş,raks ve sema semahlara dönüşmüş,cem meydanı ölmeden önce ölünen yer şeklinde kutsanmış, kadın erkek bir arada ibadet etmiştir. Hü (tevhid) halkalarında ilahiler çekilmiş cemlerde Muhammed Ali meydanı olarak yerleşmiştir.. Bazı yörelerde ise halka namazı olarak adlandırılmıştır.²

Yeseviliğin Anadolu'da Ahileri de etkilediği bilinmektedir."Ahiler tekkelerinde müzik ve raksa dayalı ayinler yaparlardı. Bilindiği üzere ibadette müzik ve raksın uygulanması Yeseviliğin özelliklerindendir. İslamiyet'in Türkler arasında benimsenmesinde büyük rol sahibi Yesevilik İslam öncesinde Türklerin inanç ve gelenekleriyle yeni dinin kurallarını kaynaştırmak suretiyle sesli zikir ve raksa dayalı bir ibadet tarzını Türk boyları arasında uygulamıştır. Bunun kökeni olarak Yesevilikle bağlantılı olduğunu göstermektedir. Ahi zümrelerinin de müzik ve raksa dayalı uygulamaları da" bu bağı güçlendirmektedir.³

Gölpınarlı daha da ileri giderek şu tespiti yapmaktadır. " Bektaşilik daha ilk zamanlardan beri fütüvvet yoluyla karışmıştır. Ayini cemlerde okunan tercemanlar fütüvvet ehlinden geçmiştir. Yine şöyle der: Alevilikteki musahiplik ve pir tutmak, halifelik ile mürebbilik de ahilikten alınmaktadır. Bektaşiler,Ahiler,Aleviler o kadar karışmıştır ki, inanış ve bilhassa erkan bakımından aralarını ayırt etmek çok güçtür.⁴

Anadolu'da yaşayan önemli şahsiyetler başta Hacı Bektaş Veli olmak üzere, Geyikli Baba, Akyazılı Sultan, Horoz Dede, Evliya Çelebi kendilerini soy bakımından Yesevi'ye dayandırmaktalar.

Anadolu'da bulunan Alevi ocaklarının birçoğu kendilerinin Yesevi'den geldiklerini ifade etmektedirler. Ocaklarla ilgili araştırmalar yapan Prof.Dr. Ali Yaman'ın tespitlerinde ayrıntılarına kadar yer verilmektedir. Buna göre Bursa'nın İnegöl Şehitler köyünde türbesi bulunan Hasan Dede'nin ocağıyla birlikte Çankırı'nın Eldiven ilçesinde yaşayan büyük ocaklardan Hacı Murad-ı Veli'nin de Yesevi halifelerinden olduğu Yesevi ocağı tarafından Anadolu'ya gönderildiği ifade edilmektedir.⁵

Yine Sivas Divriği Akmeşe köyünde bulunan Seyit Baba ocağına bağlılar de kendilerinin bu yol süreğinden geldiklerini belirtmekteler.

Anadolu'da çok bilinen ocaklardan olan Baba Mansur ocağının de Yesevi süreğinden geldiği bilinmektedir. Buna göre Baba Mansur Anadolu'ya gelmeden önce-

² Yaman Ali, Piri Türkistan Ahmet Yesevi, s.89

³ Anadolu'da İslamiyet, s.21

⁴ Abdülbaki Gölpınarlı, Yüz Soruda Tasavvuf. s.2b

⁵ Ali Yaman,age.,s.138

ki adının Mansur Ata olduğu ve Yesevi ocağının süreklilerinden Aslan Baba olduğu ocağın şecerelerinde yazılı bulunmaktadır.

Evliya Çelebi kendisinin de Yesevi soyundan geldiğini söylerken dolaştığı yörelerde Yesevi süreğinden gelen derviş ve babaların türbelerini de ziyaret etmiş ve seyahatnamede bunlara uzun uzadıya işlemiştir. Buna göre Rumeli ve Anadolu'nun birçok yöresinde bulunan Sarı Saltuk, Bugünkü Bulgaristan'ın Deli Orman diye adlandırılan bölgede Demir Baba, aynı yörede Niyazi Baba, Yiner Bulgaristan Varna Batova'da Akyazılı, Merzifonda yatırı bulunan önemli erenlerden Piri Baba, Bursa'da yatırı bulunan Osmanlı devletinin kuruluş sürecinde devlete büyük yararlıklar göstermiş olan Geyikli Baba, Bugün Anadolu'nun Hacı Bektaş Veli'den sonra en çok tanınan erenlerinden Abdal Musa, Yozgatta Emirçin Osman, Tokatta Gagaj Dede, Amasya'da babailer kalkışmasının önderi Baba İlyas ve Bu kalkışmanın sona kalanlardan Hacı Bektaş bu süreğin devamlılarından⁶.

Bugün için Anadolu ocaklarını incelediğimizde büyük çoğunluğu kendilerini Ahmet Yeseviye bağlamaktadır. Ancak bir de doğrudan doğruya Yesevi'ye bağlı ocak vardır ki bunlar:

Hubyar Ocağı

Tokat-Almus İlçesi Hubyar Tekke Köyündedir. Hubyar'ın kurucusu ve dedesi aynı adla anılır. Türkmen boylarından Bayat boyunun On-Er kolundan olduğu ifade edilmektedir.

Atadan gelen söylenceye göre Hubyar'ın Yesevi soyundan olduğu kuşaktan kuşağa günümüze aktarılmıştır. Bu ocak süreğinde ata kültürünün ne kadar etkili olduğu, Gök Tanrı İnancı, atalar kültürü bu ocağın merkezinde açıkça görülmektedir. Köyün en yüksek bir tepesinde yer alan ziyaretgahlardaki halk inançları, ay, gün ve gök tanrı inancındaki ağaçlara çaput bağlama gibi gelenekler bu ocak çevresinde yoğunluklu şekilde yaşamaktadır. Köyde bulunan dede ocağının temsilcileri atalarının Ahmet Yesevi'ye bağlamaktadır. Bu ocağın taliplerine Sıraçlar adı verilmektedir.

Şeyh Hasan Onar Ocağı : Malatya Arapkir İlçesi Onar Köyünde ocağın merkezi bulunmaktadır. Tarih çok eskilere dayanan ve eskilerden kurulmuş önemli bir Hristiyan merkezlerinden olmasına buraya yerleşen Türkmenler burada bulunan eski eserleri korumuş, kendi geleneksel yapılarını bu eserleri yanına koymuştur. Ayrıca ayini cem törenlerinin yapıldığı iki eski Cemevi bulunmaktadır. Buradaki cem evleri yapı itibarıyla kerpiç yapılar, ahşap ardıc ağaçlarının dayanaklığıyla yediyiz yıllık olduğu söylenmektedir. Köylüler Onar Dedenin Ahmet Yesevi sülalesinden geldiğini belirtmektedirler.

Şih Ahmet Dede (Ahmet Yesevi) Ocağı : Onar dede ile akraba olduğunu köylüler seslendirmektedir. Ocak mensupları kendilerini doğrudan Ahmet Yesevi'ye bağlamaktadırlar. Bu ocağın mensupları amcazadeleri Onar dedelerinden aldıkları icazetle Elazığ'ın Basgil ilçesi bağlı Şeyh Hasan köyünde Şeyh Hasan adına bir ocak

⁶ Evliya Çelebi Syahatnamesi ve diğer ocak kaynakları ve şecereleri

kurarlar. Bu ocağın adını da Ahmet Yesevi Ocağı olarak adlandırırılar. Daha sonra Şeyh Ahmet'in çocukları babalarının adıyla burayı anarlar. Köyün adı Tabanbükü olarak adlandırılır. Yine bu köyde Teslim Abdal'ın da türbesi bulunur ve bu mensuplar da kendilerini Yesevi'ye bağlarlar.

Ayrıca Anadolu'nun değişik bölgelerinde bulunan ocaklar da kendilerini Yesevi soyuna bağlarlar. Tanınmış Alevi ocaklarından Baba Mansur dedeleri ocaklarını Yesevi'ye bağlarlar. Bunun talipleri daha çok Tunceli,Elazığ,Erzincan, Erzurum ve Malatya'de yoğunlaşmıştır.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz. Yesevi fikirleri öğrencileri aracılığıyla Türkistan ve çevresini etkilediği gibi, Anadolu'ya göçen erenlerle yerleşirken, yine Anadolu'dan Balkanlara büyük erenlerle kolayca ulaşmıştır. Osmanlı devletinin Balkanlarda başarılı olmaları ve kalıcılıklarını korumalarının en büyük nedenlerini bu erenlere bağlamakta hiç bir sakınca olmasa gerekir. Boylarıyla Balkanlara yerleşen erenler Balkanları her anlamda etkilemiştir. Bugün bile bu tekkelerin yaşıyor olması erenlerin fikirsel derinliklerinden gelmektedir.

HARF İNKILABI'NIN 89. YILDÖNÜMÜ: DİLİMİZ VE ALFABEMİZ

89th ANNIVERSARY OF LETTER REVOLUTION: OUR LANGUAGE AND OUR ALPHABET

89-Й ЮБИЛЕЙ ПИСЬМЕННОСТИ: АЛФАВИТ И ЯЗЫК

Dr. Reşide GÜRSSES*

Öz

Bu yazıda, Harf İnkılabı süreci ele alınmış ve bu süreçle ilgili kısa bilgi verilmiştir. Alfabe sistemimiz ve bu sistem içerisinde yaşanan sorunlar dile getirilmiştir. Alfabedeki farklılaşmaların yazı dilimize yansımaları üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Türk dili, Harf İnkılabı, alfabe, dil, dil sorunları.

Abstract

In this article, the Letter Revolution process is handled and brief information is given about this process. Our alphabet system and the problems experienced within this system have been expressed. The reflections of differentiations in the alphabet to our writing language are emphasized.

Keywords: Turkish language, Letter Revolution, alphabet, language, language problems.

Giriş

Latin Kökenli Yeni Türk alfabesi, bundan 90 yıl önce, 1 Kasım 1928 tarihinde kabul edilmiştir. Bu tarihten önce Arap alfabesi kullanılmaktaydı.

Latin esaslı Türk alfabesinin kabulüne kadar olan sürece baktığımızda, Türk yazı dilinin tarihi MS V. yüzyıla kadar uzanmaktadır. MS V. yüzyıldan bugüne kadar geçen bu 1500 yıllık süre içerisinde Türk dilli eserlerde, 12 farklı alfabe kullanıldığı görülmektedir. Türk dilinde kullanılan bu alfabeler şunlardır:

1. Göktürk Alfabesi

* T. C. Başbakanlık AKDİTY Kurumu Türk Dil Kurumu Uzmanı. Ankara/TÜRKİYE
(r.gurses@tdk.org.tr)

2. Mani Alfabeti
3. Soğd Alfabeti
4. Uygur Alfabeti
5. Brahmi Yazısı
6. Tibet Yazısı
7. Süryani Alfabeti
8. İbrani Alfabeti
9. Grek Alfabeti
10. Arap Alfabeti
11. Slav (Kiril) Alfabeti
12. Latin Alfabeti

Bu alfabelerden en fazla kullanılmış olanları ise Arap, Kiril ve Latin alfabeti-
dir. Bugün de farklı Türk lehçelerinin Kiril, Arap ve Latin kökenli alfabeleri kullan-
ıldığı görülmektedir.

Latin Alfabetine Geçmeden Önce Eğitim Hayatında Yaşananlar

XVIII. yüzyılda, askerî alanda yenileşme hareketi başlamış, deniz ve kara mü-
hendisliğiyle ilgili olarak Mühendishâne-i Bahrî-i Humayûn (1773) ve
Mühendishâne-i Berrî Humayûn (1793) olmak üzere iki okul açılmıştır.

Tanzimat Dönemi'nde Darüşşafaka, I. Meşrutiyet döneminde Haydarpaşa Tıp
Fakültesi, II. Meşrutiyet döneminde de Çapa'da, Muallim Mektebi açılmıştır. Gerek
askerî gerekse sivil alanda çeşitli okulların açılmasıyla birlikte Arapça ve Farsça
derslerinin yanında, Türkçe dersleri de müfredatta yerini almıştır. Bu yeni okulların
müfredatında Türkçe dersine yer verilmesi, dilimizin sözlük ve gramerlerinin yazıl-
masına yol açmıştır. Bu okullarda okutulmak üzere hazırlanan ilk gramer kitabı
Kavaid-i Osmaniye'dir (1851). 1851'den Cumhuriyet'e kadar olan dönemde 30'u
aşkın gramer kitabı yazılmıştır.

1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı sonrasında toplumda; sosyal, siyasal,
kültürel alanda pek çok gelişme olmuştur. İmla, yazının ıslahı, noktalama işaretleri-
nin kullanımı gibi konular, Tanzimat'la birlikte yoğun bir şekilde ortaya çıkmıştır.

1856'da ilan edilen Islahat Fermanı ile I. Meşrutiyet (1876), II. Meşrutiyet
(1908) dönemlerinde de yazının ıslahı, Latin harflerine geçilmesi gibi konular, çeşitli
vesilelerle dile getirilmiştir.

Alfabe Konusunda Latin Alfabetine Geçmeden Önceki Düşünceler, Gö- rüşler

Bu dönemde alfabe konusundaki ilk teşebbüs, Münif Efendi'nin (Daha sonra
Paşa unvanını alacaktır.) 11 Mayıs 1862 (13 Zilkade 1278) tarihinde kurucusu oldu-
ğu Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniyyede yaptığı konuşmadır. Bu konuşmada, kelimelerin
yazılış ve okunuşunu kolaylaştırmak maksadıyla Arap harflerinin ıslah edilmesi
gerektiği ifade edilmiştir. Ayrıca , Latin harflerinin kolay okunup yazıldığı, Arap
harflerinin ise ayrı ve bitişik yazılması vb. özellikleri dolayısıyla yazıda zorluklara
sebep olduğu da ifade edilmiştir (Osmanlı İmparatorluğunun son dönemlerinde Maa-
rif Nazırı olarak görev yapan Münif Paşa'nın bu konuşması sahibi ve başmuharrirli-

ğini yaptığı *Mecmua-ı Fünun* dergisinde [Yıl: 2 1270/1868, Sayı: 14, s 74-77)] yayımlanmıştır.).

Alfabe konusundaki bir diğer teşebbüs ise Azerbaycanlı ünlü şair, yazar Ahunzade Mirza Fethali tarafından gerçekleştirilmiştir. 1853 yılında Tiflis'ten İstanbul'a gelen Ahunzade Mirza Fethali, Sadrazam Keçecizade Fuat Paşa'ya, kitaplarını ve hazırladığı "Harf İnkılabı Tasarısını sunmuştur. Fuat Paşa bu tasarımı incelenmek üzere Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniyyeye göndermiştir. Cemiyetin incelemesi sonucunda, bu tasarının kabul edilmesinin, uygulamadaki zorluklar sebebiyle mümkün olmadığına karar verilmiştir.

Mirza Fethali bunun üzerine Arap harflerinin ıslahı yönündeki önerisini bırakmış, Latin harfleri üzerinde çalışmaya başlamıştır. Bu çalışmasıyla ilgili olarak hazırladığı Layiha'yı Tahran'a ve Ali Suavi'nin *Ülüm* gazetesinde yayımlamış olduğu bir makalesini de ekleyerek Sadrazam Âli Paşa'ya (Öl.: 1971) göndermiştir. Mirza Fethali bu Layiha'da Latin harflerini temel alan yeni bir alfabe önermiştir. Ancak bu öneri de uygun olmadığı gerekçesiyle kabul edilmemiştir.

Ahmet Cevdet Paşa 1851 yılında yayımladığı *Kavaid-i Osmaniye* adlı kitabında Türkçemizde bulunan ve Arap harfleriyle gösterilmeyen sesler için yeni bir yazıya ihtiyaç olduğunu belirtmiş, bundan dolayı Encümen-i Dâniş, bu konu üzerinde durmuş ve 1863-1864 ders yılı kitaplarında Arap harfleri harekeli (üstün, esre, ötreli) olarak yazılmıştır.

Ali Suvavi (1838-1878) *Ulûm* gazetesinde «Lisan-ı Hattı Türkî» başlıklı yazısında (1869, Cilt I, Sayı: 214) Arap harflerinin değiştirilmeye değil, ıslah edilmeye ihtiyacı bulunduğunu ifade etmiştir.

1894'te Feraizcizade Mehmet Şakir Efendi, Türkçe kökenli sözlerde seslilerin gösterilmesini talep etmiştir.

II. Abdülhamit zamanında *Kâmus-ul Â'lâm* ve *Kamus- Türkî* ile *Kamus-ı Fransevî* adlı eserleri yazan ve "Ebül Kamus (Sözlüğün Babası)" olarak bilinen Şemseddin Sami Bey'in de (1850-1904) harflerin okunuşuyla ilgili önerileri olmuştur. Bu önerilerden biri vavin (ج) o, u veya ü şeklinde okunabilmesi için üzerine bir takım işaretler konulmasıdır.

1908 II. Meşrutiyetin ilanıyla birlikte harf ve imlâyı düzeltme ve düzenleme yolunda resmî ve özel girişimler olmuştur.

Maarif Nazırı Şükrü Bey zamanında Sarf, İmlâ, Lûgat Encümenleri ile İstilahât-ı İlmiye Encümeni (1914'te) kurulmuştur. Kurucuları arasında Rıza Tevfik, İsmail Hakkı gibi isimler bulunmaktadır. Bu dört Encümende birer sarf ve imlâ risalesi basılmıştır. Ayrıca İslah-ı Hurûf Cemiyeti gibi dernekler de kurulmuştur.

Bu dönemde Latin harflerinin kabul edilmesi yönünde düşünceler de dile getirilmiştir.

Yazının ıslahı noktasında kelimelerin ayrıışık harflerle yazılması da önerilmiştir. Dr. Milaşı İsmail Hakkı Bey bu düşüncenin savunucularının başında gelmektedir. Muhafassal (ayrıışık) harflerle yazım: "Ordu Elifbası", "Hatt-ı Cedid", "Enver Paşa Yazısı" adıyla bilinen bu yazım şekli Harbiye Nezaretinde (Millî Savunma Bakanlığı) Genelge vb. yazılarda kullanılmıştır. 1859'da basılan *Durub-ı Emsal* kitapçığı da bu şekilde yazılmıştır.

Alfabe konusundaki İlk resmî teşebbüs 1909'da Maarif Nezaretinde kurulan “İmla Komisyonu” eliyle olmuştur.

Recaizade Mahmut Ekrem 1911'de, harflerin ıslahının önemini ve aciliyetini belirtmiş, bu alanda Encümen-i İlmî'nin kurulması gerektiğini ifade etmiştir. Yarı resmî bir teşebbüs de Recaizade Mahmut Ekrem Bey'in öncülüğünde 1911 yılında yapılmıştır.

1328 (1912) Islah-ı Hurûf Encümeni adı altında bir dernek kurulmuştur. Başkan Müşir Gazi Ahmet Muhtar Paşa'dır. Harflerin ve imlânın ıslahıyla ilgili ilmî çalışmalar yapan bu dernekte, 3 Şubat 1328 (1912) Darülfünun konferans salonunda bir bilimsel toplantı yapılmıştır. İsmail Hakkı'nın burada yaptığı konuşması *Türk Yurdu* dergisinde (8 Mart 1326/1912, Yıl I, Sayı 9) yer almıştır.

Hüseyin Cahit Yalçın, *İctihad* dergisi sahibi Celâl Nuri (İleri) ve Kılıçzade Hakkı Latin harflerine dayanan bir Türk alfabesinin vücuda getirilmesi konusunda pek çok yazı yazmıştır.

Kılıçzade Hakkı ve arkadaşlarının (Giritli Ahmet Sâki) çıkardığı *Hürriyet-i Fikriye* dergisinin 1914 yılında çıkan 7, 8, 9, 11, 12. sayılarında, “Latin Harfleri” adlı imzasız bir seri yazı çıkmıştır. Bu yazılarda Latin harflerinin kabul edilmesi gerektiği üzerinde durulmuştur.

19. yüzyılın 2. yarısında *Tasvir-i Efkâr*, *Ulum*, *Hürriyet*, *Hakikat*, *Dağarcık Basiret* vb. dergilerde yazılar yazan Ali Suvavi, Ziya Paşa, Ahmet Mithat, Şemşeddin Sami gibi yazarlar Osmanlıcanın ıslahı ile ilgili görüşler dile getirmişlerdir.

Hüseyin Cahit (Yalçın), Kılıçzade Hakkı vb. yazarlar da alfabenin değişmesi yönünde düşüncelerini beyan etmişlerdir.

Bu dönemde;

1. Arap ve Farsi kaidelere göre yapılan tamlamaların klişeleşmiş olan fevkâlade, hıfzu's-sıhha gibi kelimeler hariç atılması,

2. Türkçe çoğul eki dışında yabancı çoğul eklerin kullanılmaması: *Mekatip* yerine *mektepler*, *me'murin* yerine *me'murlar* denilmesi, sadece *ahlak* ve *inşâat* gibi klişelerin kalması,

3. *ez*, *min*, *bî*, *ender* gibi Arapça ve Farsça edatların atılması, Türkçeleşmiş olan *lakin*, *amma*, *şayed*, *şey*, *ya'ni* gibi yapıların kalması yönünde gösterilen çabalar dolayısıyla dilin önceki döneme göre sadeleştiği görülmüştür.

Bu dönemde ödünç kelimelerde de bir azalma olmuştur. Arapça ve Farsça terimlerin Fransızcadaki karşılıklarına da yer verilmiştir.

Genç Kalemler dergisinde yazı yazan Yeni Lisancılardan da dilin sadeleşmesinde önemli bir yeri vardır.

Tanzimat'la başlayan bu süreçte bir taraftan;

1. Yazımız güç öğreniliyor

2. İmlamız öğrenilemiyor (takarrür) etmiyor.

3. Yabancılar dilimizi, harflerin güçlüğünden dolayı öğrenemiyor

düşüncesiyle Latin harflerine geçilmesi gerektiği ifade edilirken diğer taraftan da Latin harflerine geçilmesi durumunda;

- İlim ve kültürümüzün mahvolacağı,
 - Eskiyle bağlarımızın büsbütün kopacağı
- yönünde düşünceler de öne sürülmüştür.

Öte yandan, süren savaşlarda [Balkan Savaşları (1912-1914) ve Birinci Dünya Savaşı (28 Temmuz 1914-1918)], var olma mücadelesi verilmekteydi.

Birinci Dünya Savaşı'nda, pek çok cephede; "Kafkasya", "Kanal", "Suriye ve Filistin", "Irak", "Çanakkale", "Hicaz-Yemen", ve "Galiçya, Romanya ve Makedonya Cephesi"nde savaşılmıştır.

Birinci Dünya Savaşı'nın kaybedilmesi üzerine, 13 Kasım 1918 tarihinde İstanbul İşgal edilmişti. 5 yıl süren bu işgal 6 Ekim 1923'te İstanbul'un yeniden vatan topraklarına katılmasıyla son bulmuştu.

Millî Mücadele Dönemi'nde zafere, büyük çabalar sonrasında ulaşılabilmisti.

Latin Harflerine Geçiş Süreci

Azerbaycan Hükûmeti'nin Latin esaslı bir yazıyı 22 Temmuz 1922'de kabul etmesi üzerine, alfabe konusu tekrar gündeme gelmiştir. Gazi Mustafa Kemal, bundan bir ay önce Halide Edip Adıvar'a Garphlaşmaktan ve Latin harfleri kabul etme imkânlarından bahsetmiştir.

12 Eylül 1922 Hüseyin Cahit (Yalçın), Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), *Tanin'in* Başyazarı Ebüzzya Velid, İstanbul gazetecileri temsilcileri, İzmir'e giderek Gazi Mustafa Kemal'le görüşmüşler. Bu görüşme sırasında Hüseyin Cahit'in "Niçin Latin Yazısını almalıyız?» Sorusuna Gazi Mustafa Kemal "Zaman daha gelmemiştir." cevabını vermiştir.

İzmir mebusu Şükrü Saraçoğlu 23.11.1924'te TBMM'de Latin harflerini savunan bir konuşma yapmıştır.

Aralık 1925'te Rumi takvim yerine Miladi takvim kabul edilmiş, 1926 yılında da ticaret dilinin Türkçe olması sağlanmıştır.

26 Şubat – 3/5 Mart 1926 tarihleri arasında Azerbaycan'da toplanmış olan Bakü Türkoloji Kongresi'nde, biri *alfabe* olmak üzere 12 ayrı oturumda çeşitli konular ele alınmıştır. Kongre'ye Türkiye'den Mehmet Fuat Köprülü ve Hüseyinzade Ali Turan katılmıştır. Kongre'de; Rusya'daki Türklerin kullandıkları Arap harflerini değiştirmesinin uygun olup olmadığı, Değiştirilecekse yerine Rus (Kiril) alfabesinin mi yoksa Latin alfabesinin mi alınması gerektiği dile getirilmiş, Latin alfabesine geçilmesi durumunda Rusya'daki Türklerin ortak veya ayrı alfabelerinin mi olması gerektiği konuları tartışılmıştır. Sonunda Latin Alfabesine geçiş ilkesi benimsenmiştir.

Öte yandan alfabe bağlamında ortak edebî dil konusu gündeme gelmiş ancak herhangi bir sonuç elde edilememiştir. Halit Ziya, Necip Asım Velet Çelebi, İbrahim Aleaddin Arap harflerini savunmuştur. F. Köprülü, Zeki Velidi de bu görüşe katılmıştır.

Türkiye'de Latin harflerinin Türk diline uygulanması çalışmaları 1926 yılından başlar. Hükûmet, Latin harflerinin alınmasını 1927 yılında kararlaştırır. Harf İnkılabı'ndan 2 yıl önce bastırılan *İstiklal Marşı Broşürü*'nün son sayfasında, o dö-

nemde henüz yeni Türk alfabesi hazırlanmadığı için İstiklal Marşı Fransız alfabesiyle yazılmıştır (Bilâl Şimşir, *Türk Yazı Devrimi*, TTK Yayınları, Ankara, s. 371)

Bu dönemde bazı gazeteler iki yazılı olarak çıkmaya başlamıştır. Gazeteler ayrıca, okurlarına hem alfabeyi öğreten hem de yazı dersleri veren yazı dizileri yayımlamışlardır.

Uluslar arası rakamlar (Beynelminel Erkam) 20 Mayıs 1928’de kabul edilir. Kanun sayısı: 1288. 1 Haziran 1928 tarihinden itibaren de uluslar arası rakamlar kullanılmaya başlamıştır. Aynı gün MEB’den Başbakanlığa “Lisanımızda Lâtin harflerinin suret ve imkân-i tatbikini düşünmek üzere bir heyetin teşkilinin muvafık görülmekte olduğu” yönünde bir öneri sunulur. Bu öneri 23 Mayıs günü toplanan Bakanlar Kurulunda kabul edilir. 27 Mayıs’ta MEB’den gereğinin yapılması istenir.

Hakimiyet-i Milliye gazetesinde, 10 Haziran’da çıkan bir yazıda Dil Encümeninin kurulmuş olduğunu kamuoyuna bildirilir. İlk toplantısını, 26 Haziran 1928 tarihinde, Ankara’da MEB binasında yapan ve “Dil Heyeti”, “Dil Encümeni”, “Dil Komisyonu” gibi adlarla anılan Encümen, üçü mebus, üçü Maarif Vekâleti yüksek memuru, üçü uzman olmak üzere 9 kişiden oluşturulmuştur. Daha sonra, işlerin yoğunluğu nedeniyle buraya beş kişi daha ilave edilmiştir.

İlk Seçilen 9 üye:

- Talim ve Terbiye Dairesi Reisi Mehmet Emin (Erişgil),
- Talim Terbiye Dairesi üyesi Mehmet İhsan (Sungu),
- Falih Rıfkı (Atay),
- Öğretmen Fazıl Ahmet (Aykaç),
- Ruşen Eşref (Ünaydın),
- Uzman Ragıp Hulusi (Özdem),

- Uzman Ahmet Cevat (Emre),
- Yakup Kadri Karaosmanoğlu),
- Dışişleri görevlilerinden uzman İbrahim Osman (Karantay),
- İşlerin yoğunluğu sebebiyle sonradan katılan beş üye:
- Talim Terbiye Dairesi üyesi Avni (Başman),
- İbrahim Necmi (Dilmen,
- Ahmet Rasim,
- Celal Sahir Erozan),
- İsmail Hikmet (Ertaylan)

Bir taraftan, Latin alfabesi ile ilgili tartışmalar sürerken bazı kişiler de Latin harflerini Türkçeye uygulamaya başlamışlardır.

Milliyet gazetesi, İbrahim Necmi'nin (Dilmen) hazırladığı yeni alfabeyi 26 Haziran 1928 günü kullanmaya, kimi haberlerini bu alfabeyle basmaya başlar. Bu alfabede kaf, ile kef, k ve q ile i, y ve i ile y ise j ile ş ise x ile gösterilir: “EQMEQ UCUZLAJACAK”

Fransa'da oturan Dr. Rıza Nur 1928 yılında *Oğuzname*'yi İskenderiye'de Latin harfleriyle bastırır.

Encümen, Latin yazısı temelli 20 kadar değişik alfabeyi incelemiştir. İncelenen alfabeler arasında; Fransız, Alman, İngiliz, İtalyan, Macar vb. alfabeler yanında, Azerbaycan'da ve öteki Sovyet Türk Cumhuriyetlerindeki Yeni Türk alfabeleri de vardır.

Harflerin kabulünden önce, Dolmabahçe Sarayı'nda Yeni Türk Harfleri ile ilgili, bir seri ders yapılır:

1. ders, 11 Ağustos 1928 günü yapılmış, 2 saat sürer.

2. ders 25 Ağustos'ta Gazi Mustafa Kemal'in huzurunda yapılmış 4,5 saat sürer. Bu derste, 100.000 nüsha basılan *Yeni Alfabe* kitabından parçalar okunmuştur.

3. ders 29 Ağustos 1928'de olmuştur. Dolmabahçe Sarayı'nın 2. katında yapılır. 5 saat sürer.

Alfabe ve Gramer Komisyonları, Ankara'da başladığı çalışmalarına, Gazi Mustafa Kemal'in Başkanlığında İstanbul Dolmabahçe Sarayı'nda devam etmiş ve 6 Ağustos'ta alfabeyle son şekli verilmiştir. Bu çalışmalar sonrasında Encümen adına, *Elifba Raporu* ile gramer hakkında bir rapor hazırlanmıştır. Böylece yeni harflere ilişkin teknik hazırlık tamamlanmıştır.

Anadolu Ajansı, 12 Temmuz 1928 tarihinde Yeni Alfabe Projesi'nin tamamlandığını açıklamıştır.

“Elifba Raporu” İbrahim Grandi (Grantay tarafından hazırlanmıştır. Büyük boy 41 sayfa tutan Rapor'un yeni harfler bölümü 31 Temmuz günü *Vakit* gazetesinde yayımlanmıştır. Tamamı Ağustos (1928) başında İstanbul'da basılmıştır.

Bolu mebusu Falih Rıfkı (Atay), Yeni harfleri, 1 Ağustos 1928 günü, Dolmabahçe Sarayı'nda Atatürk'e sunmuştur.

8-9 Ağustos 1928 yılında İstanbul Sarayburnu Parkı'nda (Gülhane Parkı) düzenlenen bir aile eğlencesinde Atatürk'ün: “Arkadaşlar güzel dilimizi ifade etmek için yeni Türk harflerini kabul ediyoruz.” sözleriyle başlayan konuşmasıyla Harf İnkılabı'nın başladığı halka duyurulmuştur.

Bu dönemde Sovyetler Birliğinde yaşayan Türk halkları (Azeri, Kazak, Kırgız, Özbek, Türkmen, Başkurt, Tatar, kırım, Oyrat (Altay), Karaçay vb.) Latin alfabesine geçmişlerdir. Buradaki Türkler 1928-1940 döneminde Latin alfabesi kullanılmışlardır. 1940'tan sonra Kiril harflerine geçmişlerdir. 1990 sonrasında da Türkmenler Özbekler, Azeriler, Kırgızlar, Kazaklar Latin alfabesine geçmişlerdir.

Gazi Mustafa Kemal Paşa, Ağustos ve Eylül 1928 tarihleri arasında yeni Türk harflerini öğretmek üzere bazı illere gider. Bu çerçevede; Tekirdağ, Bursa, Çanakkale, Sinop, Samsun Amasya, Tokat, Sivas, Şarkışla ve Kayseri'ye gitmiş, oradan Ankara'ya dönmüştür. Atatürk, Ertuğrul yatıyla 23 Ağustos 1928 sabahı İstanbul'dan Tekirdağ'a geldiğinde; Yanında İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, Kolordu komutanı Salih Omurtag, Genel Sekreteri Tevfik Bıyıklıoğlu, Bolu Milletvekili Falih Rıfkı Atay, Gaziantep Milletvekili Kılıç Ali, Sinop Milletvekili Recep Zühtü Soyak, Başyaver Rusuhî, Yazar Ruşen Eşref Ünaydın ve Denizyolları Müdürü Sadullah vardır. İskeleye coşkuyla karşılanır. Halkın sevgi gösterileri ve alkışlar arasında doğruca Hükûmet Konağı'na gider. Vali odasında biraz dinlendikten sonra bir *Milliyet* gazetesi ister. O gün gazetede yeni Türk alfabesiyle ilgili bir ders vardır. Atatürk Vilayet Genel Meclisi Salonu'na geçer. Milletvekilleri, Vali, vilayet ileri gelenleri ve bazı ziyaretçilerin oluşturduğu yarım halkanın önüne bir yazı tahtası konulur. Atatürk orada bulunanlara 2 saat boyunca yeni yazıyı okutup öğretir. Memurlara yeni harfleri öğrenmelerini söyler. Halkın da yeni Türk harflerini Ekim başına kadar öğrenmesini ister. Sonra da belediyeğe geçer.

Tekirdağ halkı sokaklardadır. Atatürk geçerken gözüne ilişen bir Hoca Efendi'yi yanına çağırıp ona, Tin süresinin «Vettini vezzeytünü ve türisini ve hazel beledül emin.» ayetlerini

- وَالَّتَيْنِ وَالرَّيْثُونَ
- وَطُورِ سَيْنِينَ
- وَهَذَا الْبَلَدِ الْأَمِينِ

Arap harfleriyle yazdırır. Bu yazıyı yanındakilere okutur. Herkes farklı şekilde okur. Bu kez aynı ayetleri kendi el yazısıyla yeni Türk harfleriyle yazar. Herkes doğru okur. Bunun üzerine Atatürk kâğıdı Hoca Efendi'ye (Hoca Mevlânâ Mustafa Özeren) verir ve “Sizden yeni Türk harflerini öğrenmenizi isterim.” der. Hoca, Efendi o tarihsel belgeye “23 Ağustos yevmi Perşembe saat on dördte muhterem Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin yazdığı yeni Türk harfleridir.” notunu düşer. Bu belgenin bir fotokopisi bugün Ankara Etnografya Müzesi'nde bir diğeri de Tekirdağ'da bulunan Namık Kemal'in Evi'nde (Müze) bulunmaktadır.

Atatürk Tekirdağ'da 4 saat kalmış, yeni Türk alfabesini göstermiş ve öğrenme ateşini tutuşturmuştur. Halkın yeni harflere yürekten ilgi gösterdiğini gözleriyle görmüştür. Bunu dönüşünde Anadolu Ajansına verdiği demeçte şu şekilde ifade etmiştir: “Tekirdağlı vatandaşlarım daha şimdiden yazıp okumayı hemen öğrenmişlerdir...”

Yeni alfabe, dilin bütün seslerini verecek şekilde oluşturulmuştur. Bu noktada Arap alfabesine göre daha kolay bir yapısı vardır. Arapça sessiz harfler üzerine kurulu Türkçe ise ünlüler üzerine kurulu bir dildir. Arapçada *h* (ه, ح, خ) için üç harf, *k* (ك, ق) için iki, *s* (س, ص) için üç, *z* (ز, ذ) için dört harf var. Vav (و) harfi; o,

ö, ü, u ile v sesini, ye (ع) harfi; ı, i ve y sesini, güzel he (ه) harfi ise; e, a ve h(e) sesini, kef (ك) harfi, g(e) ve k(e) sesini karşılayan harflerdir.

Yeni alfabe telaffuza bağlı bir yazımı öngörmektedir.

19. yüzyılda, neredeyse yarım asır boyunca eski yazıyı ıslah denemeleri yapılmış, başarılı olamadığı görülünce inkılap (değiştirme) düşüncesi galip gelmiştir.

Hazırlanan yeni alfabeye Türk harfleri denilmiştir. Bu alfabe Türkçenin seslerine karşılık olmak üzere Latin harflerinden seçilerek ya da türetilerek hazırlanmıştır.

Latin Harflerine Geçiş

Yeni Türk Alfabesi, 1. Kasım 1928 tarihli ve1353 sayılı Kanun’la yürürlüğe konmuştur. TÜRKÇEDE HER SES İÇİN BİR KARAKTER KULLANILMAKTADIR. Bu yönüyle yazılışı da okunuşu da kolay bir dildir.

Madde 6-Resmî ve hususi bütün zabıtlarda 1930 Haziran’ı iptidasına kadar eski Arap harflerinin stenografi makamında istimali caizdir. Devletin bütün daire ve müesseselerinde kullanılan defter, cetvel ve sicil, kitap ve talimatname gibi matbua-ların 1930 Haziran’ı iptidasına kadar kullanılması caizdir.

Kanun’un çıkmasından sonra yeni Türk harflerinin kısa zamanda öğrenilmesi için bir seferlik başlatılmıştır.

Yeni Türk Harfleri kabul edildikten sonra;

- Dil Encümeni tarafından, 1928 yılında 13 yıl süreyle kullanılacak olan *İmla Lügati* yayımlanmıştır (XVII+371 s.)

- Lügat, Dil Encümeni” üyelerinin adlarının bulunduğu giriş yazısından sonra, sözlerin Arap kökenli alfabeye göre yazılmış ve alfabetik olarak sıralanmış biçimlerinin karşısında yeni Türk alfabesine göre yazılış biçimlerini gösteren dizin bölümü bulunmaktadır. Dizin; *Kamus-ı Türkî* ve *Yeni Türkçe Lügat*’te bulunan sözler esas alınarak ancak dönemin yazı dilinde kullanılmayan ve halk tarafından da benimsenmediği gözlenen sözler çıkarılarak oluşturulmuştur.

- Başlangıçta dizine alınması gereksiz görülenler ile unutilan kelimeler eserin sonunda “ilave edilen kelimeler” başlığı altında sıralanmıştır.

- Son bölümde ise ek alması durumunda bazı sözlerin nasıl yazılması gerektiğini gösteren bir liste ile vilayet ve kaza adlarının yazılış biçimleri yer almıştır.

İmla Lügati’nden sonra çıkan bütün *Kılavuzlar* 12 Temmuz 1932 tarihinde kurulmuş olan Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanmıştır. *Kılavuz*’un 1941 baskısı *İmlâ Lügati*’nin II. baskısı niteliğindedir.

1941, 1948, 1956, 1957, 1960, 1962, 1965, 1966, 1967, 1969 (Tıpkıbasım olarak) yılında *İmlâ Kılavuzu* adıyla, 1970’te *Yeni Yazım (İmlâ) Kılavuzu* adıyla, 1973, 1975 (Tıpkıbasım olarak) yılında *Yeni Yazım Kılavuzu* adıyla, 1977, 1980 1981, 1985, 1988 (Genişletilmiş baskı olarak), 1993 (Gözden geçirilmiş yeni baskı olarak), 1995, 1996 (Genişletilmiş ve gözden geçirilmiş yeni baskı olarak), 2000 (Genişletilmiş ve gözden geçirilmiş yeni baskı olarak), *İmlâ Kılavuzu* adıyla, 2005, 2008 (Tıpkıbasım olarak), 2009 (Tıpkıbasım olarak), 2012 (Bu 27. baskı, *Kılavuz*’un son yayımlanan baskısı.) *Yazım Kılavuzu* adıyla basılmıştır.

Yeni Türk Harfleri kabul edildikten sonra;

- Genel Başkanlığını ve başöğretmenliğini Atatürk'ün yaptığı Millet Mektepleri Yönetmeliği 24 Aralık 1928'de *Resmî Gazete*'de yayımlanmıştır.

- Millî Eğitim Müdürlüklerinin gözetimi altında Aralık 1928 tarihinde Millet Mektepleri davullu zurnalı açılmıştır.

- Daha çok yetişkinlerin öğretimini içeren bu Mektepler 2, 4, 6 aylık dönemleri kapsamaktadır.

Atatürk, "BAŞÖĞRETMEN" sıfatıyla halka dersler vermiştir.

Yeni harfler halka çeşitli yollardan öğretilmiştir. Bu konuda İstanbul Darülfünununda bir seri konferans düzenlenmiştir.

1928'in Aralık ayı başında resmî ve özel bütün gazeteler yeni Türk harfleriyle basılmıştır. Yeni harflerin kabulü yabancı basında da yankı bulmuştur.

Harf İnkılabı Sonrasındaki Gelişmelere Kısa Bir Bakış

Harf İnkılabı'ndan önceki ve sonraki dönemlere baktığımızda, sonraki dönemlerde basılan eserlerin; sayı, konu, basıldığı yer ve basımevlerine göre artış gösterdiği görülmekte.

Harf inkılabı önemli bir değişim:

Bilim yeni yazıyla yapıyor.

Okullaşma oranı yüksek.

Basılı eser sayısı gün geçtikçe artıyor. Ancak, nüfusa oranla kitap, dergi ve gazete baskılarının yüksek olduğunu söylemek yine de mümkün değil.

2016 verilerine göre toplam 666 milyon 865 bin 579 kitap üretiliyor. Bu rakamların üzerine mezuniyet tezi, yüksek lisans tezi ve doktora tezi eklendiğinde zengin bir yazılı kültür ortaya çıkıyor.

TÜİK rakamlarına göre Türkiye'nin nüfusuna oranla 2016 yılında kişi başına 8,4 kitap düşüyor. Bir önceki yıla göre yayın sayısı artış göstermiş olmasına rağmen, gelişmiş ülkelere baktığımızda bu oran yine de düşük.

Okuma oranı açısından baktığımızda; **Bir Japon yılda ortalama 25, bir İsveçli yılda ortalama 10, bir Fransız yılda ortalama 7, bir Türk ise 10 yılda ancak 1 kitap okuyor.**

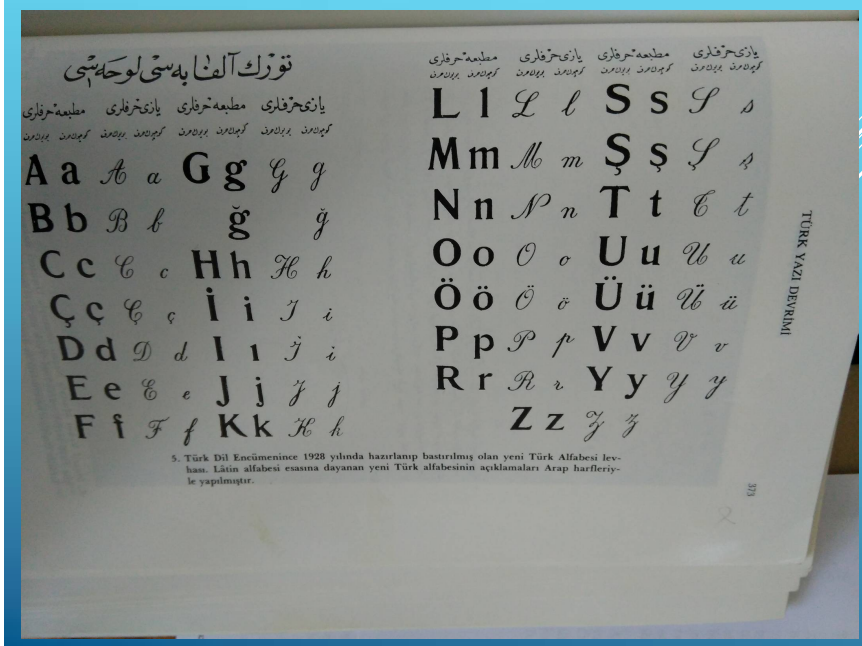
Harf İnkılabı'ndan önce erkeklerde, %10-20'lerde olan okuma-yazma oranı bugün %98,6'ya ulaşmış durumda.

O dönemde kadınlarda okuma yazma oranı **%04 iken bugün %93'tür.**

Harf İnkılabı'ndan önceki ve sonraki yıllarda basılan eserler; sayısal, konusal, basıldığı yer ve basımevlerinin sayısı açısından değerlendirildiğinde aradaki fark, mukayese edilemeyecek kadar büyük.

1353 Sayılı Harf Kanunu ve Yazım

1.11.1928 Tarihli Ve 1353 Sayılı Harf Kanunu'nda; Harflerin sayıları, sıra sayıları, adları (okunuşu) açık bir şekilde belirtilmiş ve Türk alfabesinde bulunan 29 harfin sıra sayıları, adları (okunuşu), kitap ve el yazısı biçimleri ile kodları TSE'nin Nisan 2005/TS 13148 numaralı belgesi ile *Türk Kodlama sistemi* adı altında ölçünlü (standart) hâle getirilmiş olmasına rağmen, harflerin yazımında bu kurallara uyulmadığına şahit oluyoruz.

Kısaltmalarda harflerin zaman zaman yabancı dillerin özellikle de İngilizcenin söyleyişine göre yapıldığı görülmektedir. Ntv: neteve şeklinde değil, entivi veya netivi şeklinde; tdk: tedeke değil tedeka, şeklinde IMF: İMmeFe veya AyeMeF, kan grupları b (be) grubu RH (eraş) pozitif (+) şeklinde söyleniyor.

Bu noktada, ürettiğimiz malların isimlerinde de harf ve kelime olarak bir yabancılaşma görülmektedir: i yerine y, u yerine ou, k yerine c, k yerine q, ş yerine sh, ç yerine ch, ö yerine eu, v yerine w, s yerine c, a yerine u, ks yerine x vb.

Yabancı sözlerin olur olmaz her yerde ve birden fazla sözün yerine kullanılması durumunda:

- *Ayrıntılar kaybolmakta,*
- *Dilimiz fakirleşmekte,*
- *Düşüncelerimiz kısırlaşmakta,*
- *Söyleyişte ve yazılıştaki karmaşa yaşanmakta,*

eğilim yerine trend

yönelme yerine trend

yönelim yerine trend

gelişme yönü yerine trend

doğrultu yerine trend

tarz yerine trend

üslup yerine trend

DIRECTE (FR.), DIRECT (İNG.)

Doğrudan satış yerine direkt satış

Dolaysız ilişki yerine direkt ilişki

Molasız sefer yerine direkt sefer (O da çoğunlukla *direk* şeklinde telaffuz edilmekte. Oysa Türkçe kökenli bir kelime olan *direk* sözü, *Güncel Türkçe Sözlük*'te "isim" olduğu belirtilerek şu şekilde tanımlanmıştır: 1. Ağaçtan veya demirden yapılan uzun ve kalın destek "*Kayıkçı yelkeni açmak için ilkin direği yerine oturtmalıdır.*" - S. Birsal. 2. Sütun. 3. Değerli, saygın, önde gelen kimse "*Evin direği babamdır.*"

Geri iade etmek

Full dolu

Flaş bellek vb.

Bu tür ifadeler, dilimizin yapısının bozulmasına ve anlatım gücümüzün zayıflamasına, iletişimimizin zedelenmesine sebep olmaktadır. "Galat-ı meşhur lügat-i fasihten evladır." sözü uyarınca bu tür yanlış kullanımlar doğru olarak kabul edilmek zorunda kalmaktadır. Bu da dilimizde yanlış kullanımları yaygınlaştırmaktadır.

- Yabancı ve yerli markalarda ve ürünlerde,
- Müzikte,
- Televizyon dizilerinde,
- Geleneklerde,
- Beslenme düzeninde,
- Yemeklerde...

alfabedeki harflerin dışında kullanımlar var.

Yukarıda belirtilen örnekler bize; Harf İnkılabı döneminde, dilimize gösterilmiş olan hassasiyete ve şuurlu yaklaşıma bugün de ihtiyacımız olduğunu gösteriyor.

Büyük önder Atatürk, dille ilgili olarak yapılması gerekenleri şu sözünde veciz bir şekilde ifade etmektedir: "*Millî his ile dil arasındaki bağ çok kuvvetlidir. Dilin*

millî ve zengin olması, millî hissin gelişmesinde başlıca etkindir. Türk dili, dillerin en zenginlerindendir. Yeter ki, bu dil şuurla işlensin.

Ülkesini, yüksek bağımsızlığını korumasını bilen Türk milleti, dilini de yabancı diller boyunduruğundan kurtarmalıdır.” (Sadri Maksudi Arsal, Türk Dili İçin, 1930)

Oysa dilimizin harf, ses, şekil ve sözdizimi özelliklerini bilerek yapacağımız her konuşma, yazacağımız her yazı, dilimizin gelişip zenginleşmesine büyük bir katkı sağlayacaktır.

Bu noktada, doğru ve güzel Türkçe için kamu, özel, bütün kurum ve kuruluşlarımızın el ve iş birliği içinde özenle ve şuurla çalışması gerekiyor. Bu çalışmalar sadece Türk Dili Yılı olarak ilan edilmiş olan 2017’de kalmamalı; dilimizin gelişmesi, zenginleşmesi ve yabancı etkilerden kurtulması için el birliği içinde her zaman özenle, dikkatle ve de şuurlu şekilde çalışmalıyız. Unutmayalım ki: DİLİMİZ KİMLİĞİMİZDİR...

Haber/ The News// Новости

“DİLİMİZ KİMLİĞİMİZDİR” KONFERANSLARI

THE CONFERENCES OF “OUR LANGUAGE IS OUR IDENTITY”

КОНФЕРЕНЦИИ “ЯЗЫК НАША ИДЕНТИЧНОСТЬ”

Dr. Reşide GÜRSSES*

Öz

2017 yılı; Cumhurbaşkanı himayelerinde ve Uluslararası Kültür Dil ve Edebiyat Derneği ile Türk Dil Kurumunun iş birliğinde “Türk Dili Yılı” ilan edilmiştir. Bu çerçevede “Dilimiz, kimliğimizdir.” konulu bir seri konferans verilmesi planlanmıştır. Ekim-Aralık 2017 tarihleri arasında gerçekleştirilecek olan konferanslar, yedi coğrafi bölgenin iki ayrı şehrinde bulunan iki ayrı üniversitede yapılacaktır. Konferanslar, on dört üniversitede düzenlenecektir. Konferanslarda, dilimizin doğru ve güzel şekilde kullanılması gerektiği vurgulanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türk dili, dilimiz kimliğimiz, Cumhurbaşkanı, Türk Dil Kurumu, Uluslararası Kültür Dil ve Edebiyat Derneği.

Abstract

Year 2017; Turkish Language Year "was declared under the auspices of the President and in the cooperation of the International Culture Language and Literature Association and Turkish Language Institution. In this context, a series of conferences on “Our language is our identity.” The conferences to be held from October to December 2017 will be held in two separate universities in two separate cities of seven geographical regions. The conferences will be held at fourteen universities. At the conferences, it is emphasized that our language should be used correctly and beautifully.

Keywords: Turkish language, our language is our identity, President, Turkish Language Institution, International Culture Language and Literature Association.

* T. C. Başbakanlık AKDİTY Kurumu Türk Dil Kurumu Uzmanı. Ankara/TÜRKİYE
(r.gurses@tdk.org.tr)

Bilindiği üzere, Uluslararası Kültür Dil ve Edebiyat Derneği ile Kurumumuzun iş birliği ve Cumhurbaşkanlığının himayelerinde 2017 yılı, “Türk Dili Yılı” olarak ilan edildi. “Türk Dili Yılı” etkinlikleri kapsamında, Ekim-Aralık 2017 tarihleri arasında, Türkiye’nin yedi coğrafi bölgesinden ikişer üniversite olmak üzere toplam 14 üniversitede, **“Dilimiz Kimliğimizdir.”** konulu bir dizi konferans yapılması planlandı. Türkçemizin doğru, etkili ve güzel şekilde kullanılmasını teşvik amacını güden bu toplantıların ilki, İstanbul’da, ikincisini Eskişehir’de, üçüncüsü Muğla’da, dördüncüsünü İzmir’de gerçekleştirdi.

Dille ilgili bir tanımda dilin, *insanlar aralarında anlaşmayı sağlayan belli kurallar ve dizgeler bütünü* olduğu belirtilmektedir. Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere “anlaşma” ancak *“belli kurallar ve dizgeler bütünü”* içinde gerçekleşebilmektedir. Bildiğiniz üzere belli kuralların dışına çıkıldığında “anlaşma” ve “anlaşılabilirlik” yok olmaktadır. Bu sebeple anlatımımızın (ister yazılı ister sözlü olsun) “belli kurallar ve dizgeler bütünü” içinde gerçekleşmesi için gereken özeni göstermememiz gerekiyor. Ancak bugün sözlü ve yazılı ifadelerimizde Türkçenin yapısına uymayan pek çok örnekle karşı karşıya kalmaktayız. Dilimizle ilgili yeterli bilgi ve donanıma sahip olmamıza rağmen, peki bu bilgilerin uygulamada göz ardı edilmesinin sebebi nedir? İşte bu noktada “bilmek” ve “yapabilmek” arasında dağlar kadar fark olduğunu bir kez daha görmekteyiz. Bu konudaki bilgimizi, doğru şekilde kullanırsak yani, “Dile şuurla yaklaşabilirsek” dilde yaşadığımız pek çok sorunu kolaylıkla çözebiliriz.

Öte yandan; televizyonlarda, radyolarda, genel ağ ortamlarında, dizilerde, haberlerde, günlük konuşmalarda, bilim dallarında, sosyal medyada kısaca her alanda, sözlü ve yazılı ifadelerin doğru ve güzel olması, dilin gelişmesi ve zenginleşmesi için önemlidir. Dilin gelişip zenginleşmesi de duygu ve düşüncelerin daha güzel ve doğru şekilde aktarılmasına imkân verecektir.

Ulu Önder Atatürk, 1930’larda Sadri Maksudi Arsal tarafından kaleme alınan *Türk Dili İçin* adlı kitabın baş kısmında yer alan şu veciz ifadesinde âdetâ o günden bugüne ışık tutarcasına dilde yaşanan sorunların nasıl giderilebileceğini açık bir şekilde ortaya koymaktadır: *“Millî his ile dil arasındaki bağ çok kuvvetlidir. Dilin millî ve zengin olması, millî hissin gelişmesinde başlıca etkindir. Türk dili, dillerin en zenginlerindenidir. Yeter ki, bu dil şuurla işlensin.*

Ülkesini, yüksek bağımsızlığını korumasını bilen Türk milleti, dilini de yabancı diller boyunduruğundan kurtarmalıdır.” (1930)

Bir dönüm noktasında olan Türkçemizin yaşayan diller arasında yer alabilmesi için dilimize “şuur”la yaklaşılması gerektiği unutulmamalı. Eğer dilimizde yaşanan pek çok sorunu çözmek istiyorsak başta edebiyatçılar, dilciler, tarihçiler, gazeteciler, yazarlar ve sanatçılar olmak üzere herkesin dili bilinçli şekilde kullanması gerekiyor. **Dile gereken özeni gösterir, sevgiyle yaklaşırsak bugün alfabeden, yanlış kelime kullanımına, yazımdan yapı özelliklerine ve cümle yapısına kadar uzanan pek çok sorunu kolaylıkla aşabiliriz.**

Sadece 2017 yılının değil, gelecek yılların her birinin de “Türk Dili Yılı”ymış gibi dile gereken özenin gösterildiği yıllar olması temennimizdir.

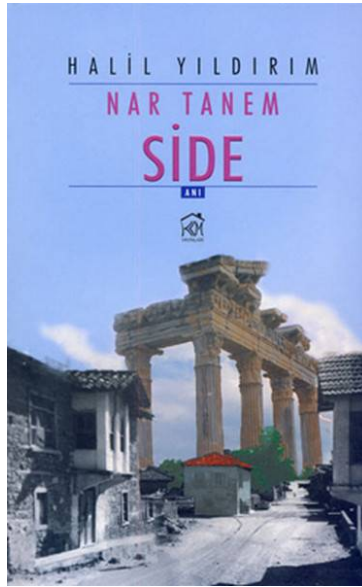
Kitap Tanıtımı/ Book Launches / Знакомство Книги

**BİR ŞEHRİN “BETONLAŞMA” TARİHİ
İLE BİR KİŞİNİN HAYAT HİKÂYESİ:**

**HISTORY OF CONCRETION OF A CITY WITH LIFE
STORY OF A PERSON**

**ИСТОРИЯ ЖИЗНИ ОДНОГО ЧЕЛОВЕКА В ИСТОРИИ
ОДНОГО ГОРОДА «БЕТОНИРОВАНИЕ»**

Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY*

[Halil Yıldırım, *Nar Tanem SİDE* / Anı-Deneme /, Ankara 2013,
Kurgu Kültür Merkezi Yay.]

* Em. Öğretim Üyesi. Dünya Söz Akademisi Bilim Kurulu Başkanı. Ankara/TÜRKİYE
(t.gulensoy@gmail.com)

Biz eskilerin “hâtıra”, yenilerin “anı” dedikleri kitapları okumayı çok severim. Milattan önceki dönemlerden bahseden eserler benim için elden düşüremediğim kitaplardır. Meselâ, **Strabon**’un “**Coğrafya**”sı, **Homeros**’un “**Tarih**”i gibi.

Bu tür eserler bana hem eskilerden bir şeyler anlatıyor, hem de düşünmemi, yorum yapmamı sağlıyor. Bir gün Rus yazar ve şâiri **Puşkin**’in “**ERZURUM YOLCULUĞU**” adlı eserini okumaya başladım. Puşkin, Moskova’da başlayan ve Erzurum’a uzanan yolculuğunu o kadar güzel ve ilgi çekici tespitlerle anlatıyor ki eseri bitirmeden elimden bırakamadım. Onun bir kış mevsiminde Moskova’da başlayan kızaklı yolculuğunun **Moskova →Kafkaslar→ Doğu Anadolu → Erzurum** hattında nasıl devam ettiğini, **Çerkez, Abaza, Balkar** gibi kavimlerin içinden geçerek Erzurum’a gelişini onun kaleminden okumanız gerekiyor. O zamanlar şiddetle devam eden Osmanlı-Rus savaşının, Türklerin yenilgisiyle süregeldiğini; askerleri yenik düşmüş bir “Osmanlı Paşası”nın, çadırında nasıl “nargile” fokurdattığını, şehit olan bir Anadolu evlâdının 50 derece soğukta, zülûflerinin nasıl yüzüne düştüğünü anlatığının tasvirini okumanız gerekiyor....

Her neyse, bu tür gerçek hayat hikâyeleri beni hem üzüyor, hem de bazı gerçekleri anlamamı sağlıyor.

Size tanıtmak istediğim “Nar Tanem SİDE” adlı eseri, kısa bir tatil için gittiğimiz Side’de, tesadüfen karşılaştığım, doğma-büyüme Sideli Halil Yıldırım’dan imzalı olarak aldım. Bende ki nüsha Haziran 2013 tarihli 2. Baskı.

Halil Yıldırım, kendi kalemıyla bakın neler yazmış: “*Anadolu’nun en ağır koşullarında yaşamın hüküm sürdüğü, ancak doğası ve insanının mükemmel olduğu köyüm Selimiye’de; ana rahmine düştüğüm 1950 yılında beni doğurmamak için annem her şeyi denemiş. Ne yazık ki on çocuğunun altıncısı olarak istenmeden dünyaya getirilmişim.*

Küçük çocukken tarlalarda amelelik, kazı hafriyatlarında suçuluk yaptım. Fakir bir çiftçi olan babamın yanında çalıştım. Yokluktan okutulamamıştım....bazen balıkçı, bazen müezzin, bazen de marangoz (olarak çalıştım.)

Giritli yemekleriyle büyüdüm, altın ışıklar saçan bir güneşle ısındım, berak bir denizde çimdirdim, yüreği tertemiz atalarımca eğitildim, yolumu öyle çizdim.

..... Tarlaya BAKLA yerine OTEL diktim 1976 yılında, tuttu! Tutmakla kalmadı, onlarca kişiye maya oldu. Misafirperverlik ruhumla işletirken oteli memnun kalmayan kimse olmayacaktı, felsefem buydu, öyle de oldu. 1990 yılından beri Lieve Hanımla güzel giden bir evliliğim var. Yıllar boyunca hayaller kurdum, ama hiç hayalci olmadım. Bir bir gerçekleştiriverdim çoğunu; biri de işte bu kitap işte. Hoş geldiniz, sefa getirdiniz.”

Kitap, 344 sayfa. İçinde Side’nin tarihi yanında beni en çok ilgilendiren konular arasında bulunan “folklor (halk bilimi), etnografya (halk kültürü); köydeki hayat/kişilerden bazılarının lakapları, araçlar, ulaşım, süngerciler, avcılar, kahvehaneler, su kuyuları, korkuluklar ve güz evleri, İncir ve üzüm, misafirperverlik, renkli simalar, Giritli ot yemekleri, hava tahminleri, bayramlar, ilginç anılarım.vb.” konuları işlenmiş. Bu hususta okuyucuya ve araştırmacıya zengin bilgiler veriliyor.

Bundan 50-60 yıl öncesinde Anadolu’nun her yöresinde, köyünde bucağında yaşayan insanlarımız, çok misafirperver, elleri ve gönülleri açık olurlardı. Ben 1959-

60 öğretim yılında, önce Uşak'ın Bölme köyünde, 2 ay sonra da Güre'nin Karakuyu köyünde “**Vekil Öğretmen**” olarak görev yaptım. Karakuyu'daki köy halkının bana davranışlarını, hele Ramazan ayı boyunca “iftar”a davetlerini hiç unutamam.

SİDE'de de insanlar öyleymiş. Misafirperver, saygılı imişler....”*Köyün ileri gelenleri ve yaşlıların sözü dinlenirdi. Yol gösterirdiler gençlere. Yaramazlık, hırsızlık, saygısızlık yoktu köyüm Selimiye’de ve kahvesinde.*” Diye yazıyor Halil Ağa...

Side’ye gelen atalarının, Kanunî Sultan Süleyman zamanında fethedilen Girit’e Konya –Karaman yöresinden iskân edilen Türklerin torunları olduklarını anlatıyor Halil Yıldırım. 200 küsur yıl sonra Girit Yunanlılar tarafından işgal edilince, adada yaşayan Türklerin pek çoğu katledilmiş. Hayatta kalabilenler de “**Pabuçlarımızı gemi, bağlarımızı yelken yapıp geldik!**” diye anlatırlarmış muhaceretin zorluğunu. O zamanlar liman tarafı sazlık, bataklık imiş. Çocukların çoğu sıtmadan ölmüşler.

İlk yerleşim sırasında kimsenin cebinde parası da yokmuş. “**Değiş-tokuş yapılarak alış veriş ederlermiş: Çiftçiler balıkçılara buğday, süt, yoğurt; balıkçılar da çiftçilere balık verirlermiş.**”

Kitabın pek çok sayfasında mshalli kelimeler de yer alıyor: “**favalık iri bakla**”, **ımk** (rüzgar almayan gölgeli yer), **lugo oyunu**, “**artikoz otları**”, “**susam gü-mülleri**” (yionaları), **ahşap köş, batma, sürgülü merdek, tehnel yağı, çulama bö-reği, kömbe, faskamilya çayları, trampa etme, tokucak, okuntu..**” gibi.

Bugün artık kaybolmuş mesleklerin o zamanlar Side yöresinde yaşadığını öğreniyoruz: **Manifaturacılar, Çerçiler, Kalaycılar, Testiciler, Kervancılar, >Semerciler, Nalcılar, Urgancılar...** gibi.”

Halil Yıldırım, SİDE’nin bataklık bir topraktan nasıl turistik bir şehre dönüş-tüğünü anlatırken, aklında kalan ve bildiği her şeyi bu kitabın içinde toplamış.

SİDE, Türkiye’nin büyük turizm cenneti olmuş ama Halil Yıldırım’a göre de pek çok şeyini kaybetmiş. “Kul hakkı; İnsanlık..”

“Benim köyüm beş yıldızlı otellerle ağzına kadar doldu; ortalık paradan geçilmiyor; bozmuş bu para kimi köylümü, kimi en yakınımı. BEŞ YILDIZLI BOZ-MUŞ HEM DE, YEDİ YILDIZLIYA DOĞRU YOL ALIYOR! “Direnin!” diyorum onlara. “Para nedir ki yahul!”

Bu kitabı vakti olanlar, zamanı boş olanlar değil, kaybetmekte olduğu manevî değerlerinin neler olduğunu anlamaları için kadın-erkek, genç yaşlı herkes okumalı. Şimdi otobüste, metroda yaşlılara yer vermeyen, kulağında ses aygıtı, gözü elindeki “cep telefonu” denilen asrın vebasası aletle yatıp kalkan gençlerimiz özellikle oku-malı.

Eski SİDE’nin her şeyi gitmiş... Yıldırım diyor ki: “**Eskiden balıklar karaya vururdu, şimdi BALIK İSTİFİ İNSANLAR karaya vuruyor!**”....

KASTAMONU MEZAR TAŞLARINDA SANAT VE TARİHİN BULUŞMASI

THE MEETING OF ART AND HISTORY IN KASTAMONU TOMBSTONES

ВЗАИМОСВЯЗЬ ИСКУССТВА И ИСТОРИИ НА ПРИМЕРЕ НАДГРОБНЫХ КАМНЕЙ КАСТАМОНУ

Nail TAN*

“Türk İslam’ı Türk Müslümanlığı” kavramı son yıllarda din bilginleri ve tarihçileri tarafından sıkça kullanılır oldu. Doğrudur. Türklerin İslamiyet anlayışı Arap ve Farslara göre daha dünyevî, insanî ve *Kur’an*’ın, Hadislerin/sünnetin ruhuna daha uygundur. Şekilci değil, daha çok maneviyatçı, ahlakçıdır. Maturidî akılcılığından beslenmiştir. Türk Müslümanlığının en çok belirginleştiği alanlardan biri, mezarlıklarımız ve mezar taşı anlayışımızdır. Arap dünyasında Mısır dışında genellikle mezar ve mezar taşı geleneği yoktur, denilebilir. Cenazenin toprağa karışması, izinin olmaması, Suudî Arabistan’da hacılarımızın hafızalarına nakşedilmiştir. Kâhire Mezarlığı’nda dört duvar içine alınıp çatıyla kapatılan aile mezarlıkları, yoksul ailelerin

* Kültür ve Turizm Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Em. Genel Müdürü.
Ankara/TÜRKİYE
(hayrettinivgin@gmail.com)

evleri olmuştur. Gözlerimle gördüm. Kâhire Mezarlığı'nda ölüden çok diriye (yaklaşık bir milyon) rastlıyorsunuz. İran'da Şiîlerde, üzerinde yürünebilen siyah mermerden kapağı bulunan mezarlar var. Mezarlıklar dümdüz. Üzerinde yürümek, mezar-daki şahsa saygıyı gösteriyor. Ulu zatlar, velîler, şeyhler için Şiî dünyasında altın, gümüş, kristal ve aynaların kullanıldığı, çinilerle süslü türbeler yapılmış.

Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde mezarlıklara ve mezarlara büyük önem verildiği görüldü. Ölüye saygı, sadece mezarını ziyaret ve fatiha okumakla kalmadı, mezarlar birer sanat eseri oldu. Taşlarına Türk-İslam motifleri işlendi. Hat, bezeme, oymacılık ve şiir sanatları dayanıklı taşlara ve mermerlere yansıtıldı.

Çobanoğulları, Candaroğulları Beylikleri dönemlerinden itibaren bir siyasi yönetim ve kültür merkezi olan Kastamonu'da Türk İslam mezarlık - mezar geleneğine uygun çok sayıda mekân oluşturuldu. Cami, mescit, medrese, dergâh, tekke ve türbe gibi dinî yapıların yanında, haziresinde mutlaka küçük bir mezarlık tesis ediliyordu. Bu mezarlıklara, dinî yapının banisi, hizmet edenleri, mahallin ileri gelenleri, dergâh-tekke ise şeyhlerin cenazeleri defnediliyordu. Baş taşına defnedilen şahsın mesleğini, temel özelliklerini gösteren motifler işleniyor; beyitler, dörtlükler yazılıyordu. Kadın mezar taşları daha süslü ve gösterişli oluyordu. Halk mezarları daha sadeydi. Hece tahtası denen ahşap mezar başlıkları vardı genellikle. Gazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi Sinoplu Prof. Dr. Halit Çal, Kastamonu şehir merkezinden Ataoğuz ailesinin kızı Özlem Ataoğuz ile evlidir. Özlem Hanım hâlen Gazi Üniversitesi Sanat ve Tasarım Fakültesi Geleneksel Türk Sanatları Bölümünde öğretim görevlisidir. Karı koca Kastamonu sanat tarihi ve el sanatları konusunda araştırmalar yapıp önemli eserler ortaya koymuşlardır. Bunlardan biri Metin Boyacıoğlu dostumuzun gönderdiği şu eserdir: *Kastamonu Atabey Gazi Camisi ve Türbesi Hazirelerindeki Mezar Taşları*, Ankara 2008,140 s., Kastamonu Belediyesi Yayınları.

Kitaba bir sunuş yazan dönemin çalışan Belediye Başkanı Turhan Topçuoğlu mezar taşlarının önemini ve değerini şöyle belirtmiş: “Kastamonu şehrinin eski kültürünü öğrenebileceğimiz birinci dereceden kaynaklardan biri mezar taşlarıdır. Kimlerin görev yaptığını, hangi sülalelerin, hangi mesleklerin olduğunu, ailelerimizin geçmişini bu mezar taşlarından öğrenebiliyoruz.”

Kitabın Giriş (s. 2) yazısından öğrendiğimize göre Çal ailesinin araştırma ve kazı çalışması sonucunda, Atabey Gazi Camisi ve Türbesi Hazirelerinde; bazıları kırık durumda 66 baş, 47 ayak olmak üzere 113 mezar taşı bulunmuştur. Kitap bu malzeme incelenerek oluşturulmuştur. Halit ve Özlem Çal'ın yanı sıra Prof. Dr. İ. Hakkı Aksoyak, Filiz Canyurt ve Lokman Tay da kitabın oluşmasına katkıda bulunmuşlardır.

İncelenen mezarların şu tiplerde olduğu belirlenmiştir:

1.Toprak mezarlar: 50 mezardan 8'i bu tiptedir. Tamamına yakını 19. yüzyıldandır.

2.Çerçeveli mezarlar: 50 mezardan 11'i bu tiptedir ve 19. yüzyıla aittir.

3.Yüksek çerçeveli mezarlar: 50 mezardan 13'ü bu tiptedir. 4'ü 19, 9'u ise 20. yüzyıla aittir.

4.Kapak taşlı mezarlar: 50 mezardan 2'si bu tiptedir.1891 tarihlidir.

5.Sandık mezarlar: 50 mezardan 14'ü bu tiptedir. En eskisi 1781, en yenisi 1916 tarihlidir.

Kitapta mezar taşları; şekilleri, yazıları, süslemeleri yönünden fotoğraf ve çizimleriyle birlikte ayrıntılı olarak incelenmiştir. Bütün yazılar okunmuştur. Atabey Gazi Camisi Bayramiyye Tarikatı'nın merkezi olduğundan, mezarların büyük bir kısmı Şemsizade Ailesi'ne aittir. Bu aile Kastamonu'da Bayramiliği yaşatmıştır. Prof. Dr. Abdulkerim Abdulkadiroğlu, 2005 yılında Ankara'da yayımladığı *Kastamonu'da Bayramilik ve Şemsizade Ailesi* adlı eserinde aile ve Atabey Gazi Camisi Külliyesi hakkında geniş bilgi vermiştir. Metin Boyacıoğlu ve Mesut Boyacıoğlu bu ailenin günümüzdeki temsilcileridir.

Prof. Dr. Halit Çal ve Özlem Ataoğuz Çal bu kitaptan sonra da Kastamonu mezar taşları araştırmalarını sürdürdüler. Asistanlarıyla birlikte Prof. Dr. Halit Çal, başta Şeyh Şaban-ı Velî Dergâhı olmak üzere şehir merkezinden belli başlı hazirelerdeki mezar taşlarını aynı metodla araştırdı, yayına dönüştürdü. Ancak, 20 Ağustos 2017 tarihindeki telefon görüşmemizde belirttiğine göre, Valilik ve Belediye Başkanlığına yaptığı bastırma tekliflerine olumlu cevap alamadığını, bunca emeğin bilgisayarlara, cepbelleklere (flaş) hapsedildiğini söyledi. Günümüz iktidarının tarihî mirasa ne kadar önem verdiğini biliyoruz. Kastamonu Valiliği veya Kastamonu Belediye Başkanlığından bu hazır çalışmasının yayımlanmasını en içten duygularımızla diliyoruz. Ankara Valiliği, ilin yatırım kaynaklarını (turizm gibi) ortaya koymasından bu tür kültür yayınlarını Ankara Ajansı vasıtasıyla yapıyor. Bu yol da kullanılabilir.

SCIENTIFIC AXIS JOURNAL

ISSN: 1309-5811

Publication Principles

1) *Scientific Axis* published four times a year is an international peer reviewed journal.

2) *Scientific Axis* journal includes scientific articles about folklore, linguistics, music, literature, Turcology and mythology. In addition, interview (chatting, conversations), critique, book-review and news are available for publishing in this journal.

3) Previously unpublished articles should be submitted to the *Scientific Axis* journal: at the any printed, net and magnetic facilities.

4) The languages of the *Scientific Axis* journal are Turkey Turkish, the other dialects of Turkish (dialects of Azerbaijani, Kazakh, Uzbek, Kyrgyz, Crimean Tatars etc.), English and Russian.

5) Writtings and articles which will be published (with 4th article will be mentioned in the specified languages and dialects) is to be written in Latin, Cyrillic and Arabic alphabet. The article (writting) should be include abstract, and Keywords Turkish and English and also general bibliography in Latin letters.

6) The article in Turkey Turkish should be include Turkish and English abstract and Keywords.

7) The article in other dialects of Turkic language should be include abstract and Keywords in Turkish, English and language of main text abstract and Keywords.

8) The article in English should be include English and Turkish abstract and Keywords.

9) The article in Russian should be include Russian, English and Turkish abstract and Keywords.

10) Abstract should include at least 100 upmost 250 words and in form of one paragraph in any language. Abstracts as only one sentence not be accepted. Abstract, the top of less than 100 words or 250 words will not be accepted.

11) Abstract, no matter in which language and dialect; is a brief description of knowledge in the article. Abstracts should also include a brief abstract of each main part in the article (introduction, findings and methods, results, discussion and proposals). Therefore abstracts should be comprehensible enough for the readers to have an idea about the article with precision in a short time and to determine the relationship between their own interests. So that, the abstract should enable the readers to decide about the necessity to read the entire text.

12) In abstracts; reason that is worth investigating and the problem to be solved are indicated. In the research process; method, scope, time, place and the specified properties are also indicated. Included and excluded variables are explained. The most significant results are presented. Results can be demonstrated numerically. Non-specific statements such as “So, little, big, little” etc. are not used. The importance of the results and their contribution to the research area are indicated. There are also indications about whether these results can be generalizable or potentially generalizable or whether to be put forward due to a particular situation. Information is usually given in one sentence. Some of the findings and conclusions may consist of a few sentences. Sentences are arranged so as to ensure integrity using appropriate connectors. Sentences should be clear and understandable. Past tense is used in sentences. In abstract; tables, figures, cited and references are not used.

13) Keywords also make contributions to the referees and editors in publication process as well as to the publications scanned in electronic media and indexing process. Keywords should be chosen from associated terms index (burial = thesaurus), index and so on but not chosen randomly. For accessing to information they should also be selected having significantly stenosis or sizes. The choice of the term and concept of access as possible should be done in a way that makes sense. The number of Keywords that will allow the article to include access to a number of areas (up to 5) should be. Especially in the field of literature, the names of authors and works analyzed in the article should be noted as an item for the access to the work.

14) The titles of articles (writings) should not exceed 12 words. The title should be descriptive for the article and should reflect the article's basic concepts, discussions and arguments (thesis, the claim).

15) Regardless in which language and dialect the article is written; there must be Turkish, English and Russian title located.

16) Title of article must be in order as follow:

a) Writings the title

- Turkish title
- English title
- Russian title

Note: The text should be written in which language and dialect is written before that title.

b) Abstracts

- Turkish abstracts and Keywords
- English abstracts (summary) and Keywords

Note: The text must be written in languages and dialects, which was written in the abstract and Keywords in that language before.

c) Article Text

d) Bibliography

e) Appendices (if applicable)

f) Large abstract (summary) (if required)

17) Articles will be sent to the MS World program. Text, in Turkish or English should be in Times New Roman; In the Azerbaijani dialect, in Times Roman Azlat (or similar); in Russian in Times Cyr (or similar). Besides the type sent, type of fonts should also be included. In the article if there are pictures, musical notes etc. they should be submitted with high resolution in accordance with printing.

18) Writings (articles), titles, abstracts, text, footnotes, bibliography etc. including not less than a minimum of 2000 words. So, according to the standards of *Scientific Axis* journal, writings (articles) should not be less than 5 pages.

19) Citations and references in the article text; author's name, year of publication, page number format will be indicated in parentheses. For example; (Boratav 1987: 9)

20) Footnotes will be used for illustration only and will be written with the same font and smaller font size.

21) Location of quotations is specified in the text under the title of **"Bibliography"**. Those are listed in alphabetical order in that the surname of the author mainly located. **"Bibliography"** will be given at the end of the text (article), before appendices.

a) For the books;

In the bibliography: [KÖPRÜLÜ, M. Fuat: (2009).. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara, Akçağ Yay.,vs. 209-210.]

b) For the articles and proceedings;

In the bibliography: [ASAN, Veli: (1995). "Tahtacı Türkmenleri-IX: Tahtacılar-da Musahiplik", *Cem*, V(49), s. 44-45]

22) Articles will be delivered to the e-mail of journal through the journal's website of www.bilimselksendergisi.com by clicking "article Send" in which "Submission Form" is available to be filled. So the articles attached with this form will be sent to the journal through e-mail (bilimselksendergisi@gmail.com) to the absolute way.

23) However articles submitted to the Journal of Representatives, will also be sent to the current e-mail channel. (bilimselksendergisi@gmail.com.)

24) Articles submitted for publication to the Journal will be delivered by at least two referee experts related to the subject penned in the texts thus according to the reports of these experts articles will be published or not. In case of corrections articles will be returned to the owners in order to make those corrections. The name of experts and the name of authors will not be divulged each

other and will be kept confidential. Double-sided blinding principle (double-blind referee) will be kept. Decisions of the arbitrators over the articles shall be assessed on the Editorial Board. The Editorial Board will decide whether these articles will be published or what changes should be made.

25) Writings (articles) sent to our journal, will not be paid any royalties when published.

ЖУРНАЛ “НАУЧНЫЙ МЕРИДИАН

Научный Меридиан”

ISSN: 1308-5811

Требования по изданию

1) Журнал “Научный Меридиан” является реферированным журналом и выходит в год четыре раза.

В журнале “Научный Меридиан”, наряду со статьями из области [Социальные науки, Археология, Социология, Философия, История, Антропология, Этнология, Этнография, Ономастика, Искусствоведение, Юриспуденция] будут издаваться статьи из сферы (разговорной речи, репортажей), критики, презентации и информирования.

2) Статьи, которые будут печататься в журнале “Научный Меридиан”, не должны быть изданы в других органах печати и социальной сети (интернет).

3) Статьи, в журнале “Научный Меридиан”, будут печататься на современном турецком языке, английском, русском языках и на разных диалектах турецкого языка (Азербайджанский, Казахский, Узбекский, Киргизский, Крымский и т.п).

4) Во всех статьях, издаваемых в журнале “Научный Меридиан” в указанном в 4-ой статье языках, можно использовать латинский, арабский шрифт письменности и кириллицу. Однако, аннотации (abstract) и ключевые слова (Keywords) должны быть латинскими буквами.

5) Статьи, издаваемые на современном турецком языке, с аннотацией и ключевыми словами, обязательно должны иметь аннотацию и ключевые слова на английском языке.

6) Кроме статей на современном турецком языке, все статьи издаваемые на диалектах турецкого языка, должны иметь аннотацию и ключевые слова на современном турецком , английском языках и на указанных диалектах.

7) Статьи, издаваемые на английском языке, совместно с аннотациями и ключевыми словами на английском языке, должны иметь аннотаций и ключевые слова и на турецком языке.

8) Статьи, издаваемые на русском языке, совместно с аннотациями и ключевыми словами на русском языке, должны иметь аннотаций и ключевые слова на турецком и английском языках.

9) Все аннотации, на всех языках и диалектах, должны состояться из 100-250 слов без абзаца. Категорически не будут приниматься аннотации с одним предложением и менее 100 или более 250 слов.

10) Все аннотации, на всех языках и диалектах, должны содержать краткий смысл самой статьи. В нём должны быть выделены основные черты введения, новинки, методов исследования, диспута, предложений и результатов. Аннотация должна заинтересовать читателя. По нему читатель должен определить, стоит ли ему дочитывать до конца всю статью и связана ли она с его специальностью.

11) В аннотациях правильно должна быть поставлена проблема и указана путь его решения, чётко должны быть определены методы, сфера, время, место и данные исследования, уточнены разницы между выдвинутой проблемой и похожими ему, указаны самые значительные итоги, открытия должны быть определены в цифрах, неопределённые выражения, подобные как “много, мало, большой, немножко” не должны приниматься, отчётливо должны определены значительные итоги и их вклад в науку. Информация должна быть уложена в одном предложении, а новинка и итог можно сформулировать в нескольких предложениях. Предложения должны быть чёткими и ясными. В них должна приниматься форма прошедшего времени. В аннотациях не принимаются картины, рисунки, ссылки и рекомендации.

12) Ключевые слова помогают членам редколлегии и научному совету в процессе издания, в поисках по интернету и индексации. Ключевые слова должны определены строго из числа применяемых терминов (thesaurus), (index) и т. п. Принципом их отбора должна быть упрочение доступности главного смысла статьи. Количество ключевых слов должно быть не более пяти. В статьях из сферы литературы следует соблюдать доступность к заглавию и автору произведения.

13) Заглавие статьи не должна превышать 12 слов. Оно должно включать в себя основные понятия, идеи и обсуждение статьи.

14) Все статьи, без исключения, должны иметь заглавия на турецком, английском и русском языках.

15) Правила писания статьи

а) Заглавие статьи

-Заглавие на турецком языке

-Заглавие на английском языке

-Заглавие на русском языке

Примечание: сначала пишется заглавие на том языке, на котором написана статья

б) Аннотации

-Аннотация на турецком языке и ключевые слова

-Аннотация на английском языке и ключевые слова

Примечание: сначала пишется аннотация и ключевые слова на том языке, на котором написана статья

с)Текст статьи

d) Источники

е)Приложения (если имеются)

ф)Обширная аннотация (по требованию)

16) Статья должна высылаться по программе (Microsoft Word). Статьи на турецком и английском – по программе Times New Roman, на азербайджанском диалекте - Times Roman Azlat (или т.п.), на русском - Times Суг (или т.п.). Вместе со статьёй должны высылаться фонты. Рисунки, ноты и т.п. из статьи должны высылаться соответственно с высокой растворимостью.

18)Статья, включая заглавие, аннотация, текст, сноски, источники и т.п. должна состояться не менее из 2000 слов, т.е. по стандартам журнала “Научный Меридиан” не менее 5 страниц.

17) Заимствования в тексте пишутся в скобках следующим образом (фамилия автора, год издания, номер страницы. К примеру (Boratav 1987:9)

18) Сноски должны приниматься только для разъяснений. Они пишутся малым шрифтом, а основной текст крупным шрифтом.

19) Место заимствований и препровождений в тексте; В “источниках” сначала указывается фамилия автора и список определяется по алфавиту. “Источники” пишутся в конце статьи, перед примечаниями.

а) для монографий

[KÖPRÜLÜ, M. Fuat: (2009). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara, Akçağ Yay.,s.209-210.]

б) Для статей и докладов

[ASAN, Veli: (1995).”Tahtacı Türkmenleri-IX: Tahtacılar da Musahiplik”, *Cem*, V(49), s. 44-45]

20) Статьи должны отправляться по **e-posta (e-mail)**. На электронной странице www.bilimseleksen.com кликая над “makale gönder” надписью и заполняя форму “Makale Gönder Formu”. Готовая статья, вместе с заполненной формой исключительно должна отправляться по адресу (bilimseleksendergisi@gmail.com)

21) Представителям журнала статьи должны отправляться тоже исключительно по адресу (bilimseleksendergisi@gmail.com)

22) Каждая статья, принятая для публикации, будут отправляться двум специалистам, членам совета редколегий для рассмотрения и она будет печататься на основе заключения указанных специалистов. В случае отрицательного заключения статья не будет опубликована. Для исправления ошибок статьи будут отсылаться к авторам. Члены совета редколегий не будут осведомлены по именам и фамилиям авторов статей, информация будет конфиденциальным. Принцип двусторонней конфиденциальности (double blind referee) будет сохранён. Заключение специалистов будут

переданы членам редколегий. Окончательное решение о публикации статьи будет приниматься редколегией.

23) Авторы статей не будут вознаграждаться